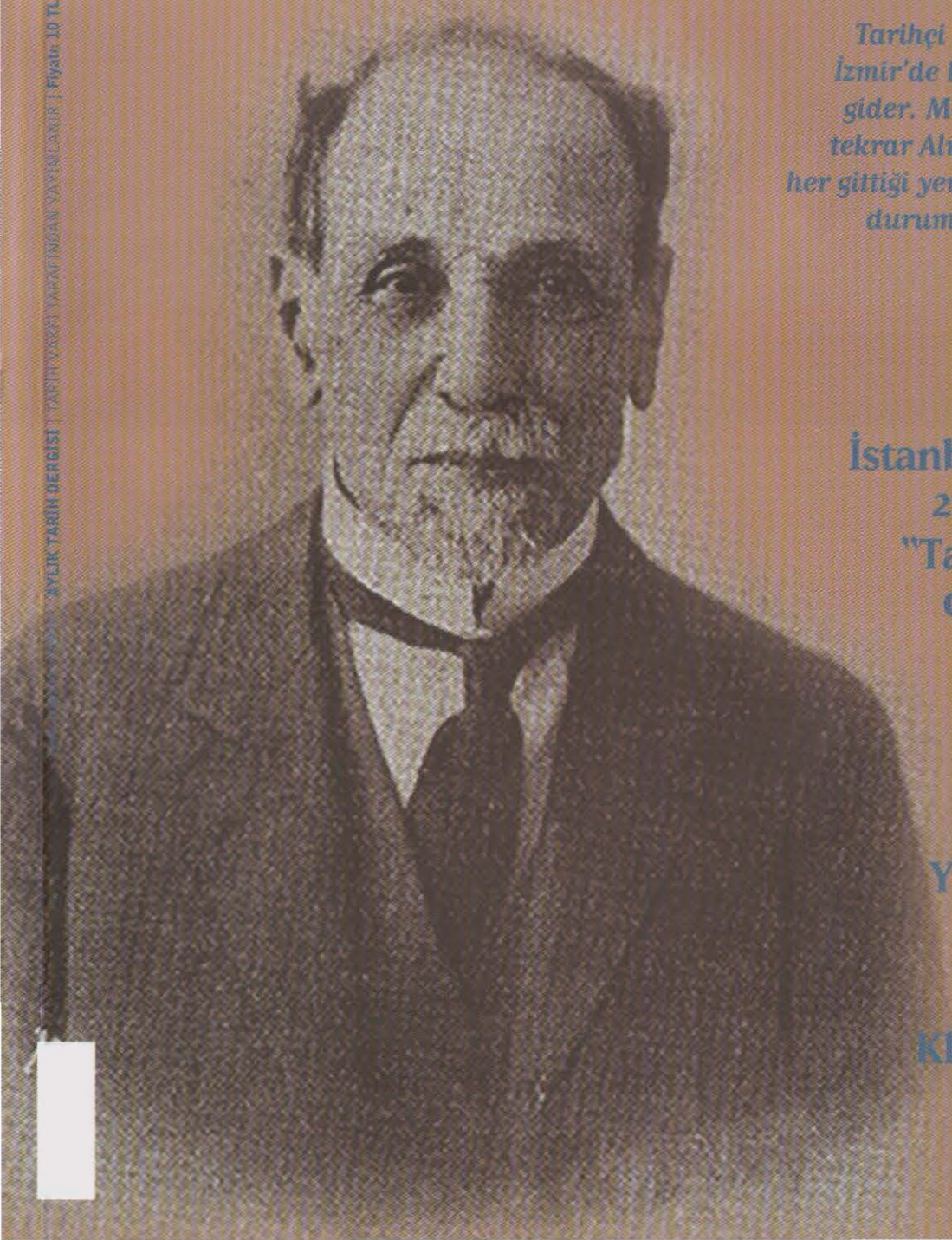
TOPLUMSAL
Tarih
257
MAYIS
2015

John Horne ile Söyleşi: I. Dünya Savaşı Üzerine
Mehmet Beşikçi - Alexandre Toumarkine

Atina'da Kapadokyalı, İzmir'de Atinalı, İstanbul'da Mebus

Pavlos Karolidis'in Farklı Kişilik ve Aidiyetleri

Tarihçi Karolidis Kapadokya'da doğar, İzmir'de liseye, Almanya'da üniversiteye gider. Meşrutiyet'te meclise girer; sonra tekrar Almanya, Atina... Var olmak için, her gittiği yerde farklı sorunlarla yüzleşmek durumundadır. Vangelis Kechriotis'in yazısı... Sayfa 28

İstanbul Üniversitesi'ndeki 27 Mayıs Hatırası/Anıtı "Tarih daş üstünde olar, daş da gırıg olacak..."

Mehmet Öznur Alkan

II. Dünya Savaşı'nda Fransa'daki Türk Yahudilerine Ne Oldu?

İzzet Bahar

Klişelerden Kurtulmak: Karamanoğulları ve Mevlevi Yolu

İrem Gündüz

AYLIK TARİH DERGİSİ | TAPDUK KARŞI YAYINCILIĞI YAYINCILIK | Fiyatı: 10 TL (KDV Dahil)

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı tecrübesi denilince akla ilk gelen unsurlar Çanakkale Savaşları, Sarıkamış Hezimeti, Filistin ve Irak Cepheleri gibi düşmanla sıcak temas kurulan noktalarda gerçekleşmiş olaylardır. Öte yandan Osmanlı ordusunun bu sayılan cephelerde kendisinden hem sayı hem de malzeme bakımından çok daha güçlü İtilaf devletlerine dört yıl boyunca kafa tutabilmesini sağlayan can alıcı unsur, yani Osmanlı insan gücünün seferberliği, uzun yıllar boyunca gölgede kalmış ve üzerine derinlemesine araştırma yapılmamıştır. Mehmet Beşikçi'nin bu çalışması, söz konusu boşluğu doldurma amacıyla atılan ilk büyük adımlar arasında bulunuyor. Osmanlı arşiv kaynakları yanında Büyük Britanya Milli Arşivi'ndeki belgeleri ve son yıllarda sayısı hızla artan anı-hatırat literatürünü bir araya getiren Beşikçi, Osmanlı ordusunu tarihin ilk endüstriyel topyekûn savaşı esnasında cephede tutan Osmanlı seferberliğini mercek altına alıyor.

Balkan Savaşları esnasında hantal ve verimsiz seferberlik ile kötü planlama sebebiyle feci bir hezimete uğrayan Osmanlı silahlı kuvvetlerinin hızlı bir özeleştiri sürecine girerek bir yıldan az sürede gerçekleştirdiği çok etkili reformlar; 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı askeri zihniyetinin Prusya-Alman militarizmi kalıbında yeniden şekillenmesi ve buna bağlı olarak İttihad ve Terakki'nin toplumu yeniden şekillendirme sürecinde seferberlik kavramına yönelmesi, Müslüman Osmanlı gençliğinin Genç Dernekleri ve Güç Dernekleri vasıtasıyla militarize edilmesi çabaları bu metinde Osmanlıların topyekûn savaş ile imtihanındaki yerlerini buluyorlar. Bir o kadar da çarpıcı ve önemli bir bölümde ise şimdiye dek neredeyse hiç etraflıca ele alınmamış bir olgu olan asker kaçakları ve firariler meselesi, savaş yorgunluğu ve zorunlu askerliğe direniş kavramları temelinde masaya yatırılıyor. Birinci Dünya Savaşı'nın yüzüncü yıldönümünde dünya çapındaki bir yeniden değerlendirme ve inceleme akımının parçası olarak ortaya çıkan Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği, sadece askeri ve sosyal tarih literatürüne değil Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş süreci tartışmalarına da önemli bir katkı teşkil ediyor.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği
Mehmet Beşikçi
464 sayfa, 28 TL

/iskultur /iskultur iskultur.com.tr

Konya kitabevimiz açıldı.
İhsaniye Mah. Müneccimbaşı Sok. Konevi İş Merkezi No: 3/C Selçuklu - Konya
Tel: (0332) 351 16 07

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 • Ankara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • Diyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • Eskişehir - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • Trabzon Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • Mersin, Tel: (0324) 238 18 14 Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Kürtler ve Türkler Nereye?

"Murat Somer her gün değişip yeni biçimler alan Kürt sorununu sağlam bir kuramsal çerçeveye oturtup tarihsel bir açıdan inceliyor.

Bu çalışmasıyla Somer hem Türkiye'deki toplum bilimi birikimine katkı yapıyor, hem bu karmaşık sorunu anlamamıza yardım ediyor, hem de çözüme yönelik pratik öneriler getiriyor. Bu üç başarıdan herhangi bir tanesi tek başına bu kitabın çok önemli bir yayın olmasına yeterdi.

Milada Dönüş bu her üç alanda yaptığı değerli katkılarla ve özgün kaynaklara dayanan araştırmasıyla etkisi uzun yıllar sürecek çok önemli bir kitap."

Reşat Kasaba
Stanley D. Golub Chair of International Studies
Jackson School of international Studies
University of Washington, Seattle

Murat Somer
Milada Dönüş
Koç Üniversitesi Yayınları
448 sayfa, 36 TL
ISBN 978-605-5250-43-0

KÜY
kuyayinlari
www.kocuniversitesiyayinlari.com

MERHABALAR,

Mayıs sayımızda kapağa Vangelis Kechriotis'in "Pavlos Karolidis'in Farklı Kişilik ve Aidiyetleri" başlıklı yazısını taşıdık. Kechriotis'in yazısı bana Viyana'da sıkça görüştüğüm Türkiye Yahudisi bir arkadaşımın sarf ettiği bir cümleyi hatırlattı: "Viyana'ya gelince Yahudi olduğumu unutuyorum, İstanbul'da ise hiç aklımdan çıkmıyor." Karolidis de benzer şekilde başka milyonlarca insan gibi İzmir, Atina ve İstanbul'da kendi etnik, dini vb kimliğini savunmak zorunda kalmış biri. Ancak yazının konusunu doğduğu topraklardan ayrılmış bir insanın karşılaştığı zorluklar şeklinde özetlemek mümkün değil, çünkü bunun dışına çıkan durumlar da var. Örneğin, Karolidis Yunan tebaasına geçmesine rağmen 1908 ertesinde yapılan seçimlerde Meclis-i Mebusan'a seçiliyor. 26 Mayıs 1960'ta darbeden saatler önce İstanbul Üniversitesi'nin bahçesinde darbeci subaylar önemli bir toplantı yapar; hükümete muhalif üniversite yönetimi de durumdan haberdardır. Mehmet Öznur Alkan'ın yazısı bu toplantı anısına üniversitenin bahçesine yerleştirilmiş taş bir yontuyla ilgili. Taşın üzerinde bir kama, onun da üzerinde bir sağ el var. Bu yontu herhalde artık başka yerlerde kalmamış olan bir 27 Mayıs yadigârı. Alkan yazının sonunda bu tür izlerin bir dönemi değerlendirmek, 27 Mayıs-üniversite ilişkisi üzerine düşünmek açısından önemli ipuçları olduğunu belirtiyor. O dönemde Menderes Hükümeti'nin üniversiteyi epey hırpaladığı, üniversitenin de 27 Mayıs'a yaslandığı genel bir değerlendirme olarak yanlış değildir sanırım. Şimdi de iktidar-üniversite ilişkisi epey sorunlu; Türkiye'nin en köklü üniversitesi İÜ'de rektörlük seçimini 1200 üyenin oyuyla kazanan Raşit Tükel'in cumhurbaşkanı tarafından atanmaması bu sorunlu ilişkiyi ortaya koymaya yeter. Ancak bu kez yeni ve ümitli bir durum var. İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nden Huri Özdoğan'ın dergimiz için kaleme aldığı yazısının da ortaya koyduğu gibi, İstanbul Üniversitesi öğretim üyeleri hazırlanmak için yeterince fırsat verilmeden, baskın denebilecek bir seçime rağmen yaptıkları tercihi demokratik kamuoyundan aldıkları güçle savunuyor ve toplumdan destek görüyorlar.

Not: Geçen nisan sayımızda (TT 256) editör yazısında "Ortaçağ Kıbrıs'ında Dini Gruplar Arasındaki Sosyokültürel Etkileşim" makalesinin yazarı Sayın Seyit Özkutlu'yu yanlışlıkla Seyit Ak olarak yazmışım. Düzeltir, özür dilerim.

Haftaya görüşmek üzere.

Aksit Akşit

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
3 ARALIK 1892 NOEL ÖZEL SAYISI
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

12 JAMANAK GAZETESİ 1915
Hazırlayan: Aylin Koçunyan

28 ATİNA'DA KAPADOKYALI, İZMİR'DE ATİNALI, İSTANBUL'DA MEBUS
PAVLOS KAROLİDİS'İN FARKLI KİŞİLİK VE AİDİYETLERİ
Vangelis Kechriotis

36 İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'NDEKİ 27 MAYIS HATIRASI/ANITI
"TARİH DAŞ ÜSTÜNDE OLAR, DAŞ DA GIRIG OLACAK"
Mehmet Öznur Alkan

42 İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA FRANSA'DAKİ TÜRK YAHUDİLERİNE NE OLDU?
İzzet Bahar

50 KLİŞELERDEN KURTULMAK: KARAMANOĞULLARI VE MEVLEVİ YOLU
İrem Gündüz

60 ULUS-AŞIRI PERSPEKTİFTEN BAKARKEN ÜLKELERİN ÖZGÜL DENEYİMLERİNİ GÖZDEN KAÇIRMAMAK
JOHN HORNE İLE I. DÜNYA SAVAŞI ÜZERİNE
Mehmet Beşikçi
Alexandre Toumarkine

66 BASEL ÜNİVERSİTESİ'NDE KONFERANS, 22-24 OCAK 2015
KOMİTACI DEVRİ: OSMANLI DÜNYASINDA AYAKLANMALARIN İÇ İÇE GEÇMİŞ TARİHİ
Alp Eren Topal

72 ATATÜRK'ÜN ZEHİRLENDİĞİ İDDİASI
BAZEN DE TARİHÇİYİ "BELGELER" YANILTIR
Cemil Koçak

76 BİR KADIN HASTANESİ OLARAK HASEKİ HASTANESİ VE 19. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA BİKES VE BİMESKEN BİR KADIN OLMAK
Gülhan Balsoy

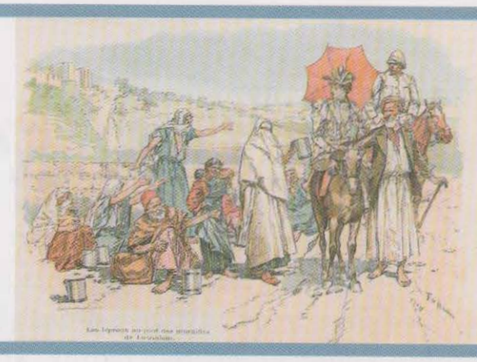
84 ANİ, KİLİKYA, AMASYA VE SİVAS OKULLARI
ANADOLU ERMENİ TIBBINA KISA BİR BAKIŞ
Arsen Yarman

92 KİTLELERE: KOMİNTERN'İN ÜÇÜNCÜ KONGRESİNİN TUTANAKLARI, 1921
Mete Tunçay

94 GÜNLÜK HAYAT RESİMLERİNDE YEME İÇME: ÖĞÜNLER
Hazırlayanlar:
Zerrin İren Boynudelik
Emine Önel Kurt

04 ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *Illustration*'un 3 Aralık 1892 tarihli Noel özel sayısını ele alıyor. Bu sayıyı özel kılan, hem "Kutsal Topraklarda Noel"i, hem de Frédéric de Haenen'in renkli illüstrasyonlarını sayfalarına taşıması.

66 KOMİTACI DEVRİ: OSMANLI DÜNYASINDA AYAKLANMALARIN İÇ İÇE GEÇMİŞ TARİHİ

Alp Eren Topal, 22-24 Ocak 2015'te Basel Üniversitesi'nde düzenlenen konferanstaki sunumları değerlendiriyor.

72 ATATÜRK'ÜN ZEHİRLENDİĞİ İDDİASI

Cemil Koçak, *Yeni Şafak* gazetesinin, Atatürk'ün İnönü ve çevresince zehirlendiğini kanıtlama iddiasıyla 6 Nisan 2015 günü yayımladığı "belgeler"i mercek altına alıyor.

76 19. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA BİKES VE BİMESKEN BİR KADIN OLMAK

Haseki Hastanesi'nin 19. yüzyıldaki dönüşümünü inceleyen Gülhan Balsoy, kimsesiz ve yoksul kadınların karşı karşıya olduğu eşitsiz ortama bu kadın hastanesinin penceresinden bakıyor.

84 ANADOLU ERMENİ TIBBINA KISA BİR BAKIŞ

Arsen Yarman, Ani, Kilikya, Amasya ve Sivas Okulları üzerinden, Ermeni tıbbının diğer topluluklardan etkilenerek ve deneyimlerini bu birikime ekleyerek oluşturduğu geleneği anlatıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 257, Mayıs 2015

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

S. YAZİİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Nihal Boztekin

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Doğa Basım İleri Matbaacılık İ.O.S.B.
Turgut Özal Cd.
Çelik Yenal Endüstri Mrk.
No: 117/2A-2B
İkitelli / İSTANBUL
Tel: (0212) 407 09 00

BASKI TARİHİ
Nisan 2015

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12358

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
100,00 TL

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur

3 ARALIK 1892

NOEL ÖZEL SAYISI

Bu sayımızda ele alacağımız dergi örneğiyle, şimdiye kadar takip ettiğimiz şekil ve formatın biraz dışına taşacağız. L'Illustration dergisinin 2597 sayı ve 3 Aralık 1892 tarihli nüshası, özel bir nüshaydı. Hatta daha da belirgin olarak, Noel özel sayısıydı. Derginin Fransa'da en büyük bayram niteliğindeki Noel yortusu münasebetiyle özel sayı çıkarmaya başlaması 1886 yılına rastlamıştı. Bu türdeki ilk özel sayının özelliği, altı adet renkli levha içermesiydi.

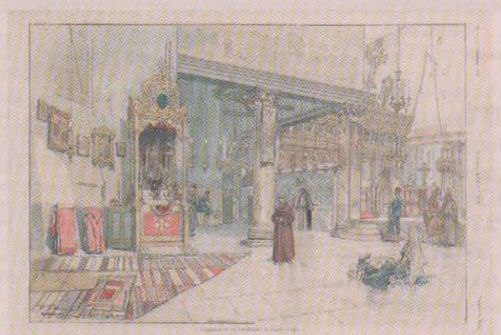

Resim 1
Noel özel sayısının kapağı: Beytüllahim Kilisesi'nin içinde Kutsal Doğum mağarası.

Mayıs ayında ele alacağımız özel Noel sayısı, bu yeniliğin yedinci senesine rastlamaktaydı ve toplam 32 sayfadan oluşuyordu. Bu 32 sayfanın kapak dahil 10'una dağılmış toplam 14 renkli resim bulunuyordu. 15 sayfada ise biri iki sayfaya yayılmış olmak üzere 20 adet siyah beyaz resim mevcuttu. Zaten resimlerinin kalitesi ve bolluğuyla bilinen derginin bu özel eki daha da çarpıcı bir görsellik arz ediyordu.

Özel sayının ilgi çekici tarafı sadece resimlerin bolluğu değildi; kalitesi de büyük bir cazibe unsuru oluşturuyordu. Frédéric de Haenen adındaki ressamın fırçasından çıkan resimlerin çoğu –hatta belki de tamamı– o tarihlerde sıkça görülen yöntemle, fotoğraftan değil, yerinde canlı olarak yapılmıştı. 1853-1928 yılları arasında yaşamış olan Utrecht (Hollanda) doğumlu de Haenen, 1888-1923'te *L'Illustration*'da çalışmış en önemli ressamlardan biriydi. Metin ise Albert Félix Dubois (1862-1945) adında, aynı sene *L'Illustration* için Gine'ye gitmiş olan ve aynı sene *Figaro* gazetesi adına Filistin'i gezmekle görevlendirilen bir muhabirdi. Metinle illüstrasyonların beraber kullanıldığı sayfalarda resimlerin metin alanına hafifçe taşmasında veya aynı sayfada yer alan görüntülerin birbirlerine eklemlenmesinde gösterilen özen ve maharet de derginin görsel düzenine ne kadar dikkat edildiğinin çarpıcı işaretleridir.

Fakat tabii ki bu sayıyı burada ele almamızın asıl nedeni, bu görsel zenginliğin bizi ilgilendiren bir konuyla birleşmiş olmasıdır. Gerçekten de 1892 senesinin Noel özel sayısının konusu, "Kutsal Topraklarda Noel" başlığı altında tanımlanmıştı. "Kutsal Toprak" adıyla bilinen ve bugün Filistin ile İsrail topraklarına tekabül eden bu bölgeye odaklanılmış olması gayet tabiiydi. Bu toprakların kutsal sayılmasının nedeni, tam da İncil'de yer alan başlıca anlatılara ve özellikle de İsa'nın hayatına sahne olmuş olmalarıydı. İsa'nın doğumunun kutlandığı Noel münasebetiyle hayatının başladığı noktayı neredeyse iki bin sene sonra ziyaret etmekten daha ilginç bir şey olabilir miydi? Pek tabii olarak, vesile Noel olunca bu gezinin odak noktası da bu kutsal doğumun yaşandığı söylenen Filistin'in Beytüllahim kasabası olmuştu. O tarihte Osmanlı hükümranlığı altında bulunan bu yerlere yapılan seyahat, İncil'in kaynaklarına olduğu kadar Osmanlı topraklarına ve bu toprakların çağrıştırdığı Şark'a yönelmiş oluyordu.

Resim 2
Beytüllahim Kilisesi'nin yan kanadı ve kesik halı.

Resim 3
Kutsal Doğumun mahalli ve beşik yeri.

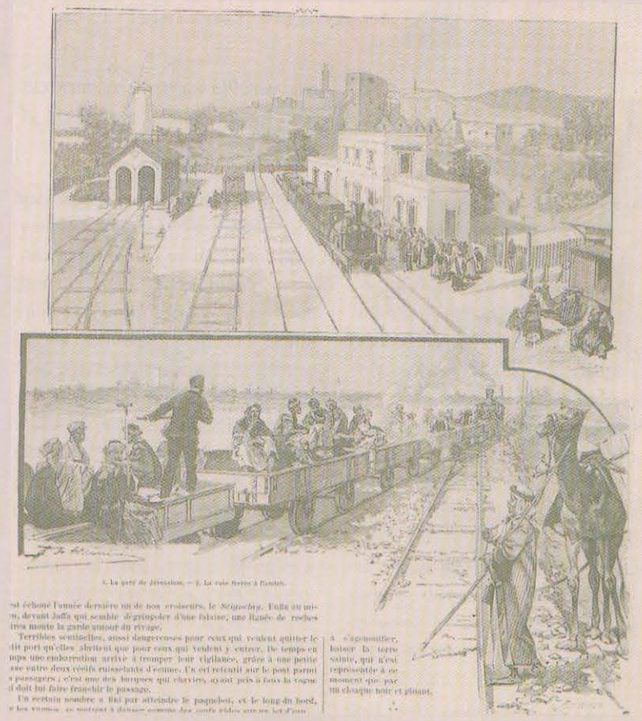
Resimlerle birlikte de olsa toplam 32 sayfa tutan bir metni buraya aktarmanın imkânsız olacağı kadar lüzumsuz da olacağı aşikârdır; dolayısıyla çok daha seçici davranarak ve bu özel sayının asıl özelliğinin görselliği olduğu gerçeğinden hareket ederek, resimlerin bazılarını aktarıp yorumlamanın en gerçekçi çözüm olacağını düşündük. Bunu yaparken de bu görüntülerin içeriği kadar bağlamının da önemli olacağını düşünerek bu kaygımızı yansıtan bir düzen kurmaya karar verdik.

Seçtiğimiz görüntülerin bazıları (Res. 1-3), bu özel röportajın merkezinde duran Beytüllahim ve özellikle Beytüllahim'deki Kutsal Doğum Kilisesi (Église de la Nativité) ile ilgili olanlardır. Kapakta yer alan ve kutsal doğumun gerçekleştiği mağaranın bulunduğu yere tekabül ettiği iddia edilen mekânın görüntüsü başta olmak üzere bu üç resmin ortak özelliği, Kutsal Topraklara gitmemiş veya gidememiş olan okurların gözlerinde o mekânı canlandırabilmelerini sağlamaktır. Bu görüntülerin diğer bir özelliği de önemli üç farklı katmanı bir arada temsil etmeleridir: En altta "yerel" boyut, yani oraya hacı olmaya gelmiş olan çoğu Osmanlı tebaasından Şarklılar, onun üzerinde Osmanlı hükümranlığını temsil eden zaptiye kuvvetleri, en üstte ise "beyaz adam" rolünde Avrupalılar. Görsel olarak bu üç katmanın net bir şekilde ayrışmasını sağlayan işaretler göze çarpmaktadır. Hıristiyan yerliler, Şark'ı hatırlatan kıyafetleriyle ama aynı zamanda dini bağlılıklarını temsil eden tavırlarıyla kolaylıkla fark edilmektedir. Şark'a ait olan ama dinen ayrışan kolluk kuvvetleri ise fesleri, silahları ve üniformaları olduğu kadar, lakaytlık ve tembelliği çağrıştıran duruşlarıyla ayırt edilebilmektedir. En tepede yer alan Avrupalılar ise hem dimdik durmalarından, hem de kolonyal bir ortamı akla getiren kıyafetleri sayesinde rahatlıkla fark edilebilmektedir.

Bu üç kategori arasında geçirgenlikler yok değildir. Kapak resminde Kutsal Doğum mağarasının önünde kapaklanmış bir şekilde dua eden kişinin Avrupalı olduğu ve aslında genellikle "yerli" takımından beklenen türden bir davranışta bulunduğu aşikârdır. Fakat esas itibariyle bu tür istisnalar dışında roller gayet net bir şekilde belirlenmiştir: Yerli Hıristiyan yobazlığa varabilecek ama bir taraftan da Müslüman hâkimiyeti altında ezilmiş olduklarını hatırlatan bir huşuyla secdeye varmaktadırlar. Onlara tahakküm eden Müslüman idare ise başında fesi, elinde silahı, aylak aylak tütün tüttüren ve etrafını seyreden zaptiye eriyle temsil edilmektedir. Hıristiyan ama medeni bir ortamdan gelen Avrupalı seyyah ise kendinden emin, meraklı ama say-

Resim 4
Katolik patrik ile Fransız konsolosu Noel gecesi Kutsal Doğum mağarasına giderken.

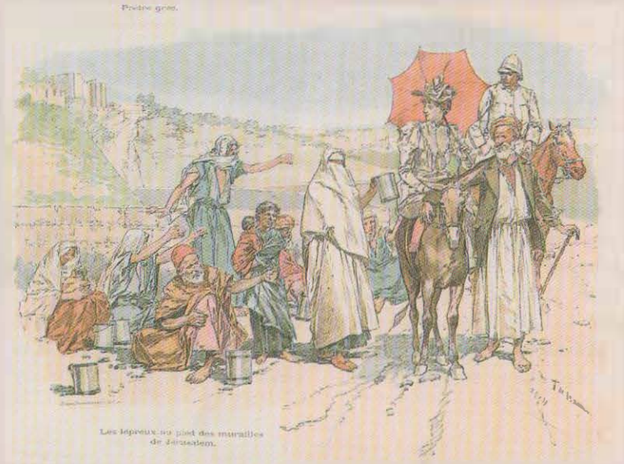
Resim 5
1. Kudüs istasyonu
2. Ramle'de demiryolu.

Resim 6
Fransız Konsolosluğu'nun bir kavası.

Resim 7
Bir Türk subayı.

Resim 8
Kudüs surlarının dibinde cüzamlılar.

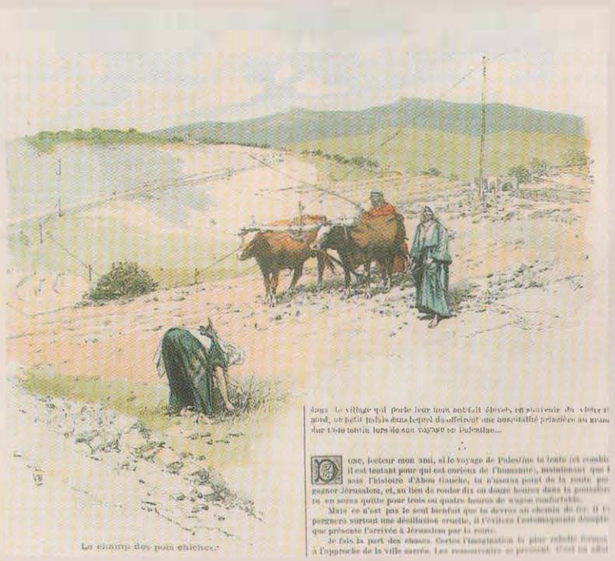
Resim 9
Rum papaz.

gılı, yanında karısıyla modern çifti temsil eden bir karakteri temsil etmektedir.

Ayrıştırdığımız ikinci kategorideki dört resim ise (Res. 4-7) dönemin siyasi ortamını ve aktüalitesini yansıtan görüntülerdir. Katolik patrik ile Fransız konsolosunun beraber Kutsal Doğum mağarasında görüntülenmesi, Fransız siyasetinde Şark Hıristiyanlarının ve özellikle Katoliklerin himayesinin hâlâ ne kadar önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Kudüs istasyonu ve Ramle demiryolunun görüntüleri ise Osmanlı (yarı) modernitesinin yansıdığı ve Avrupa'da olağanlaşmış bir teknolojinin Şark'a kadar yayılmış olmasından dolayı duyulan hayreti ifade eden tanıklıklardır. Nihayet Fransız Konsolosluğu'nun dörtnala giden bir ata binmiş kavasıyla bir elinde tespihi, bir elinde kırbacı vakur bir şekilde duran "Türk subayı" imajının bu "yarı medeni" Şark imajlarını tamamladığını söylemek mümkündür.

Ele aldığımız son imaj grubu, "yerel" boyutu en iyi yansıtan resimlerin arasından seçilmiştir. Bunların bazıları "nötr" sayılabilecek ve en fazla hafifçe oryantalist antropolojik bir bakış taşıdığını söyleyebileceğimiz görüntülerdir. "Rum Papaz", "Nohut Tarlası" veya "Meryemana Sarnıcı" gibi resimler, en yavan türden birer oryantalist tabloyu akla getirebilecek sahneler olarak değerlendirmelidir. Buna bir de "Yerli Hacıların Yatakhanesi" ve "Çocuğunu Beşikte Sallayan Beytüllahimli Kadın" görüntülerini eklemek mümkündür. Bunların sonuncusu özellikle ilginçtir, zira bir bakıma İsa'nın zamanı ile bugün arasında bir köprü kurarak resmedilen kadını bir ahir zaman Meryem'i olarak sunduğu akla gelmektedir. Özellikle Ernest Renan'ın 1860'larda *İsa'nın Hayatı* isimli kitabıyla İsa ve zamanına tarihi ve insani bir boyut kazandırmayı başarmasından beri geçmiş ile bu tür köprülerin kurulması giderek cazip bir uğraş haline gelmiştir.

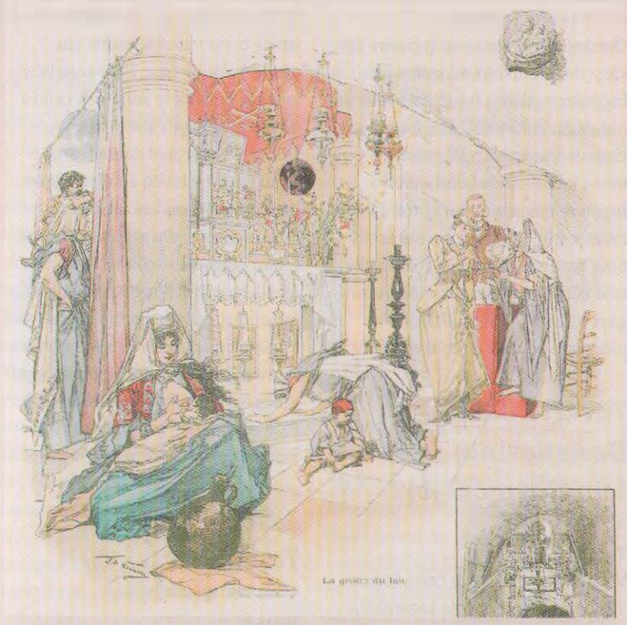
Aynı tarza yakın olan "Kutsal Doğum Kilisesi'nin Ana Girişi", "Süt Mağarası" ve "İşlemeci Kadınlar" gibi resimler ise aynı tarzda yereli vurgulayan görüntüler olarak algılanabilirse de, bunları ayıran en büyük özellik, aynı sahnede yabancıların, yani beyaz

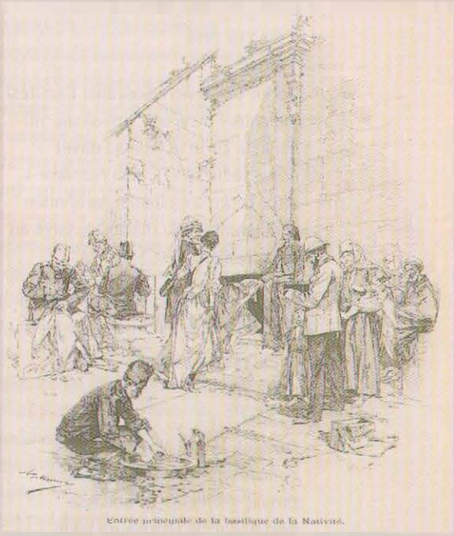

Resim 10
Nohut tarlası.

Resim 11
Beyt-Saur'da Meryemana sarnıcı.

adamların yer almasıdır. "Kutsal Doğum Kilisesi'nin Ana Girişi" sahnesinde Avrupalı çiftin pinekleyen Osmanlı zaptiyelerin ve dilenen yerel halkın arasından dimdik bir şekilde ve kol kola kiliseye yönelmesi, aynı anda da ressam de Haenen'in kendini resim defterinde çizim yaparken göstermiş olması bu ikiliği çok net olarak veren unsurlardır. Aynı durum, "İşlemeci Kadınlar" resminde yine ressamın aracılığıyla Batılı bakışın belirmesiyle söz konusudur. "Süt Mağarası" çiziminde ise her ne kadar ressam mevcut değilse de, bır kenarda süt veren kadın ile diğer uçta yerel kadına bahşiş veren Avrupalı çiftin tezadından doğan görüntü bir kez daha iki dünyayı ayıran uçurumu ortaya koyan bir araç haline gelmektedir.

Resim 12
Kutsal Doğum Kilisesi'nin ana girişi.

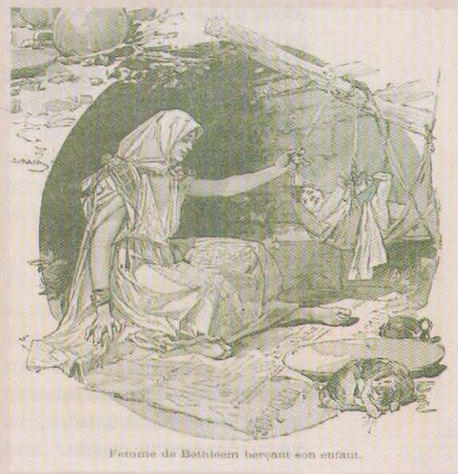
Resim 13
Süt mağarası.

Resim 14
İşlemeci kadınlar.

Resim 15
Yerli hacıların yatakhanesi.

Resim 16
Çocuğunun beşikte sallayan Beytüllahimli kadın.

Sosyalist Kongresi

1 MAYIS 1915

TANİN

Berlin 30— İsviçre Sosyalist Komitesi memalik-i mevcude sosyalistlerini mayısta Zürih'te içtimaa davet etmektedir. İşbu içtima ruzname-i müzakeratı sosyalistler tarafından sulh lehinde vaki olacak mesaiye ait bulunacaktır.

Hastabakıcı Hanımlara

2 MAYIS 1915

TANİN

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti hastabakıcı hanımlara ihtiyaç görmekte ve bilhassa hastabakıcılık tedrisatını takip eylemiş hanımlardan pek büyük faide beklemekte olduğundan cemiyetimizin şu talebine karşı hanımlarımızdan balâdaki şeraiti haiz olanların vazife-i mukaddeseleri başına şitab eylemek üzere Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi'ne müracaat eylemeleri...

Hastahanelere Bomba Atıyorlar

2 MAYIS 1915

SABAH

Gelibolu 18 Nisan— Düşman tayyarecileri Maydos üzerinde uçarak şehre ve bilhassa üzerinde Hilal-i Ahmer işareti bulunan hastaneye bombalar atmışlardır. Hastahanede tedavide bulunan yaralılardan bir ikisini mecrûh ederek şehirde bir kadın ve bir çocuğu telef eylemişlerdir. [milli]

İngiltere'nin Manen Sukutu

3 MAYIS 1915

TANİN

Sofya 1 Mayıs— Kampana gazetesi İngiltere'nin "Manen Sukutu" serlevhalı makalesinde diyor ki: "Aylarca ihzar edilen Çanakkale taarruzunun akim kalması İngiltere'yi fena bir vaziyete ilka' eylemiş ve Osmanlıların şecâat ve besaleti üzerine Büyük Britanya nüfuzu sıfıra tenezzül etmiştir. Çanakkale muharebatının vasıl olduğu mühim netice İngilizlerin manen sukutu demektir. Osmanlıların Fransa ve İngiltere'ye karşı ihraz ettikleri muzafferiyet İngilizlerin âlem-i İslam'daki tesir ve nüfuzunu imha edecek mahiyettedir. Halbuki 300 milyon Müslümanı taht-ı tabiiyetinde bulunduran İngiltere hâkimiyeti bu nüfuz üzerine müessestir. Şimdiden zevale ermiş olan Fransız nüfuzundan bahsetmeyi zaid görür ve bütün mütalaatımızın gayr-ı kabil-i cerh-i hakayıktan olduğunu beyan ile iktifa ederiz."

Türkiye Balkan Devletlerinin İstiklali İçin Harp Ediyor

3 MAYIS 1915

TANİN

Viyana 1 Mayıs— Neue Freie Presse Türklerin Çanakkale'de kazandıkları muzafferiyet-i cedideden bahsettiği sırada diyor ki: "Türkiye yalnız kendinin değil fakat Balkan devletlerinin istiklâli için de harb ediyor. Filhakika Türklerin muzafferiyet-i nihaisi milel-i mezkûrenin serbestisini mucip olacak, mağlubiyeti ise bu devletleri ya mahv olmak, yahut da hakikat-i hâlde Rus esaretinden başka bir mana ifade etmeyen zahiri bir istiklal altında yaşamak tehlikesine maruz bırakacaktır. Türklerin Çanakkale muzafferiyeti Avrupa'da vakayi-i cedide ihdas ve Harb-i Umumi'nin tarz-ı cereyanına son derece icra-yı tesir etmektedir."

Tatili-i Eşgal Esası

4 MAYIS 1915

İKDAM

Berlin'den Neue Freie Presse gazetesine iş'âr ediliyor: Gündeliklerinin zam edilmesi talebinde bulunarak tatil-i eşgal eden Birkhead tezgâh amelelerine tezgâh müdürleri telkinat-ı vataniyede bulunarak bunları tekrar işleri başına davet etmişler ise de amele gündelikleri zam edilmedikçe çalışamayacaklarını beyan etmişlerdir. Amelenin tatil-i mesai eylemesi hükümeti müşkül bir mevkie ilka' eylemiştir. Hükümet tezgâhlarda inşa ve tamir ettirmekte olduğu sefain-i harbiyesi için daha üç bin amele istihdam etmek istemiş ise de buna mukabil yalnız yüz amele bulabilmiştir. Hele Liverpool amelesi hükümete karşı pek calib-i dikkat bir vaziyet almışlardır. Hükümet Liverpool'da dahi tatil-i eşgal etmek isteyen ameleyi, işleri başından ayrıldıkları takdirde cebren askere alacağını söyleyerek tehdit etmiş ise de bu tehdidat amele nezdinde bir gûna tesir icra etmemiştir. Ötede beride daha tatil-i eşgal eden amelenin işlerini görmek üzere hükümet mesai taburları teşkil etmiş ise de, hükümetin bu suretle elde edebileceği sanatkârların miktarı pek mahduttur.

Amerika Amelesinin Teşebbüsatı

4 MAYIS 1915

İKDAM

Berlin 2— Beynelmilel Sanatkâran Cemiyeti reisine New York'tan üç yüz bini mütecaviz telgraf varid olmuştu. Bu telgraflarda Amerika amelesinin bundan fazla muharebeye seyirci kalamayacakları beyan edildikten sonra amelenin, Amerika'nın her tarafında sulh lehinde vasi' bir cereyan uyandırmak üzere teşebbüsatta bulunacakları ilave olunmaktadır.

Fransız Ordusunda İsyan

6 MAYIS 1915

SABAH

Fransız ordusunun kuvve-i maneviyesinin son zamanlarda pek ziyade bozulmuş olduğuna Roma'dan Bulgar gazetelerine çekilen telgrafname bir suret-i bahirede delaleı etmektedir. Bu telgrafnameye nazaran Nice İstasyonu'nda mevki-i harbe gönderilmek üzere ihzar olunan iki bin beş yüz asker arasında isyan zuhur etmiştir. Bu askerler istasyonda bulundukları sırada mevki-i harpten avdet etmekte olan mecruhların pek fena muamele edilmekte olduğunu görmüşler ve buna üzerine itaatsizliğe ve firara başlamışlardır. Zabitanın davet ve ricaları boşa gitmiştir. Ekserisi kendilerini götürecek olan trene binmemişlerdir.

Bükreş'te Sosyalistlerin Mitingi

6 MAYIS 1915

İKDAM

Bükreş 2— Romanya sosyalistleri mayısın birinci günü büyük bir miting akdederek tezahüratta bulunmuşlardır. Hatiplerin kaffesi muharebe aleyhinde irad-ı nutuk etmiştir. Doktor Rakovski: "Romanya, kuva-yı hayatiyesini muhafaza ve inkişaf ve terakkisini temin etmek istiyorsa bitaraf kalmalıdır" demiştir. Miting heyeti, muharebe aleyhinde bir kararnameyi kabul etmiş ve bunun akabinde hazırun sokakları dolaşmışlardır. Bu esnada hiçbir hadise vukua gelmemiştir.

Öksüz Yurdu

7 MAYIS 1915

TANİN

Geçen sene Sivas'ta küşad edilmiş ve evlad-ı şüheda ve guzut ile yoksul çocukların talim ve terbiyesine tahsis olunmuş olan öksüz yurduna mümasil olarak mülhakat-ı vilayatın münasiplerinde daha on müessese vücuda getirileceği Kızılırmak refikimizden okunmuştur.

Papa Ne Diyor?

8 MAYIS 1915

SABAH

Berlin 7 Mayıs— La Stanpa gazetesi Papa'nın İtalya'nın harbe iştirakinden bütün Avrupa Hıristiyan devletlerinin birbiriyle mücadeleye girişmesini mutazammın olması cihetiyle böyle bir şeyin vukuundan son derece endişe-nak olmuş olduğunu kendisini ziyarete gelen bir zata söylemiş olduğunu naklediyor.

Churchill Kendisini Temizlemeye Çalışıyor

8 MAYIS 1915

TANİN

Berlin 6— Lonra'dan bildiriliyor: Çanakkale'ye icra edilen hücum hakkında harekât-ı askerinin mevki-i tatbike konmasından evvel Sör Archer ile müzakere edip etmediğine dair irad edilen suale Bahriye Nazırı Churchill müzakere ettiği cevabını vermiştir. Bu münasebetle (Morning Post) gazetesi tarafından kendisine karşı icra edilen hücumları da red ve tekzip etmiştir.

Yatak Takımı Hediye Etmek İsteyenlere

9 MAYIS 1915

SABAH

Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi'nden: Hilal-i Ahmer hastaneleri için yatak ihdasını arzu edenlerin Kadıköyü ve Üsküdar cihetinde Tıp Fakültesi Hilal-i Ahmer Hastahanesi'ne ve İstanbul cihetinde Cağaloğlu'nda Bezm-i Âlem Valide İnas Sultanisi'nde tesis olunan Hilal-i Ahmer Hastahanesi'ne müracaat ve eşyayı makbuz mukabilinde teslim eylemeleri mercudur.

Gazilerimizin Mektupları

9 MAYIS 1915

SABAH

Asakir Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyet-i Muhteremesi azasından bazı hanımlar dün şehrimizdeki bazı hastanelere giderek muhterem gazilerimizin mektuplarını yazmışlardır. Bezm-i Âlem Valide Sultan Sultanisi'nde taht-ı tedavide bulunan mecruhin guzat-ı asakir-i Osmaniye'nin ailelerine göndereceksi mektupları mekteb-i mezkûrede sanayi-i nefise kısmı muallime ve talebatı hanımlar tarafından kemal-i fahr ile tahrir olunduğu gibi mektep müdiresi ve muallime ve mubasıreleri hanımlar mecruhinin esbab-ı istirahatlarını temin hususunda da ibraz-ı mesai eyledikleri maa'l-takdir haber alınmıştır.

Moskof Şenaatleri

12 MAYIS 1915

SABAH

Feci Levhalar

Erzurum'da münteşir Al Bayrak refikimizden:

Horasan köyünün ahalisi fakr u zaruretleri hasebiyle hicret edemediklerinden kâmilen köylerinde kalmışlardı. Rusların bu köyde yaptıkları şen'i ve canavarca şenaatler o derece elımdir ki Horasan adı söylendiği zaman her Türkün gönlünde cehennemi bir ızdırap hasıl olmaktadır. Beşeriyet işkencenin, şenaatin envaını görmüştür. Fakat bu derecesini --görmek şöyle dursun— tasavvur bile edememiştir. Erkekler hakkında yapılanı zikretmeğe mahal görmüyoruz. Çünkü onlar —nasıl işkence ile olursa olsun nihayet— ölmüşlerdir. Lakin kadınlar, ah kadınlar...

Moskoflar Horasan'da ne kadar kadın varsa hepsinin namuslarını paymal etmişler ve hatta bir kısmını siperlere sürükleyip götürerek orada günlerce her türlü şenaati icra eylemişlerdir. Bu kadınlardan günde yirmi otuzu canavarlar elinde terk-i hayat etmiş ve köyün istirdadında evlada ebedi intikam vazifelerini telkin eden bu masumların cenazeleri kısmen köyde ve kısmen siperlerde ve elim bir vaziyette görülmüştür. Bunlar meyanında on yaşındaki masumların dahi aynı şen'i tecavüzlerin kurbanı olarak dünyadan gittikleri sicillenmiştir. Moskoflara el uzatan, zulüm ve şenaati tervic ve tevsi eden insaniyet muhibleri silinmesi imkânsız olan bu kara lekelere karşı ilelebet vicdan azabı ile kavrulsunlar.

Düşman Ecsadı

13 MAYIS 1915

SABAH

Fethiye 28 Nisan: Çanakkale'deki arslan askerimizin süngüleriyle denize dökülen düşmandan birçok Fransız cesetleri Rodos İstanköy sahiline vurmaktadır. Cesetlerin her biri üzerinde müteaddit süngü yaraları görülmektedir.

İzmir Müsabakası

13 MAYIS 1915

TANİN

İzmir'de Vali Rahmi Bey'in himayesi altında bir müsabaka tertip edildiğini bundan evvel haber vermiştik. Bu yarış milli gücü yükseltmek için birçok gayret

ve fedakârlıklar gösteren Altay Kulübü'nün birinci futbol takımı ile İzmir'in en eski ve kuvvetli kulübü olan Ermeni Kulübü'nün birinci takımı arasında yapılmıştır. Oyunun neticesinde Altay Kulübü sıfıra karşı bir gol ile galip gelerek koşu heyeti tarafından hediye olarak alınan gayet güzel bir vazoyu kazanmıştır.

Meşhur Papaz Bahçesi Korusu

14 MAYIS 1915

SABAH

Kadıköyü civarında Kurbağalıdere köprüsü kurbunda çam, kestane vesair misüllü asırdide işcardan müteşekkil bir koruyu küşad eyledik. Mevkii ve manzarası gayet şairane ve şu mevsimde her bir ağacı yüzlerce bülbüle lane olan bu korunun derece-i letafetini görülmekle takdir buyrulabilir. Büfesinde bulundurulan envai meşrubat ve mezelerin nefasetine ve istimal olunacak malzemenin nezafetine haddinden ziyade itina edileceğini kaviyyen ümit ettiğimiz rağbete mazhar olur isek bir de mükemmel saz takımı götürüleceğini vaad ve temin eyleriz.

Golyat Zırhlısının Garkı

15 MAYIS 1915

İKDAM

İngilizler tarafından itiraf ediliyor. Berlin 12— (Londra'dan) Avam Kamarası'nda Bahriye Nazırı Churchill 13.160 tonluk Golyat namındaki İngiliz zırhlısının Çanakkale'de torpillendiğini bildirmiştir. Zırhlının garkı esnasında beş yüz telefat vuku bulmuş olması ihtimaline mebni izhar-ı endişe ediliyor.

Edirne Mektepler Bayramı

16 MAYIS 1915

SABAH

Edirne 1 Mayıs— Bugün Edirne mektepler bayramı Sarayiçi'nde gayet parlak ve muntazam surette yapılmıştır. Birbirini takip eden muzafferiyet haberlerinin ilim ordusunun hassas ruhunda uyandırdığı tesirat-ı vatan-perverane tezahürata sebeb olmuştur. Asker, sivil, kız erkek ve ecnebi mektepleri bütün Edirne mekteplerinin bayramına iştirak etmiştir. Muhtelif müsabakalardan sonra merasimde bulunan vali, kumandan, erkân-ı hükümet ve binlerce halk huzurunda yapılan resm-i geçit çok alkışlanmıştır. Akşamüzeri darülmuallimininin muhteşem salonunda mükellef bir ziyafet verildi. Maarif Müdür Vekili Servet Bey'in nutkuna cevaben Vali ... tarafından ordu ve maarifin münasebetine ve geçen seneye nisbeten görülen terakkiye dair irad olunan nutuk hararetle alkışlandı.

Türk Ocağı'nda

17 MAYIS 1915

TANİN

Yaralı gazilerimiz menfaatine büyük bir müsamere önümüzdeki cuma günü öğleden sonra ikindide hanımlara, yine o gün akşamı dokuzda beylere aşağıdaki tertip üzere fevkalade bir müsamere verilecek ve hasılatı Türk Yurdu, Türk Bilgi Derneği ve Türk Ocağı namına, yaralı gazilerimize hediyeler alınmaya tahsis olunacaktır.

1- Milli şairimiz Mehmet Emin Beyefendi tarafından en son yazdıkları "Çanakkale" şiiri inşad olunacak.

2- Halide Hanımefendi tarafından yeni yazdıkları "Çanakkale" namındaki menşur şiiri okunacak.

3- Kemani Zeki Beyefendi'nin nezaretleri altındaki mümtaz heyet tarafından nefis ve müntehab parçalar çalınacak.

4- Raşit Rıza, Muvahid, Şadi Beyler tarafından Abdülhak Hamid'in "Nesteren"i temsil olunacak.

Gece beylere, İstanbul mebus-ı muhteremi Hüseyin Cahid Beyefendi tarafından "teceddüd" hakkında bir musahabe yapılacak.

Von Hindenburg'un Bir Mektubu

18 MAYIS 1915

TANİN

Kadıköyü'nde uzun yolda Helvacı Ahmet Usta Feld Mareşal Von Hindenburg cenaplarına hediyeten helva ile bir mektup göndermiş ve müşarünileyh de beyan-ı teşekkürü mutazammın ber-vech-i ati bir mektup irsal eylemiştir.

Helvacı Ahmet Usta

Bana hediyeten irsal etmiş olduğunuz helva ve göndermiş olduğunuz mektuptaki temenniyat-ı nezaket-perveraneden dolayı size ve Kadıköyü ahalisine hasseten teşekkür ederim. Devlet-i Osmaniye ordusunun cesaret-i fevkaladesine hayran olduğum cihetle aleyhimize küstahane tertip edilmiş olan muharebe-i hazırada umum düşmanlarımıza galebe çalacağımıza emniyetim ber-kemaldir.

16 Nisan 1915 General Feld Mareşal Von Hindenburg

Firuz Ağa Camii

20 MAYIS 1915

TANİN

İstanbul'un bade'l-feth vücuda getirilmiş ilk mebani-i diniye ve âliyesinden olmak itibarıyla bir kıymet-i atika ve tarihiyeyi haiz bulunan Divanyolu'nda kain Firuz Ağa Cami-i Şerifi Evkaf Nezareti'nce işbu kıymet ve ehemmiyetiyle mütenasip bir surette tamir edilmektedir. Haber aldığımıza göre bu hususta ihtiyar olunan masraf nisbetinde mezkûr cami civarının tezyin ve imarına da hidmetini temin etmek ve aynı zamanda cami-i şerifi büsbütün meydana çıkarmak için etrafında mevcut ahşap mebaninin bi'l-istimlak hedmiyle sıklet bahş manzaranın izalesi bi't-tensib icap eden haritası tanzim olunmuştur.

İtalya'da Nümayişler

20 MAYIS 1915

TANİN

Berlin 19 Mayıs— Roma'da bu pazartesi günü Roma'daki bazı cemiyetler tarafından harp lehinde nümaylşler tertip olunmuş, mamafih İtalya'nın merakiz-i meşhure-i sanayisinde harp aleyhinde büyük mikyasta protesto nümayişleri vuku bulmuştur. Turin'de bu sebebten büyük bir arbede zuhur etmiş, birçok kimseler mecruh ve maktul düşmüşlerdir. Nümaylşçilerle bunları tenkile gelen askerin adedi seksen bine baliğ idi. Nümayişçi amele "kahrolsun harp" nidalarıyla sokakları dolaşmışlar ve şehrin muhtelif sokaklarında siperler manialar vücuda getirmişlerdir. Piyade ve süvari askeri tarafından bunlara karşı yapılan hücumlar bir netice vermemiştir. Turin'de idare-i örfiye ilan olunmuştur. Sosyalist Fırkası entrikacılar çetesi tarafından harp lehinde olarak tertip edilen harekâta muhalefet olunması zımnında beyanname neşretmiştir. Avanti gazetesi redif efradının harp aleyhinde nümayişler tertip ettikleri ve birçok mahallerde efrad-ı mezkürenin kışla ve istasyonlarda harp aleyhinde nümayişte bulundukları iş'ar ediliyor.

İtalyan Sosyalistlerinin Kararı

22 MAYIS 1915

SABAH

İtalyan Sosyalist Fırkası Heyet-i İdaresi ve Sosyalist Amele Cemiyeti murahhasları içtima ederek, sosyalistler tarafından İtalya'nın harbe iştiraki meselesinde ittihaz edilecek hatt-ı harekete dair müzakeratta bulunmuşlardır. Umumi grev ilanı fikri tamamıyla terk edilmiştir. İçtima İtalya'nın harbe iştiraki fikrini takbih etmeye ve harp için hükümetin talep edeceği tahsisatı ita etmemek üzere sosyalist mebuslara talimat itasına karar vermiştir.

İtalya Meclis-i Mebusanı Harp Lehinde

23 MAYIS 1915

TANİN

Roma 22 Mayıs— Ajans Stefani'den: Meclis-i Mebusan hıncahınç doludur. 480 mebus isbat-ı vücut etmiştir. Süfera localarında Amerika, İngiltere, Fransa, Japonya, Rusya sefirleri bulunmaktadır. Mösyö [....] kürsüye çıktı. Alkışlarla selamlandı. Ofisiyel Sosyalistler bu tezahürata iştirak etti. Giolitti'den başka ne kadar maruf zevat varsa cümlesi hazırdı. Meclis-i Mebusan reisi salona geldi. Alkışlarla karşılandı. Ofisiyel Sosyalistler müstesna olarak herkes ayakta idi.

Bundan sonra Salandra ve onu müteakip diğer mebuslar dahil oldu. Bütün mebuslar ayakta idi. "Yaşasın harp!" ve "Yaşasın kral!" sadaları aksediyordu. Mösyö Salandra, hin-i harpte kabinenin serbesti-i hareketini muhafaza edebilmesi için lazım gelen salahiyet-i fevkaladeyi temin edecek bir layiha tevdi etti. Reis-i vükela bundan sonra hükümetin beyana-ı resmiyesini okudu. Hemen her cümleyi müteakip alkışlar ve "Yaşasın İtalya", "Yaşasın Harp" sadaları işitiliyordu. Yalnız Ofisiyel Sosyalistler sakin kalıyordu. Mebusan nuzzara mahsus mahallin etrafına gelerek nazırların ellerini sıkıyorlardı.

İtalya'nın Avusturya'ya İlan-ı Harbi

25 MAYIS 1915

TANİN

Viyana 23— İtalya'nın Viyana Sefiri Dük Davarna bu gün bade'z-zuhr Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırı Baron Buryan'a ilan-ı harbe dair atideki notayı tevdi etmiştir:

Viyana 23 Mayıs 1915— Zirde vazü'l-imza İtalya sefiri, metbu-i mufahhamı haşmetlü kral hazretlerinin emrine tevfikan Avusturya-Macaristan hariciye nazırına atideki notayı tevdi ile kesb-i fahr eyler. İtalya hükümeti Avusturya- Macaristan'la akdetmiş olup hükümet-i müşarünileyha tarafından ihlal edilmiş olan ittifak muahedesinin mefsuhiyetiyle mezkûr muahedenin keen-lem-yekûn hükmünde olmasını ve bundan böyle serbesti-i harekâtını istirdad etmesi intac eden esbab-ı mühimmeyi hakk-ı meşruuna istinaden şehr-i halin dördünde Avusturya-Macaristan hükümetine beyan etmişti. Buna binaen İtalya hükümeti hukuk ve menafini bilcümle vesait ile müdafaaya suret-i katiyyede karar vermiş bulunduğundan amal-i milliyesinin hayyiz-i ara-yı husul olması için hâl ve istikbalde zuhur edecek her türlü mehalik ve tehdidata karşı hadisatın icap ettireceği tedabirin ittihazını vazifeden ad ve binaenaleyh haşmetlü kral hazretleri yarından itibaren Avusturya-Macaristan'la hâl-i harpte olduğunu beyan eder.

Majestik Zırhlısının Garkı

28 MAYIS 1915

İKDAM

Çanakkale 14— Rumeli mıntıkası muhabirimizden: Bu sabah İngilizlerin Majestik zırhlısı Seddülbahir önünde batırılmıştır.

Kadıköyü'nde Kuşdili Tiyatrosu'nda

29 MAYIS 1915

SABAH

Pazar günü hanımlara ve akşamı efendilere. Büyük Şark Müsameresi. Hem sinema ve hem emsali görülmemiş canlı panorama. Heyet-i rakkase, muhtelif eğlenceler.

Sinemada: (Sevda Faciaları) dehşetli dram, 4 kısım. (Kralın Kızı) kanlı facia. Ayrıca: Harb-i Umumi'nin en son safahatı, Rusların müthiş mağlubiyetleri, Alman-Avusturya ordularının şanlı muzafferiyetleri (40) tablo üzerine aynen gösterilecek. Şantözler, dansözler, kantolar, monologlar muzika vesaire.

Düşman Donanmasının Çanakkale'den Firarı

31 MAYIS 1915

İKDAM

Viyana 29— İmroz Adası'na cer edilen (Agamemnun) sistemindeki İngiliz zırhlısının bir Alman tahtelbahiri tarafından torpillemesini müteakip düşman, tahtelbahirlerin yeni taarruzlarda bulunmalarından havfen Çanakkale önündeki sefain-i harbiyesinin kaffesini Boğaz'dan uzaklaştırmıştır. Düşmanın birkaç torpido muhribinden maada diğer sefain-i harbiyesi kâmilen Cezair-i Bahr-i Sefid adaları etrafındaki koylara çekilip orada ihtifa' eylemiştir.

1 MAYIS

Rusya

"Ruskoye Slovo", Kiev'de, askeri bölge komutanının Musevi gazetelerinin yayınını yasakladığını yazıyor.

2 MAYIS

Vossische Zeitung Yazıyor

"Beş hafta süren uzun hazırlıklardan sonra, Çanakkale'ye karşı ikinci saldırı tamamen başarısızlıkla sonuçlandı. Osmanlı ordusu Sultan'ın tahta çıkış yıldönümü vesilesiyle ona bundan daha nadide bir hediye sunamazdı. İtilaf devletleri tam bir yenilgiye uğradı. Osmanlı ordusunun bu parlak zaferi, Çanakkale'ye karşı yapılacak saldırılara son verebilir. Zaten biz her koşulda geleceğe tamamen güveniyoruz. Biz Almanlar, bizi Osmanlılarla birleştiren silah arkadaşlığı ve onlarla yan yana elde ettiğimiz zafer için gurur duyuyoruz. Ortak dava için dökülmüş kan öyle bir ayrılmaz bağ olacak ki herhangi bir ayrılık denemesini mümkün kılmayacak."

Ermeni Cemaatinden

Maarif Vekâleti'nin tekrarlanan talepleri üzerine, Maarif Komisyonu kilise meclislerine kendi okullarının durumunu gösteren bir istatistik hazırlamalarını ve teslim etme sürecini hızlandırmalarını önerdi [...] Ermeni okullarının öğretmen, öğrenci ve görevli sayısı ile ders programlarının muhteviyatını gösteren istatistikler, gelecek perşembe veya cumartesi Maarif Vekâleti'ne sunulacak.

4 MAYIS

Baron Reuter'in İntiharı

Telgraflar, Ajans Reuter'ın sahip ve müdürü Baron Reuter'in intihar ettiğini duyuruyorlar. Bu konuda "Défense nationale" şunları yazıyor: |...| Herbert Reuter, İngiltere'nin elinde alet olmayı kabul etmişti. Greyi, Sazonovi, Izvolski ve benzerleri gibi, Baron Reuter'in de Avrupa'yı saran savaşta sorumluluk payı vardı. Merhum intihar etmeden önce iki mektup yazmış, ancak İngiliz hükümeti bunların muhteviyatını gizli tutuyor |...|

5 MAYIS

Halkın Silah ve Cephaneyi Askeri Otoritelere Teslim Etmesi Hakkında Kanun

Takvim-i Vekâyi'den:
|...| Verilen sürenin dolmasından sonra, silahlarını teslim etmeyenler, kim olurlarsa olsunlar, orduya düşmanlık yapmış ve savaş alçaklığı işlemiş addedilerek ölüm cezasına çarptırılır. Sadece komutanlar tarafından vatanı savunmaya ve düşmana karşı dayanışmaya çağrılan fertler kendi yanlarında silah bulundurabilirler |...|

7 MAYIS

Patrik Hazretleri dün Adliye Nezareti'ne giderek, nazır İbrahim Bey ve mezahipler müdürü Beha Bey'le görüştü.

İntihar Teşebbüsü

Gedikpaşa Kilisesi sokağında, Hovhannes Ağa'nın tutmuş olduğu apartmanda oturan ve Kuleli İdadisi'ne giden bir öğrenci dün intihar teşebbüsünde bulundu. Ancak gelen yardımlar sayesinde teşebbüsü engellendi.

10 MAYIS

Talat Bey'in Hizmetlerinin Ödüllendirilmesi

Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Sultan'ın iradesiyle, altın madalya ile ödüllendirildi. Talat Bey, mevcut savaşın ilk gününden beri bütün askeri sorunlarda takdire şayan bir hizmet ve vatanseverlik göstermiştir.

12 MAYIS

Sultan ve Galiçya Zaferi

Sultan Hazretleri, Avusturya İmparatoru Franz Joseph'e bir telgraf göndererek, Avusturya-Macaristan ordusunun Galiçya'da Ruslara karşı kazandığı büyük zafer dolayısıyla kendisini kutlamış ve imparatora altın imtiyaz savaş madalyaları hediye etmiştir |..|

14 MAYIS

Milli Hastane'de Hampartsum Bayramı

Hampartsum Bayramı dün Milli Hastane'de kutlandı.
Patrik Hazretleri çarşamba gecesi hastanede sabahladı. Dün sabah, Surp Pırgiç Hastanesi'nin şapelinde ayin yaptı ve bayram vesilesiyle verdiği vaazda, hastanenin kalkınması için yardım eli uzatan cemaat hayırseverlerinin rolünün önemine ve insani duygularına vurgu yaptı.
Vaaz sırasında Patrik Hazretleri, Ermeni milletinin vatanına olan sorumluluklarını hatırlattı, tavsiyelerde bulundu ve merhum hayırseverlerin anısını kutsadı |...|
Verilen yemek çok mütevazıydı: soğuk et, enginar, sütlaç, tatlı. Yapılan düzenleme uyarınca, yemek boyunca kadehli konuşma yapılmadı |...|
Osmanlı Hükümeti, takdire şayan bir devamlılıkla, Milli Hastane'nin sandığına aylık ekmek ve et bedelini ödeyerek, kurumun oldukça zor yönetimini kolaylaştırmaktadır |...|
Patrik Hazretleri, Milli Hastane'nin ve onunla birlikte Ermeni milletinin yaralı Osmanlı askerlere gösterdikleri özenin vatanseverliğin yeni bir kanıtı olduğuna vurgu yaptı.

Hastanenin Yaralıları

Milli Hastane'deki Osmanlı yaralıları, aynı kurumun uzman başcerrahı Doktor Malkhasyan Efendi'nin özenli tedavisi altında bulunmaktadır.
Hemen hemen her gün, askeri erkândan ve Müdafaa-i Milliye ile İttihat ve Terakki'den temsilciler hastaneye gelerek onları ziyaret etmektedir |...|

17 MAYIS

Yaralıların Yararına

Bank-ı Osmani-i Şâhâne müdürü M. Gerges cartali'nın girişimiyle, kurum müdürlüğü hem İstanbul'da hem de taşrada bağış süreci başlattı. Bu süreçten elde edilecek gelir, Osmanlı Bankası yönetimi adına yaralılara bazı nesneler hediye etmekte kullanılacak. Bağışlar uyarınca şimdiye dek şu nesneler gönderildi: Kızılay'a 498 çift terlik ve birçok hastaneye 24.000 sigara ve 500 parça iç çamaşırı, 100 sabahlık, 12.000 sigara, 100 yatak çarşafı, oldukça çok sayıda termometre ve cerrahi aletleri yıkamak için kaplar, 12.000 sigara |...|

23 MAYIS

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, güncel savaş koşulları nedeniyle, Osmanlı ülkesinden çıkacak yolcuların kimliklerinin yanı sıra vesika almalarının da mecburi olduğunu duyurdu. Bu kararın amacı, polisin yolcuların seyahat sebepleri ve kişiler hakkında gerekli incelemeleri yapabilmesini sağlamaktır [...]

Ermeni Cemaatinden

Patrikhane marhasalıklara yeni talimatname göndererek, kiliselerine ait ferman, yapım yılı veya bulundukları koşullarla ilgili gerekli ayrıntıları göndermelerini istedi. Patrikhane'nin talimatı göndermesindeki amaç, gerekli başvuruların yapılmasıyla yerel yönetimlerin marhasalıkların ehliyetini tanımalarını sağlamak ve zorlukları engellemektir.

25 MAYIS

Ermeni Cismani Meclisi dünkü oturumunda kilise cemiyetlerinin sorunlarını ele aldı. Feriköy, Ortaköy, Samatya ve Eyüp'teki kilise cemiyetlerindeki üyeler, birer bahane ileri sürerek istifa etmişlerdi. Cismanı Meclis istifaları değerlendirerek, kabul etmedi |...|

27 MAYIS

Almanya'da

İtalya'nın savaş ilan etmesi Berlin'de Alman halkı tarafından sükûnet içinde karşılandı. İtalya'nın katılımının savaşın sonucu üzerinde nihai bir etkisi olmayacağı, ancak sadece kavganın devamını uzatacağı sanılıyor. İtalya'nın savaş açısından değeri, özellikle Trablusgarp'ta kendi teşvik ettiği savaş sonrasında hemen hemen hiç önemsenmiyor. İtalyanların çağdaş savaş araçlarının dehşetine uzun zaman zorlukla dayanabileceği düşünülüyor |...|

30 MAYIS

Osmanlı Askeri Müzesi ve Sinema Ayasofya, Topkapı Sarayı

Önceki Osmanlı savaşlarından anılar, çağdaş savaştan kesitler, yeniçeri ve Nizam-ı Cedid giysileri görülmeye değer. Sinemanın bugünkü temsili: savaştan kesitler, Viyana'daki Şönbrun Sarayı, Mısır'daki Avusturya birlikleri, General MacKenzie, Arşidük Frederik, Lemberg yakınlarındaki Avusturya Genelkurmayı, Tuna Nehri'ndeki Avusturya savaş gemileri, Belgrad ve Zemlin, Avusturya'da Rus Kazaklar, esirler, askeri fırınlar, Galiçya'da madalya dağıtımı, Rus esirler, zarar görmüş Mitrovitsa, Tricste, denizaltı hayatı, Çanakkale'de batmış savaş gemileri, Amerikan filosu ve diğer savaşlardan 44 görüntü. Müzeye giriş 4 kuruş. Sinemaya giriş ücreti 3 kuruş.

31 MAYIS

Ekmek Sorunu Belediyenin Beyanatı

Fırıncılardan bazılarının İstanbul halkının ekmeğini hazırlamak üzere meslek odalarından aldıkları unu taşraya yolladıkları haber alınmıştır. Bu beyanatla, ilgililere bu fırıncıların savaş mahkemesine çıkarılacağı ilan edilir. Fırıncılar Odası'nın fırıncılara İstanbul halkına ve Kızılay hastanelerine yetecek kadar un tedarik etmesine rağmen, akşamları yer yer bazı fırınlarda ekmek bulunmadığı görülmektedir. Halkın ihtiyaçlarını güvence altına almak için her çabayı sarf eden belediye bu duruma karşı gerekli önlemleri almaktadır [...]

Not

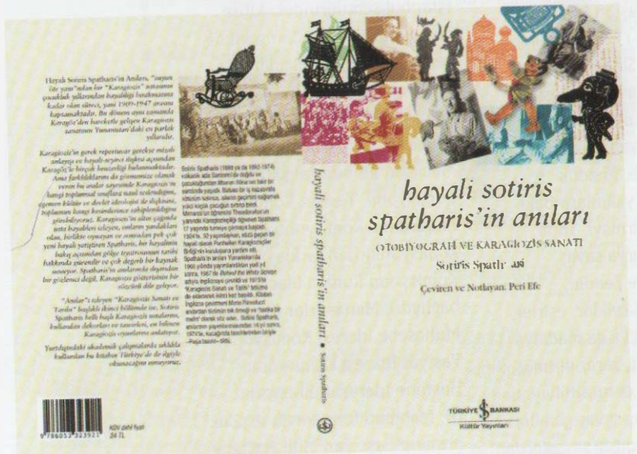
"Ermeni Cemaatinden" başlığı altında çıkan haberlerde kullanılan "Maarif Komisyonu", "Milli Hastane", "marhasalık" ve "Cismanı Meclis", "kilise cemiyetleri" gibi terimlere açıklık getirmek gerekecektir. İstanbul Ermeni Patrikhanesi'ndeki alt kurumlar, Kırım Savaşı sonrasında, 17 Mart 1863 tarihinde Babıâli tarafından ilan edilen Millet-i Ermeniyân Nizamnamesi ile yeniden düzenlenmiştir. Nizamname uyarınca, patrikhane bünyesindeki Meclis-i Umumi, İstanbul ruhban sınıfı tarafından seçilmiş yirmi ruhani temsilciden, taşradan seçilmiş kırk temsilciden ve İstanbul semtlerindeki kilise cemiyetleri tarafından seçilmiş seksen kadar temsilciden oluşuyordu. Ruhani ve Cismanı Meclislerin yanı sıra, nizamname, uzmanlık alanlarına göre, Cismani Meclis'in altında çalışan Maarif Komisyonu, Tesisat Komisyonu, Muhakeme Komisyonu (diğer komisyonlardan farklı Muhakeme Komisyonu Ruhanı Meclis'e bağlıydı), Manastırlar Komisyonu, Muhasebe İdaresi Komisyonu, Vasiyet İdaresi Komisyonu, Hastane İdaresi Komisyonu (II. Mahmud fermanıyla 1834'te hizmete başlayan Milli Hastane veya Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi) gibi alt organlar da öngörüyordu. Taşra genel meclisleri ve taşra ruhani ve cismani meclisleri İstanbul'daki cemaat yönetiminin taşradaki uzantılarıydı. Marhasalar taşra genel meclislerine başkanlık ediyordu. Böylelikle nizamname, her alt organın bir üstüne karşı sorumlu olduğu bir sorumluluklar halkası tanımlıyordu. Sözgelimi marhasalar patriğe karşı, Komisyonlar Cismani Meclis'e, Ruhani ve Cismani Meclisler İstanbul Patriğine, Patrik ise Meclis-i Umumi'ye karşı sorumluydu.

Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Aylin Koçunyan, "Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân Anayasa Mıydı?", *Toplumsal Tarih*, sayı 216 (Aralık 2011), s. 46-52.

PERİ EFE'YLE SÖYLEŞİ

HAYALİ SOTİRİS SPATARİS'İN ANILARI

1800'lerin sonlarında doğan ve 20. yüzyılın başından II. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar Karagiozis oynatan Spatharis, Yunanistan'ın ikinci kuşak hayalilerinden. Ününün önemli bir kısmı da anılarını yazmasından kaynaklanıyor. Bu anılar ilk kez 1967'de, kendisi de konuyla ilgili araştırmalar yapan Mario Rinvolucri tarafından Behind the White Screen *adıyla İngilizceye çevrildi. Metin And* Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu *adlı kitabında Rinvolucri ile tanıştığından ve onun Spatharis'in kitabını İngilizceye çevirdiğinden bahseder.*

SÖYLEŞİ: AHMET AKŞİT

Sen *Toplumsal Tarih*'in 181. sayısı için "Türkiye'de ve Balkanlar'da Karagöz'ün Adaptasyonu" ve 226. sayısı için de "Gölge Oyununun Düzene Tutunma Çabası" adlı dosyaları hazırladın; 191. sayımızda "Karagöz'ü Anlamak için Karagiozis'e Bakmak" adlı bir makalen yayımlandı; ilk dosya genişletilerek Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan *Hayal Perdesinde, Ulus, Değişim ve Geleneğin İcadı* (2013) adıyla çıktı. Şimdi de ünlü Karagiozis ustası Sotiris Spatharis'in anılarını Yunancadan çevirdin ve notladın. Bu çalışma *Hayali Sotiris Spatharis'in Anıları* adıyla geçtiğimiz ay basıldı. Bu çeviri ve kitabın hazırlanması sürecine dair neler söylemek istersin?

Viyana Üniversitesi'nde yazmaya çalıştığım doktora tezi Karaglozis perdesindeki Yunan toplumuyla ilgili. Konuyla ilgili çalışırken Sotiris Spatharis'in Anılar'ı, neredeyse okuduğum ilk kitap oldu. Okurken Türkçeye çevrilmesi gerektiğine karar verdim ve bitirir bitirmez de çevirmeye başladım. Giderek kendi çalışmalarımdan ve okuma listemden oluşan bir Türkçe yayın dizisi de oluşturdum. Bu anılar o dizinin ikinci kitabı. Çeviri uzun zamanımı aldı. Bunun sebeplerinden biri Spatharis'in dili. Kendinden öncekiler ve kendi dönemindeki birçok hayali gibi o da okuma yazma bilmiyor, sonraları bir arkadaşının yardımıyla çat pat öğreniyor. Kitabın dilinde ben bu tedirginliği gördüğümü sanıyorum: Kesik kesik; neredeyse bütün cümleler birbirlerine "ve" ya da "çünkü" bağlaçlarıyla bağlanıyor. Cümle yapılarını mümkün olduğunca korumaya çalıştım, çünkü bütün kitap boyunca anlatılan sadece 20. yüzyılda Karagiozis ya da 1900-1950 arası Yunanistan değil, esas olarak Yunanistan toplumunun en alt kesimindeki insanların hikâyesi. Bu tedirginlikte Spatharis'in ve diğer meslektaşlarının büyük bir bölümünün geldikleri yerin belirgin bir şekilde ortaya çıktığını düşündüğüm için, ifade biçimini ve metnin süssüz halini korumaya çalıştım. Bu şekilde yazmanın bir şey ifade ettiğini çeviri sürecinde değil daha sonra anladım. İlk başta ilgimi çeken, arka plandaki Yunanistan tarihi ve özellikle bir hayalinin ağzından ilk kez okuma fırsatı bulduğum bütün bir Karaglozlsçiler dünyasının anlatısı olmuştu. Yunanistan'ın en çalkantılı zamanlarında yaşayan ve çalışan Spatharis'in oynadığı oyunlardaki milliyetçi tona rağmen Anılar'ında böyle bir vurgunun olmaması da ilgimi çeken bir başka noktaydı; yazdığım makalelerde de bunun üzerinde durdum. Ama şimdi kullandığı dille ilgileniyorum.

Sotiris Spatharis kimdir? Bu anıların önemi nedir, Türkçeden başka dile çevrildi mi?

1800'lü yılların sonlarında doğan ve 20. yüzyılın başından II. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar Karagiozis oynatan Spatharis, Yunanistan'ın ikinci kuşak hayalilerinden, önde gelen isimlerden biri. Ününün önemli bir kısmı da anılarını yazmasından kaynaklanıyor. Bu anılar ilk kez 1967'de, kendisi de konuyla ilgili araştırmalar yapan Mario Rinvolucri tarafından *Behind the White Screen* adıyla İngilizceye çevrildi ve iki baskı yaptı. Metin And *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu* adlı kitabında Rinvolucri ile tanıştığından ve onun Spatharis'in kitabını İngilizceye çevirdiğinden bahseder; bu belki de Spatharis'in ve kitabının Türkçede ilk bahsinin geçtiği yerdir. Türkçe ise çevrildiği ikinci dil. Yunan Karagöz'ü ile ilgilenen eski/yeni her tür çalışmada adına rastlayacağınız bir kaynaktır bu anılar. 20. yüzyıl başlarından II. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar olan Yunanistan tarihi, aynı dönem Karagiozisçilerin günlük hayatları, gölge oyununun Yunanistan'daki gelişimi ve tekniği hakkında eşsiz bir kaynaktır. Spatharis'in verdiği Karaglozis ustalarının ayrıntılı listesi de önemlidir. Spatharis'in anıları Osmanlı ve Türkiye'de gölge oyunuyla ilgilenenler açısından da kıymetli bir dayanaktır. Ulus-devlet sonrası bizim bildiğimiz Karagöz'dekine benzer içerik ve teknik özelliklere sahip olan bu gölge oyununun, Karagiozis'in —bir başka coğrafyada, Yunanistan'da— yaşamasının nasıl mümkün olduğunu görmek büyük bir olanak. Kimler, hangi toplumsal gruplar seyrediyordu, nasıl seyrediyorlardı, kimler kimlere nasıl oynatıyordu, nerede oynatıyordu, sefil bir meslek olarak görülürken nasıl bir süreç sonunda halkın ruhunu temsil ettiğine inanılan bir "ulusal sanat" mertebesine ulaştı? Bu ve daha birçok sorumuza cevap verebilen bir metin elimizdeki. Tabii illa bir akademik ilgiyle yaklaşmak gerekmez. Başlı başına etkileyici bir hikâye anlatıyor Sotiris Spatharis.

Anılar hangi dönemi kapsıyor? O dönemlerde Karagiozisçilik nasıl bir şey? İnsan bu mesleği yaparak geçinebiliyor mu, nasıl bir hayat tarzını zorunlu kılıyor?

Anılar, Spatharis'in 20. yüzyılın başında yardak olarak başladığı yıllardan, hastalanarak mesleği bıraktığı 1947 yılına kadar geçen süreyi kapsıyor. Hayaliler genel olarak toplumun en alt kesiminden geliyor. Bunu Spatharis'in kitabının ikinci kısmında, meslektaşlarını ustalarına göre gruplayıp kısaca tanıttığı bölümde de görebilirsiniz. Linda Suny Myrsiades'in kitabın Türkçe çevirisi için yazdığı sunuş yazısında belirttiği gibi, hayaliler taşrada ve şehirlerde Karagiozis oynatıyor. Bu hem repertuar açısından hem de teknik açıdan farklılıklara yol açıyor. Taşrada oynayanların belli rotaları var ve sayıları hayli az. Spatharis de onlardan biri. Tasvir bavulunu sırtlayıp, yardağıyla beraber yollara düşüyor, o kahveden bu kahveye, o köyden bu köye. Eğer gittikleri yerde iş çıkmazsa aç biilaç başka bir yere doğru yola çıkıyorlar. Ayrıca gittikleri yerlerde Karagiozisçilerin adı kötüye çıktığı için yerel kolluktan izin almaları gerekiyor. Aslında bir yandan da adı kötüye çıkma durumundan dolayı hem halkın hem de kolluğun aşağılamalarına maruz kalıyorlar. Kahvehane sahipleriyle iyi geçinmeleri gerekiyor, ayrıca uğradıkları her tür haksızlık ve kötü muamele karşısında da yalnızlar. Her koşulda, örneğin askerlik yaparken, seferberlik sırasında, mübadele zamanında, İtalyan işgalinde yaralı askerlere, Alman işgali sırasında Almanlara oynatıyorlar, bombardıman altında da oynatmaya devam ediyorlar. Denk gelirse başka işlerde çalışma fırsatını kaçırmıyorlar.

Spatharis anılarının bir yerinde şöyle diyor: "...Gece yarılarına kadar oynadıktan ve yağ lambasından çıkan bütün kurumu soluduktan sonra masaların üzerinde, sahne döşemelerinin üzerinde uyuyoruz."

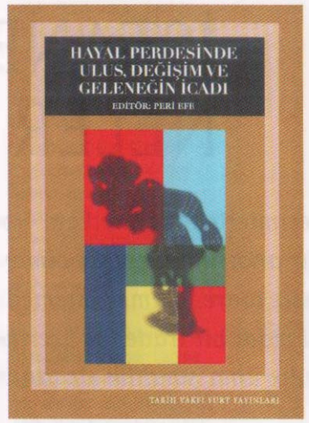
Ünlü şair Angelos Sikelianos (1884-1951) kitabın girişinde Spatharis'e hitap ederek onu ve Anılar'ını övüyor. Buna bakarak Yunanistan'da Spatharis'in kıymeti bilinmiş diyebilir miyiz? Karagiozis, Sikelianos'tan başka diğer aydınlar arasında da rağbet görüyor mu?

Angelos Sikelianos'un Spatharis'e yazdığı mektup 1948 tarihli, yani Spatharis mesleği bıraktıktan bir sene sonrası. Mektubu yazmadan önce Sikelianos Anılar'ın basılmamış halini okumuştur. Şair bu kitabın basılmasına büyük önem veriyor; ona göre, Anılar'ı basacak yayıncı elinde nasıl bir hazine tuttuğunu bilecek kadar akıllı biri olmalı. Karagiozis'e olan bu aydın ilgisi gölge oyununun Yunanistan'a girmesinden epeyce sonra ortaya çıkan bir durum; "halk ruhu" kavramıyla ilişkilendirildiği ölçüde ilgi görüyor. Bunun samimi bir ilgi olmadığını söylemek istemiyorum tabii ama Karagiozis'in Atina'nın dışına itildiği zamanlardan, yani 19. yüzyılın son çeyreğinden çok sonra, 1925-1940 arasında arttığını da bilmek lazım. Aydınların Karagiozis'in Yunan halkının ruhunu temsil ettiğine dair inançlarının gölge oyununun esas seyircisinde de yaygınlaşması ve Karagiozis'in aydınlar tarafından bir onay görmesi bu seyirliğin canlılığında ve sürekliliğinde bir rol oynuyor diye düşünüyorum; getirdiği handikapları unutmadan tabii. Spatharis'in anılarında belirgin bir övünçle bahsettiği, kendisini destekleyen aydınlardan bazıları şunlardır: Ressam Yannis Tsaruhis, şair Elli Papadımitriu, ressam Nikos Nakis, hukukçu Aleksandros Svolos.

Karagöz/Karagiozis çalışırken nelerle karşılaşıyorsun, bu alanın zorlukları nelerdir?

Bu zorluklarla ilgili olarak tek bir alandan, yayımlanma sürecinden bahsedeyim. Daha önce şair Angelos Sikelianos'la ilgili soruna cevap verirken, onun bu anıların kıymetini bilen bir yayıncı aradığından bahsetmiştim. Sikelianos şöyle diyor: Bunları yayımlayacak birini bulmak mutlak bir zaruret, bir yerlerde olmalı ve onu bulmalıyız.

Spatharis'in kitabı ilk olarak Atina'da 1960 yılında basıldı, demek ki epey aramışlar. Aslında Yunanistan'daki ilk basım süreci hakkında bilgim yok, ancak bu konunun ilgi çekici olduğuna inanıyorum. Sikelianos'u anarak demek istediğim şu: Benzer bir sorun burada da ve üstelik şimdiki zamanda var. Yukarıda bir yayın listesi de oluşturduğumdan bahsetmiştim. Gerek kendi çalışmalarımdan gerekse çevrilmesini düşündüğüm kitaplardan oluşan bir liste bu. Bununla ilgili irili ufaklı çok sayıda yayınevine başvurdum. Buralardan aldığım yorum ve tepkiler ya da ilk derleme kitabım çıktığı zaman aldığım tepkilerden bir izlenim oluştu bende. Bu konuda çalışmayı manasız bulan bir tarihçi yahut bunun çok "marjinal" bir konu olduğunu düşünen bir yayıncı ya da "Bu benim hiç bilmediğim bir konu" şeklindeki yaklaşımlar olsun, sonuçta aldığım tepkiler beni şaşırttı diyebilirim. Aslında çok ortada ve değişik vesilelerle hep göz önünde olan Karagöz, bir araştırma konusu olarak görülmüyor ya da artık daha fazla araştırılacak bir şeyi kalmamış bir konu olarak algılanıyor. Gölge oyununa tiyatro biliminden başka disiplinlerin ışığında yaklaşımın mümkün olmayacağı ya da gereksiz olacağı kanısı yahut sadece bir milliyetçilik vurgusuyla konuşulacağı yargısı... Bu listeyi uzatabilirim, ama tahmin edeceğinizden daha yaygın bir ilgisizlikle, belki küçümsemeyle ve "bilgisizlikle" karşılandığını söylemeliyim.

Afişin üzerinde "Bugün Spatharis Markos Botsarl'nın ölümünü oynuyor" yazıyor. Soldaki, başından vurulan figürün üzerinde İbrahim Paşa, karşısındaki kılıcını kaldıran figürün üzerinde de Markos yazılı.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'NDE NELER OLUYOR?

Son seçimlerle ortaya çıkan, "sakıncalı çoğunluğun" artık İstanbul Üniversitesi'nin kapalı kapılar arkasında, şeffaf olmayan yöntemlerle akademisinden, öğrencisinden, çalışanından bağımsız idare edilmek istemediğidir. Bu yönetimin işi bundan dolayı daha zor olacaktır, çünkü ciddi bir iradenin üzerine konmuşlardır. İstanbul Üniversitesi'nin yönetime "Biz kazandık ama şimdilik siz atandınız" deme ve oylarının takipçisi olma hakkı vardır.

HURİ ÖZDOĞAN

Türkiye'nin bu en eski, en kalabalık, en görmüş geçirmiş üniversitesinde 13 Mart 2015 tarihinde erken bir rektörlük seçimi yapıldı. Takvim normal işleseydi seçime daha bir yıldan fazla bir zaman vardı. Ne olmuştu da 2012'de yapılan son seçimlerde oyların çoğunluğunu alan ve üstelik birinci gelmesine rağmen atanan rektör Prof. Dr. Yunus Söylet makamını zamansız terk etmiş ya da terk etmek zorunda bırakılmıştı? Görünen neden, yaklaşan seçimlerde milletvekili olma arzusunun ağır basmasıydı. Rektör Yunus Söylet seçilmişliğin sorumluluğunu yok sayarak kendisine oy verenlere danışmadan, izin istemeden, hesap vermeden istifa etti. Bu istifa aşamasında neler olduğunun ciddiyetle irdelenmesi gereğini vurgulayarak süreci aktarmaya devam etmek istiyorum.

2010'da İÜ bünyesindeki iki tıp fakültesinin bazı öğretim üyeleri "sağlıkta dönüşüm" ve "performans" dayatmalarına tepkilerini dile getirmek ve bunların tehlikeli sonuçlarını diğer öğretim üyelerine, üniversite bileşenlerine ve basın aracıyla kamuoyuna duyurmak için bir araya gelerek çalışmaya başladı. Bu grup 2012 rektörlük seçimi öncesinde seçime bir adayla girip girmemeyi uzun uzun tartıştı. Bir kısım öğretim üyesi bu sözde seçimleri boykot etmeyi savundu. Boykot etmek için yeterli neden vardı gerçekten. "TC üniversitelerine nasıl rektör olunur?" sorusunun akıl almaz yanıtı yıllardır tüm hükmedenlerin karşı çıkar gibi yapıp sonra tepe tepe kullandığı YÖK yasasında maddeleşmiştir. Öğretim üyelerinin iradesinin hiçe sayıldığı bu sürecin birinci aşamasında öğretim üyelerinin oyları ile en yüksek oyu alanlar sıralanır. YÖK bunların içinden üç kişiyi istediği gibi sıralayıp cumhurbaşkanına gönderir ve son aşamada cumhurbaşkanı da o sıradaki hâkim ideolojinin "mezhebine" en uygun adayı atar!

Boykota karşı olanlar ise bu süreci diğer öğretim üyelerine ulaşmak, sorunları paylaşmak, katılımcı ve özgür bir üniversite talep ve önerilerini aktarmak için değerlendirmenin daha anlamlı olacağını öne sürdü. Seçilmenin atanmak olmadığını bile bile kendi ilkelerine ve kendi adayına oy vererek "Biz buradayız" demek isteyenlerin görüşü ağırlık kazandı ve Prof. Dr. Raşit Tükel isminde birleşildi. 2012 seçimlerinde Raşit Tükel, Yunus Söylet'in ardından azımsanmayacak bir oyla ikinci oldu, ancak "en çok oy alanın atanmasının temel bir demokrasi gereği olduğunu" belirterek YÖK'e gönderilen listeden çekildi. Bu ilkeli duruş, maalesef İÜ öğretim üyesi Dr. Nuray Mert'in dikkatinden kaçmış olsa da son seçimde bir demokrasi dersine dönüştü (bkz. Nuray Mert, "İstanbul Üniversitesi Rektörlük Atamasına Dair", *Cumhuriyet*, 6.4.2015).

13 Mart 2015'te bir baskın seçim yapıldı. Yunus Söylet'in erken istifasının arkasından yıldırım hızıyla bir seçim takvimi belirlendi, rektör vekili olarak atanan Mahmut Ak tüm rektörlük ayrıcalıklarıyla birlikte rektörlük arabasına binip, katılım mecburiyeti olan akademik kurullarda propaganda yapmaya başladı. İÜ Demokratik Üniversite Girişimi (İÜDÜG) ise, bu kez seçimi boykot etmeyi hiç tartışmadan, yine Raşit Tükel adaylığında hızla bir araya geldi. Esasında 2012 seçim sürecinden beri bu girişim birlikte tartışmaya, düşünmeye ve tepki vermeye devam etmiş ve belki de İÜ tarihinde ilk kez öğretim üyeleri üniversite kimliklerini fakülte kimliklerinin önüne geçirmişti. Ortak paydaları demokratik, özgür, katılımcı bir üniversite talebiydi. Raşit Tükel son seçimlerde oy kullanan 2595 akademisyenin 1202'sinin oyunu aldı. Kendisinden sonra gelen Mahmut Ak'ın aldığından 300 oy fazlaydı bu sonuç ve çok ciddi mesajlar içeriyordu. İÜ'nün öğretim üyeleri atanmama ihtimali yüksek olan demokrat ve özgürlükçü bir adayın arkasında bu mesajları vermek için durdu ve verdiği ses, Türkiye'nin diğer üniversitelerinde ve toplumun birçok kesiminde karşılık buldu. Öğretim üyesinden asistanına, öğrencisinden çalışanına, Raşit Tükel'i hiç tanımayan ama irade çiğnenmesine çok tanık olmuşlara kadar herkes Tükel'in İÜ'nün seçilmiş rektörü olduğunda birleşti. Ancak YÖK ve cumhurbaşkanı bu iradeyi tanımadı ve ikinci gelen aday atanmış rektör oldu.

Bu durum sadece İÜ'de yaşanmadı, yaşanmıyor, tabii ki. Sadece son cumhurbaşkanı döneminde yapılan 21 rektörlük seçiminin 8'inde öğretim üyelerinin seçmeyi bilmediği ortaya çıktı ve en çok oyu alanlar yerine sıralamada daha arkada olanlar atandı. Benzer uygulamalar Ahmet Necdet Sezer ve Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlıkları döneminde de yaşanmıştı. Sezer dönemindeki irade gasplarına tepki gösterenler daha sonra güç ellerine geçince aynı antidemokratik uygulamalara imza atmakta hiçbir sakınca görmeyip, dahası hedef şaşırtarak "Eski atamalar yapılırken neredeydiniz?" diyerek, her dönem tepki verenleri de karalamaya çalıştılar. Yüzde 10 barajı gibi, YÖK uygulamaları da nedense hep iktidarların işine yaradı bu ülkede. Akademinin kendisi ve içinden çıkan rektör adaylarının da bu uygulamaların sürdürülebilmesindeki rolü ve sorumluluğu da yadsınamaz. Bu açıdan bakıldığında Raşit Tükel ve İstanbul Üniversitesi Demokratik Üniversite Girişimi'nin duruşunun önemi daha anlaşılır ve değerli olmakta. Ezberlerin aksine çok bilinen kulis ilişkilerine girmeden, Ankara'yı işaret etmeden, ilkelerini çok net ve anlaşılır kılarak, her koşulda demokratik kurallara olan inancını kanıtlayarak kazanılmış bir süreçtir bu.

Önümüzdeki dönemde İÜ'nün kamuoyu tarafından dikkatle izlenmesi gereklidir. İÜ Türkiye'de dağıtılmak istenen kurumların en önemlilerinden biridir. Maddi varlığı tehdit altındadır, örneğin üniversiteye bağlı Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi'nin Diyanet'e, Veterinerlik Fakültesi'nin eğitim çiftlik arazisinin TOKİ'ye devredilmesi planları gibi; Beyazıt'taki tarihi merkez binanın neredeyse iki yıldır tamir emareşi olmaksızın askıya alınması gibi; Cerrahpaşa ve İstanbul Tıp Fakülteleri yerleşkelerinin geleceği gibi... İÜ çok eski bir kurumdur, hantaldır, ciddi altyapı ve maddi sorunları vardır. Doğrudur, çağdaş bir üniversiteye evrilmesi gerekmektedir. Ancak İÜ aynı zamanda Türkiye'de sayısı pek de fazla olmayan ekoller yaratabilmiş üniversitelerin başında gelir. Bu zaman gerektirir, deneyim, birikim gerektirir. Ormanı kesip yerine ağaç dikmekle nasıl orman olunmuyorsa, kadim bir semti "dönüştürüp" yerine AVM'ler, yeni konutlar dikerek nasıl hemen "mahalle" olunmuyorsa, üniversite iç dinamiklerini dağıtıp, aktarım zincirini koparıp, liyakat yerine tepeden inmeyi hayata geçirerek, yeni binalar dikerek de "üniversite" olunmayacaktır.

Son seçimlerle ortaya çıkan, "sakıncalı çoğunluğun" artık İÜ'nün kapalı kapılı kapılar arkasında, şeffaf olmayan yöntemlerle, akademisinden, öğrencisinden, çalışanından bağımsız idare edilmek istemediğidir (Güven Gürkan Öztan, "'Sakıncalı Çoğunluk' Üniversitenin Seçimi", Bianet 16.3.2015). Bu yönetimin işi bundan dolayı daha zor olacaktır, çünkü ciddi bir iradenin üzerine konmuşlardır. İÜ'nün, yönetime "Biz kazandık ama şimdilik siz atandınız" deme ve oylarının takipçisi olma hakkı vardır.

PROF. DR. HURİ ÖZDOĞAN
İÜ CERRAHPAŞA TIP FAKÜLTESİ

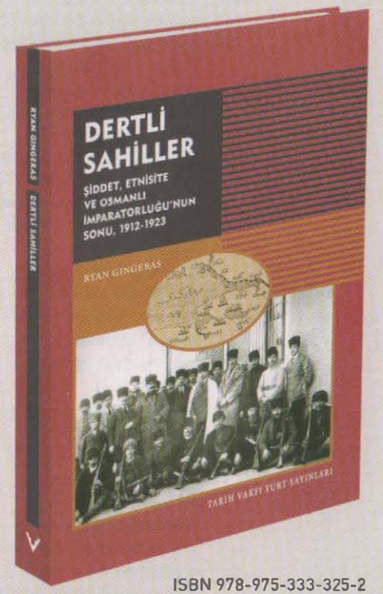
DERTLİ SAHİLLER

ŞİDDET, ETNİSİTE VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU, 1912-1923

Balkan Savaşları'ndan cumhuriyetin ilanına kadar Güney Marmara, Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasının en karışık bölgelerinden biriydi. Tehcirler, göçler, iskânlar, dağları dolduran çeteler ve asker kaçakları, işgal ve direnişle sürüklenen bu yıllarda bölge, etkileri bugün de görülen hakiki bir türbülans yaşamıştı.

Ryan Gingeras'ın "Dertli Sahiller"i, başkentin hinterlandını teşkil eden dört sancağa odaklanıyor: Karesi (Balıkesir), Hüdavendigar (Bursa), Kale-i Sultaniye (Çanakkale), İzmit (Kocaeli). Ermeni ve Rum nüfusun Müslümanlarla birlikte yaşadığı bu geniş alan, Balkanlar'dan ve Kafkasya'dan göçlerle beraber her türden çatışmanın sürekliliğ kazandığı bir can pazarı halini alacaktı.

İktidar odaklarıyla (saltanatla veya Kuva-yı Milliye'yle, Redd-i İlhak Cemiyeti'yle veya Yunan ordusuyla) kâh yan yana duran kâh ayrı düşen, "asi"den "sadık yurttaş"a, "haydut"tan "direnişçi"ye geçişler yaşayan Arnavut ve Çerkes çetelerinin başrole oturduğu bu kazı çalışması, dönemin dinî, etnik ve sınıfsal dinamiklerini su yüzüne çıkarıyor. Aynı zamanda, kasaba kasaba, köy köy ilerleyerek Birinci Dünya Savaşı'na ve Osmanlı'nın son yıllarına mercek tutan bir portreler galerisi sunuyor.

ISBN 978-975-333-325-2
Online Satış: www.tarihvakfi.com

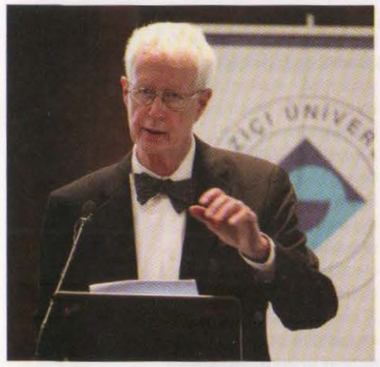
Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

APTULLAH KURAN KONFERANSI'NDA PROF. DR. ROBERT NELSON

Aptullah Kuran'ı Anma Konferansı bu yıl 31 Mart 2015 Salı günü, Yale Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Robert Nelson'un katılımıyla Boğaziçi Üniversitesi Rektörlük Konferans Salonu'nda gerçekleştirildi.

FİRUZAN MELİKE SÜMERTAŞ

1930'ların başında Ayasofya mozaiklerinin ortaya çıkarılmasını sağlayan restorasyon çalışmalarını yürüten, Boston'daki Amerikan Bizans Enstitüsü'nün müdürü Thomas Whittemore, bu çalışmasından çok önce, 1920'lerde İstanbul'u ziyaret etti. O günlerde Amerikalı sanat hamisi İsabella Stewart Gardner'a yazdığı, kente ve Ayasofya'ya dair gözlemlerini anlattığı mektubun sonunda Ayasofya'yı şöyle tarif ediyordu: "Ayasofya bir ışık küresidir. O binaların evrenidir. Ayasofya, Kutsal Bilgelik: Dünyanın en çok ihtiyaç duyduğu ama kaybettiği."

Whittemore'un sözlerinden yola çıkan Nelson, Batı Avrupa'da genelde Bizans sanat ve mimarisi, özelde Ayasofya'nın algılanması ve anlamlandırılmasının, yapının kiliseden camiye ve camiden müzeye dönüşen işleviyle ilintili olarak yaşadığı değişimi anlattı. Bunu farklı dönemlerde Ayasofya üzerine yapılan çalışmalar, gözlemler ve üretilen görsel ve yazılı malzemelere dayanarak aktardı.

Nelson bu kapsamda 2004'te yayımlamış olduğu *Hagia Sophia 1850-1950: Holy Wisdom Modern Monument* adlı kitabına gelen eleştirileri de göz önüne alarak Slav dünyasından, 18. yüzyıl Rusya'sından bir örnekle sözlerine devam etti: 18. yüzyılda Çariçe II. Katerina "Yunan Planı"[1] adıyla bilinen planıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine, başkenti İstanbul olan bir Rus-Helen İmparatorluğu kurmayı, başına da Konstantinopolis kentinin kurucusu İmparator Konstantin'in adını verdiği torununun geçmesini hedeflemişti. Planın simgesel bir parçası olarak da, sonraları Puşkin adını alan Tsarskoye Selo (Çarın Köyü) kasabasındaki sarayı yakınlarında inşa ettirdiği kiliseye Ayasofya adını vermişti. İskoç mimar Charles Cameron'un (1745-1812) tasarladığı kilise, sahip olduğu Palladio tarzı klasik cephe ve simetrik kütle düzeniyle görünüşte İstanbul Ayasofya'sına benzemese de, o sırada cami olan Ayasofya'ya gönderme yapan ismi ve işleviyle önemliydi. Prof. Nelson'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı verdiği mücadeleleri kazanarak Kırım'ı da topraklarına katan Çariçe'nin İstanbul'u tümden elde etme, Osmanlı'yı aradan kaldırarak Akdeniz'e inme ve Ortodoks dünyasının koruyucusu ve yöneticisi olma hayalleri bu kilisede vücut bulmuştu. Nelson, aynı şekilde 1913'te Kronstadt'ta inşa edilen Ayasofya kilisesinin bu yaklaşımın bir asırdan uzun bir zaman sonra hâlâ devam ettiğinin bir işareti olarak görülmesinin mümkün olduğunu söyledi.

Konuşmasını kitabında olduğu gibi Batı Avrupa'ya ağırlık vererek sürdüren Nelson, II. Katerina ile aynı dönemde yani 18. yüzyılda, Aydınlanma düşünürlerinin gözünde Çariçe'nin yaklaşımından çok farklı olarak "Bizans"ın özellikle devlet yapısı konusunda "çürümüş" manasında olumsuz bir anlam taşıdığını, Bizans sanatının da kayda değer bulunmadığını belirtti. Yine aynı dönemde bir başka Avrupalının bu kez doğrudan gözleme dayalı tespitlerini yorumlayan Nelson, İstanbul'da İngiliz elçisinin eşi olarak bulunan Lady Montague'nün, anılarında Bizans eserlerini görülmeye değer bulmadığını belirtmesinin de yine bu kapsamda değerlendirilebileceğini ekledi. Prof. Nelson, Lady Montague'nün bu yaklaşımını destekleyen bir etken olarak, özellikle o dönemde Ayasofya'nın etrafını çevreleyen konut dokusunun, yapıyı Avrupalı normlarda bir "anıt" olarak görmeye engel olduğunu belirtti. James Robertson'ın 1850'lerdeki fotoğraflarından verdiği örneklerle bu yaklaşımı vurgularken, temsil biçimlerinin yapıya ilişkin algının şekillenmesine etkisini de farklı örneklerle vurguladı.

Bu noktada, Avrupa'da tarihselci romantik yaklaşımın da etkisiyle Bizans mimarisine karşı değişen bakışın temsil araçlarıyla beslendiğini; 19. yüzyılda yapıyı restore eden Fossati biraderlerin hazırladığı kitabın Avrupa'da geniş ölçüde kabul gördüğünü anlattı. Onlarla eş dönemde Alman İmparatoru Wilhelm'in talebiyle restorasyon sürecini izleyen Wilhelm Salzenberg'in ve daha geç dönemde İstanbul'a gelip Bizans yapıları üzerinde çalışmalar yapan Henri Prost'un çizimlerinin, özellikle imgelerin dolaşımının çok sınırlı olduğu bir dönemde Avrupa'da Ayasofya'nın bir mimari eser olarak algılanması ve takdirine büyük katkısı olduğunu vurguladı. Avrupa'da 19. yüzyıl ortasından itibaren ivme kazanan bu sürecin 20. yüzyıl başında da hızla devam ettiğini belirtti. I. Dünya Savaşı ve hemen sonrasındaki süreçte, İstanbul'un işgaliyle birlikte, Avrupa'nın benimsediği ve Hıristiyan kültürünün bir temsilcisi olarak simgeselleştirdiği yapının yeniden kiliseye dönüştürülmesinin, Osmanlı Devleti'nin siyasi sonuna paralel tasarlanan bir plan haline geldiğini belirtti.

Bu sürecin yapının müzeye dönüştürülmesiyle başka bir yöne evrildiğini belirten Prof. Nelson, Ayasofya'nın son dönem tarihinde önemli rol oynayan Thomas Whittemore'u ve Ayasofya'nın müzeleştirilmesini anlattı. Bu hamlenin içeride ve dışarıda tepkilere yol açtığından bahsederek, müzeleştirme kararıyla yapının dinler arası bir çekişme mekânı olmaktan çıkıp seküler bir nitelik kazandığının ve 24 Kasım 1934 Bakanlar Kurulu kararnamesinde belirtildiği şekliyle bir "bilim müessesesi"ne dönüştüğünün altını çizdi.[2]

FİRUZAN MELİKE SÜMERTAŞ
BÜ TARİH BÖLÜMÜ
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 Konuyla ilgili ayrıntılı tartışma için bkz. Hugh Ragsdale, "*Evaluating th eTraditions of Russian Agression: Cathrine II and the Greek Project*", *The Slavonic and East European Review*, c. 66, sayı 1 (Ocak 1988), s. 91-117.

2 T.C. Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü, tarih: 24 Kasım 1934, sayı 2 / 1589.

İstanbul Bilgi Üniversitesi
Tarih Yüksek Lisans Programı

2015-2016
Akademik Yılı için öğrenci alınacaktır.

Başvuru ve Kayıt Takvimi:
Son Başvuru: **10 Haziran 2015, Çarşamba | 19.00**
Yazılı Bilim Sınavı: **11 Haziran 2015, Perşembe | 19.00**
Başvuru yapan tüm adaylarımız yazılı sınava davetlidir.
Mülakatlar: **13-14 Haziran 2015, Cumartesi/Pazar**

Tarih Yüksek Lisans Programı, tarih, sosyal veya beşeri bilimler bölümleri (lisans ve/veya yüksek lisans) mezunlarına disiplinlerarası açılımları olan tarih disiplininde bilimsel araştırma için gerekli altyapıyı kazandırmayı amaçlamaktadır.

Ağırlık, öğrencinin araştırma faaliyetine verilmektedir. Bu sebeple, öğrenciyle danışmanı arasında öngörülen yoğun iş birliği, programın en ayırt edici niteliğini oluşturmaktadır. Programın öğrenim dili İngilizce'dir.

Akademik Kadro:
- Prof. Dr. Murat Belge
- Prof. Dr. Suraiya Faroqhi
- Prof. Dr. Christoph K. Neumann (Munich Ludwig Maximilian Üniversitesi)
- Prof. Dr. Jale Parla
- Prof. Dr. Mete Tunçay
- Prof. Dr. Levent Yılmaz
- Doç. Dr. Bülent Bilmez
- Doç. Dr. M. Erdem Kabadayı
- Doç. Dr. Ferda Keskin
- Yard. Doç. Dr. Başak Tuğ

İletişim ve Bilgi:
mekabadayi@bilgi.edu.tr | Tel: 00 90 444 0 428 | history.bilgi.edu.tr

İstanbul Bilgi Üniversitesi
LAUREATE INTERNATIONAL UNIVERSITIES

"EĞİTİMDE 'HASSAS MESELELERİ' ELE ALMAK: 1915 ÖRNEĞİ"

Perşembe konuşmalarının on ikinci etkinliği 16 Nisan 2015'te gerçekleştirilen "Eğitimde 'Hassas Meseleleri' Ele Almak: 1915 Örneği" başlıklı panel oldu. Kolaylaştırıcılığını İstanbul Bilgi Üniversitesi Siyaset Bilimi öğretim üyesi Ömer Turan'ın yaptığı panelde, yine aynı üniversitede öğretim üyesi ve Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (SEÇBİR) müdürü Kenan Çayır, Sabancı Üniversitesi öğretim üyesi Ayşe Gül Altınay ve Okan Üniversitesi öğretim üyesi Umut Azak yürüttükleri ufuk açıcı çalışmalardan ve derslerinden örnekler verdi.

SEVİM ÇİÇEK

Hassas meselelerin eğitim ortamlarında ele alınışına dair yapılan çalışmaların henüz yeterince yaygınlaşamadığını ve de derinleşemediğini biliyoruz. Panelde bu konuda Tarih Vakfı ve SEÇBİR'in ortaklığında ve kapalı gerçekleştirilen atölye hakkında kısaca bilgi verildi. 1915'te yaşananlar özelinde hassas meselelerin eğitim ortamlarında ele alınmasına yönelik ve farklı üniversitelerden akademisyen ve sivil toplumdan temsilcilerin katılımıyla gerçekleşen böyle bir çalışmanın başlatılması umut verici bir gelişme. Ancak gerek geçmişteki benzer deneyimlerden hareketle, gerek var olan siyasi atmosfer nedeniyle bu tür çalışmaların sürdürülebilirliği ve akademinin dışına taşması noktasındaki eksiklikler tartışılması gereken konular. Tarih Vakfı'nın 2000'li yılların başından bu yana yürüttüğü çeşitli çalışmalar da bu tartışmaya dahil edebilir. Özellikle "Ders Kitaplarında İnsan Hakları" projelerinin Türkiye'de gerek eğitimin çeşitli kademelerinde, gerek sivil toplumda, gerek çeşitli siyasi mecralarda çok ciddi bir etkisi olduğu inkâr edilemez. Yine Tarih Vakfı'nın 2009-2010 yılları arasında yürüttüğü Toplumsal ve Siyasal Çatışmaların Yaşandığı Toplumlarda Eğitimin Rolü Projesi kapsamında "hassas meselelerin eğitim ortamlarında ele alınışına" dair yapılan örnek çalışmaların henüz yeterince yaygınlaşamaması, daha çok akademiyle sınırlı kalması, "Niçin yaygınlaşamıyor ve sürdürülemiyor?" sorusunun her daim güncel kalmasına neden oluyor. Bu alanda Tarih Vakfı ve SEÇBİR'in başlattığı atölyenin sürdürülebilir sistematik çalışmalara dönüşmesini ve akademinin dışında da yaygınlaştırılmasını diliyoruz.

Panelde Ayşe Gül Altınay 15 ile 30 öğrencinin bulunduğu sınıflarda derslerin seminer şeklinde işlendiğini ve konuların haftalara göre değiştiğini belirterek, Ermenilere dair 2014'te bir öğrencisinin kendisine yazılı olarak sunduğu "Var olduklarını biliyorum ama kim olduklarını bilmiyorum; yani başımdakilerden korkuyordum" geri bildirimi üzerinden beş altı haftalık dönemlerde sarsıcı deneyimler yaşandığını örnekledi; dönüşüm süreçlerinde nelerin işe yaradığını özetleyerek, kullandığı materyallerden örnekler verdi. Derslerde Fethiye Çetin'in *Anneannem*, Yahya Koçoğlu'nun *Azınlık Gençleri Anlatıyor* isimli kitapları, 2005'te *Nokta* dergisinde Halil Berktay'la yapılan röportajı, Salkım Hanımın Taneleri filmini, Baskın Oran'ın iki metnini, Foti Benlisoy ve Arus Yumul'un konuyla ilgili çalışmalarını kullandığını belirtti. Ayrıca özellikle mağduriyet tanıklıklarını içeren hikâyelerin, kendi hayatlarımız ve ayrıcalıklarımızın sorgulanmasını sağlayacak kişisel itiraflarımızın ve konunun (1915'te yaşananlar) her dersin müfredatına dahil edilmesinin sorunun eğitim ortamlarında tartışılmasını normalleştirebileceğine; özellikle gençlerin hikâyelerinin gençleri daha çok etkilediğine; ötekileştirilen kimliklerin güçlendirilmesinin, iyi örneklerin paylaşılmasının, bugünle ilgili sorumluluk almanın, meselenin günümüzde de devam ettiğine dair farkındalığı artırma ve gündelik hayatta neler yapılabileceğine dair bilinç geliştirmenin önemine vurgu yaptı. Tüm bunların yanında dersi veren öğretmenin kibirli bir dil kullanmaktan kaçınıp kendisinin sahip olduğu ayrıcalıkları da açık bir şekilde sorgulayarak, milliyetçilik ve ayrımcılık içeren söylem ve tutumlarını itiraf etmesinin dönüşüm sürecindeki rolüne dikkat çekti.

Kenan Çayır bu konuda SEÇBİR ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarından örnekler verdikten sonra "Ne oluyor da insanlar dönüşüyor?" sorusuyla "dönüştürücü öğrenme" konusunun altını çizdi. Düşünce, duygu ve eylemlerde derin bir yapısal değişimin bireyin kendi düşüncelerini, duygularını ve değerlerini amaçlı olarak sorgulamasıyla başladığına, ancak bunun için de güvenli bir öğrenme ortamının var olması gerektiğine vurgu yaptı. Ardından "Nasıl oluyor da dönüşüm başlıyor?" sorusunun yanıtını çeşitli başlıklar altında sıraladı: Bunlardan birincisinin kafa karıştırıcı ikileme düşme; ikincisinin korku, utanç ve suçluluk duygusuyla kendini sorgulama, kendi varsayımlarını oluşturma ve farklı seçenekler olduğunu fark etme, yeni rol tasarımları oluşturma; üçüncüsünün kendi gibi olan insanların dönüşüm hikâyelerini duyma; dördüncüsünün yeni rol modellerini hayata geçirme ortamları yaratma olduğunu belirtti. Son olarak da "soykırımın kabulü" gibi süreçlerin karmaşık olduğuna dikkat çekerek, dönüşümün uzun soluklu bir durum olduğunu ve kişiyi/kişileri hemen soykırımı savunanlardan yana ya da ezilenlerden yana tavır koymaya davet etmeyip onlara zaman tanımak gerektiğini vurguladı.

Panelistlerden Ufuk Aras "öğrenme ve idrak" arasındaki farka dikkat çekerek, Ermenistanlı ve Türkiyeli gençlere yönelik Okan Üniversitesi Söylem Dönüşüm Merkezi ve Erivan Genç Tarihçiler Derneği ortaklığında Ermenistan Türkiye Normalleşme Süreci Fonu kapsamında gerçekleştirdikleri projeyi ve bu süreç boyunca neler yaşandığını paylaştı. Temel problemlerimizden birinin tarihe bakış açımız olduğuna, tarihe yalnızca bir "metin" olarak baktığımıza ve karşılaşmaların, buluşmaların bu bakış açısının değişiminde rol oynadığına vurgu yaptı. Erivan'da tarihin ne kadar merkezi bir konumda olduğunu gözlemlediklerini, Erivan'da daha çok dünü, İstanbul'da ise bugünü ve geleceği konuştuklarını belirtti.

Buluşmalarda sıra 1915'i konuşmaya geldiğinde Ermenistanlı grubun "Soykırıma maruz kaldığımızı anlatmak ve ispatlamaya çalışmak bizim için onur kırıcıdır" cümlesine karşılık Türkiyeli gençlerin ne "pişmanlık" ne "inkârdan" yana bir tavır koyduğunu, onların bu tavrı karşısında Ermenistanlı grubun "Biz şimdi ne konuşacağız?" sorusunu yönelttiğini, bunun da bir tıkanıklık yarattığını ve tıkanıklığın aşılmasında kolaylaştırıcı rolündeki kişilerin de kimi anlarda ne yapacaklarını bilemediklerini belirtti. Bu deneyimden hareketle böylesi durumlarda hangi yöntemle ne yapılması gerektiğine dair eksikliklere dikkat çekti. Ayrıca Türkiyeli grubun, kendilerinin Türkiye'deki çoğunluktan ve devletten farklı düşündükleri yönünde, Ermenistanlı grubun ise daha milliyetçi söylemlerle hareket ettiğini gözlemlediklerini ifade etti. Ermenistanlı grubun bu duruşunun İstanbul'daki Hrant Dink'i anma gününe birlikte katılıncaya kadar devam ettiğini, anma sırasındaki atmosferin Türklere yaklaşımlarında ciddi bir dönüşüm yarattığını, bazılarının gözyaşlarını tutamadığını ve Ermenistan'daki birçok insan gibi kendilerinin de "Hrant Dink'i anma günlerinin" devlet eliyle gerçekleştiğine dair yanlış bir inanca sahip olduklarını ancak durumun böyle olmadığını anladıklarını belirttiklerini ifade etti.

Umut Azak'ın katılımcılarla paylaştığı bu son durum bana Hrant Dink'in haksız yere yargılanmasına neden olan ve daha sonra da haince katledilmesine gerekçe olarak sunulan, Ermenilere çağrı yaptığı yazısını anımsattı. Bir öğretmen olarak naçizane görüşüm, gerek 1915 ve sonrası gerek 2007'den bu yana yaşananları anlamamız ve anlatmamızın Hrant Dink'e olan özlemi daha da büyüttüğü yönünde. Adına ne dersek diyelim, ister soykırım ister katliam ister büyük acı ister etnik temizlik, "hakikat" ne inkârla ne milliyetçi söylemlerle sıvanıyor. Gerek eğitim ortamları gerek diğer ortamlarda "hassas konuların ele alınışında" vicdana seslenen Hrant Dink gibi hakikat anlatıcılarına ihtiyaç var.

Kenan Çayır.

Umut Azak.

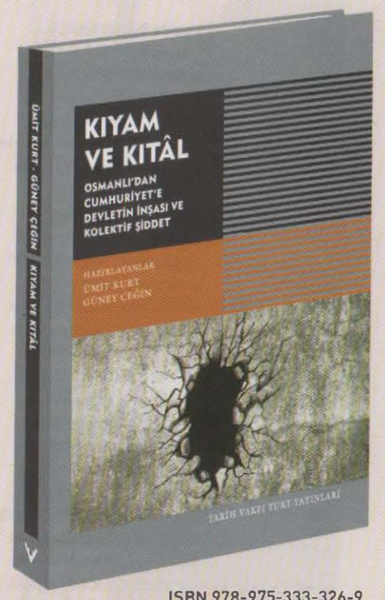

Ayşe Gül Altınay.

KIYAM VE KITÂL

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DEVLETİN İNŞASI VE KOLEKTİF ŞİDDET

Kıyam ve Kıtâl, Osmanlı ve Türkiye tarihçiliğinin, isyan (kıyam) ile kitlesel katliamların (kıtâl) sarkaç gibi işlediği, mağduriyet ve maduniyet ilişkisinin iç içe girdiği tarihsel sekanslarına odaklanıyor. Osmanlı'nın son dönemini biçimlendiren milliyetçi ideolojiler ile politik şiddet pratikleri arasındaki ilişkiselliğin merkeze alındığı çalışma dört ana patikaya sahip. İlk patikada 19. ve 20. yüzyılın başında etnik mühendislik ve homojenleştirme projeleri çerçevesinde kitlesel şiddet repertuvarlarının İmparatorluktan çıkışı nasıl belirlediği dönemin iktidar mühendisliği ve pratikleri üzerinden ele alınıyor.

Osmanlı Ermenilerinin imhası ve Kürt coğrafyasında şiddet rejiminin aşama aşama inşası, üçüncü patikanın konusu. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan sosyo-tarihsel güzergâhta Balkanlar'da şiddetin anatomisi, ulus-devletin tesisi sürecinde mezarlıkların yok edilişi, Osmanlı medreselerindeki muhtelif dönüşümler, Arap imgesinin Türk medeniyetçiliğinin tekelinde nasıl araçsallaştırıldığı gibi az ele alınmış pek çok mesele son dönemin "yeni" tarihçileri ve araştırmacılarının özgün katkıları ve müdahaleleriyle tartışılıyor.

ISBN 978-975-333-326-9
Online Satış: www.tarihvakfi.com

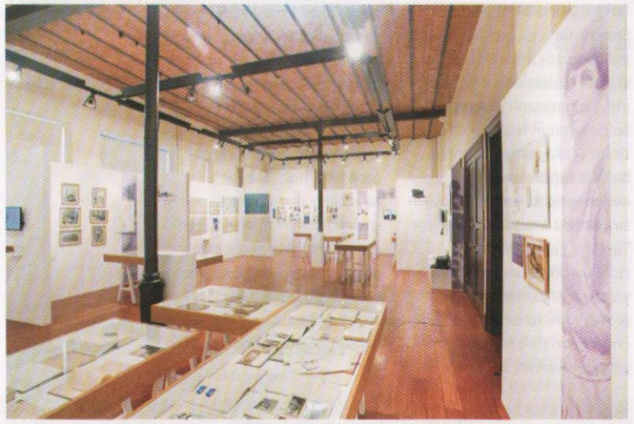
Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

"BAVULLARDAN KATALOGLARA: BOĞAZİÇİ ARŞİVLERİNE DOĞRU"

13 Nisan'da açılan "Bavullardan Kataloglara: Boğaziçi Arşivlerine Doğru" adlı sergi ve sergiyle eşzamanlı olarak Boğaziçi Üniversitesi Yayınları tarafından aynı adla yayımlanan kitap, 1863'te kurulan Robert Kolej'le hikâyesine başlayıp bugün Boğaziçi Üniversitesi çatısı altında devam eden kuruma ait bir arşiv oluşturma çalışmalarının ilk ürünü.

CEM MERT DALLI

Sergide Robert Kolej, Amerikan Kız Koleji ve Boğaziçi Üniversitesi'ne ait dokümanların yanı sıra Boğaziçi Üniversitesi'ne bağışlanmış kişisel arşivlerden eserler bulunuyor. Sergi'nin ilk bölümünde, eğitim tarihi açısından önemli yazılı ve görsel materyaller sergileniyor. Robert Kolej'in kurucusu Cyrus Hamlin'in okulun inşa edileceği arsayı Ahmet Vefik Paşa'dan satın alırken yaşadığı zorlukları gösteren belgeler, Robert Kolej'in şarkı kitapları, bir dönem okuldaki öğrenci nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Bulgar öğrencilere ait seyahat belgeleri, İstanbul Boğazı'ndan geçen Yunan gemisine Rum öğrencilerin Yunan bayrağı sallaması nedeniyle yapılan soruşturmaya dair belgeler bunlardan bazıları. Columbia Üniversitesi Arşivleri, Bulgaristan Arşivleri, Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerinden de yararlanılan bu bölümde Osmanlı'da yükselen milliyetçi hareketlerin tarihine ve imparatorluğun yıkılışından ulus devletlerin kuruluşuna doğru giden sürece dair izler bulmak da mümkün.

Sergi'nin ikinci bölümünde yer alan kişisel arşivler kendi içinde iki kategoriye ayrılmış. Robert Kolej'de ve Boğaziçi Üniversitesi'nde uzun yıllar hizmet vermiş Scott ailesi, Traugott Fuchs ve Aptullah Kuran gibi isimlerin bağışladığı belgeler bu kişilerin yaşam öyküleri ve çalışmalarına, okulla kurdukları ilişkiye dair bilgiler veriyor. Adalet Ağaoğlu, Halit Çambel ve Nail Çakırhan, Melih Rauf Esenbel ve Aziz Ogan'a ait koleksiyonlarda da arkeoloji ve mimarlık tarihi, Türkiye siyaseti ve dış politikası, edebiyat tarihi gibi alanlara ilişkin belgeler yer alıyor.

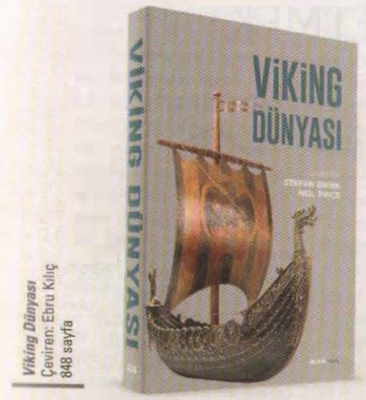
Robert Kolej'de uzun yıllar ders veren Eveline Thomson Scott, Harold Lorain Scott ve oğulları David Alexander Scott'a ait koleksiyonun bir parçası olan, ailenin 2. Dünya Savaşı'nda Fransa'da savaşan oğulları David ile yazışmalarını içeren mektuplar oğullarından haber alamayan anne babanın endişesinin günden güne nasıl arttığını ortaya koyuyor. Ziyaretçiler, David Scott'un ölüm ilanını da içeren birtakım savaş belgelerini de görebiliyor. Kırım Savaşı sonrası Rumelihisarı'nda kurulan bir İngiliz kolonisinden gelen Eveline Scott'ın 1905-1966 yılları arasında tuttuğu günlükler ve İngiliz kolonisinin mensuplarına ait orijinal fotoğraflar da koleksiyonun parçalarından. Nazi rejiminden kaçan hocası Spitzer'in ardından İstanbul'a gelen ve hayatının sonuna kadar burada yaşayan, kırk yıl boyunca Robert Kolej ve Boğaziçi Üniversitesi'nde ders veren Traugott Fuchs'un, kendi adını taşıyan Kültür ve Tarih Mirası Arşivi'nde saklanan mektup ve yazışmaları, günlükleri, ders ve gezi notları gibi birçok belgeyle 200'ü aşkın yağlı ve suluboya resminden ve eskizlerinden seçmeler de sergide yer alan eserler arasında. Üniversitenin kurucu rektörü, ünlü mimarlık tarihçisi Aptullah Kuran'ın bağışladığı koleksiyonda, Robert Kolej ve Boğaziçi Üniversitesi binalarına ait mimari çizimler bulunuyor.

Arkeolog Halet Çambel ve eşi Nail Çakırhan'ın bağışladığı arşivin sergide yer alan parçaları arasında, kazı ve yenileme çalışmalarına ilişkin belge ve fotoğraflar, Halet Çambel'in babası Hasan Cemil Çambel'in İsmet İnönü'yle olan yazışmaları dikkat çekiyor. 1931-1954 yılları arasında İstanbul Arkeoloji Müzeleri umum müdürlüğü yapan Aziz Ogan'a ait arşiv, tonton Hüseyin İnan tarafından Eldem aracılığıyla Boğaziçi Üniversitesi'ne bağışlanmış ve 20. yüzyıl Türkiye arkeoloji ve müzecilik tarihiyle ilgilenenler için kıymetli belgeleri barındırıyor. Uzun yıllar Washington büyükelçiliği görevini yürüten, Sadi Irmak hükümetinde Dışişleri bakanlığı da yapan diplomat Melih Esenbel'in dış politika ve ABD üzerine değerlendirme notları, yazışmaları ve fotoğraflarına da yer ayrılmış. Türkçe edebiyatın önemli temsilcilerinden Adalet Ağaoğlu'nun 2010 yılında üniversiteye bağışladığı ve Aptullah Kuran Kütüphanesi'ndeki odasında saklanan kişisel arşivinden seçmeler – yazarın farklı dillerde yayımlanan kitapları, daktilosu, fotoğraflar – ziyaretçiyle buluşturuluyor. Murat Belge, İlhan Berk, Tezer Özlü, Haldun Taner ve Sevgi Soysal gibi Türkiye'nin önemli entelektüelleri, yazarları ve şairleriyle Adalet Ağaoğlu arasındaki yazışmalar da 1970'lerden bugüne Türkiye'nin entelektüel tarihine ışık tutuyor.

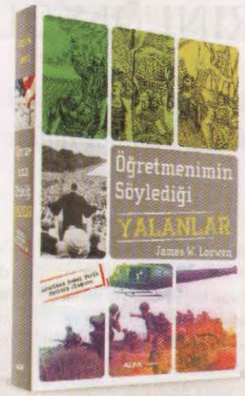
"Bavullardan Kataloglara: Boğaziçi Arşivleri'ne Doğru" sergisi, 29 Mayıs tarihine kadar Albert Long Hall'de ziyarete açık kalacak. Sergi, içinde barındırdığı belgelerin tür ve konu çeşitliliği sayesinde, kalıcı bir arşivin kurulmasının ardından bağışlanacak yeni kişisel koleksiyonlarla, araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı haline gelecek olan Boğaziçi Arşivlerini bu emekleme anında görmek isteyenleri pişman etmeyeceğe benziyor.

CEM MERT DALLI
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ LİSANS ÖĞRENCİSİ

TARİH DEĞİL, HATALAR TEKERRÜR EDER!

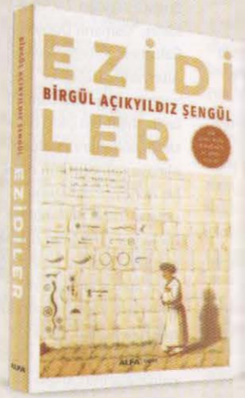
Viking Dünyası
Çeviren: Ebru Kılıç
848 sayfa

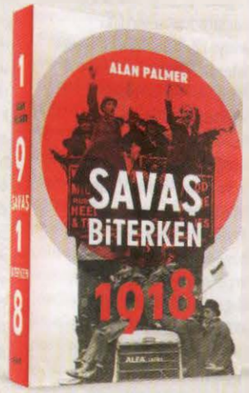
Öğretmenimin Söylediği Yalanlar
James W. Loewen
Çeviren: Leyla Tonguç Basmacı
536 sayfa

Tarihin Başlangıçları
Çeviren: Levent Başaran
552 sayfa

Ezidiler, Birgül Açıkyıldız Şengül
Çeviren: Zülal Kılıç
296 sayfa

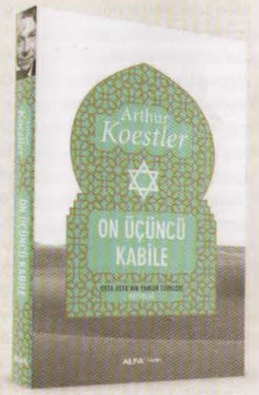
Savaş Biterken 1918, Alan Palmer
Çeviren: Hakan Abacı
536 sayfa

İkinci Dünya Savaşının Kökenleri, A. J. P. Taylor
Çeviren: Hakan Abacı
368 sayfa

Malazgirt Muharebesi, Carole Hillenbrand
Çeviren: Mehmet Moralı
328 sayfa

On Üçüncü Kabile, Arthur Koestler
Çeviren: Belkıs Dışbudak
272 sayfa

Kan ve İman, Matthew Carr
Çeviren: Regaip Minareci
488 sayfa

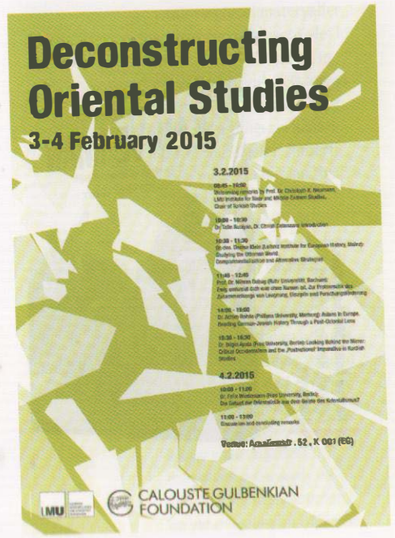
ALFA
www.alfakitap.com info@alfakitap.com /alfakitap /alfakitap

ŞARKİYAT ÇALIŞMALARINI YAPIBOZUMUNA UĞRATMAK YA DA ORTADOĞU ÇALIŞMALARINI DEKOLONİZE ETMEK

3-4 Şubat 2015 tarihlerinde Münih Ludwig-Maximilian Üniversitesi'nde "Deconstructing Oriental Studies" (Şarkiyat Çalışmalarını Yapıbozumuna Uğratmak) başlıklı bir atölye çalışması düzenlendi.

TALİN SUCİYAN - CHRISTL CATANZARO

Bu atölye çalışmasına giden yolun taşları Dr. Christl Catanzaro ile birlikte kış döneminde kendi çalışmakta olduğumuz enstitünün ve Almanya'da şarkiyat (Orientalistik) çalışmalarının tarihi üzerine düşünmeye başlamamızla döşendi. Bu çerçevede, kendi enstitümüzde kürsü başkanlığı yapmış olan kişileri biyografileriyle, yaptıkları çalışmalarla yakından tanımaya, yayınlarıyla ilgili eleştirel bir bakış açışı geliştirmeye çalıştık. Bunu yaparken postkolonyal kuramdan, filoloji ile ulus inşasının ilişkilerinden, akademik disiplinlerin oluşması ile güç ilişkilerinin bağlantısından ve elbette ki inkârdan bahsettik. Bu tercihin sebebi, Almanya'daki şarkiyat çalışmalarında kurumsallaşma şeklinde gördüğümüz belli kalıplardı. Bu bölümlerin çalışmalarının dilbilim ve teoloji bağlantılarıyla kurulup genel anlamda "teoriden ve metodolojiden muaf" bölümler olarak ortaya çıktığını; Almanya genelinde bütün enstitülerin kendilerine göre farklı tarihsel dönemlere öncelik verip birbirinden oldukça farklı içeriksel vurgular yaptığını; bunun yanı sıra Almanya'daki şarkiyat çalışmalarının temel materyallerinin metinler olduğunu, bu metinlerin de filolojik geleneği eleştirel bir okumaya tabi tutmadan yeniden üreten bir yol izlediğini gördük. Burada bir tercih olarak sosyal bilimlerin son yarım yüzyılda ürettiği kavramsal çerçeveye yapılan atıfların azlığı ya da yokluğu dikkat çekiciydi. Ayrıca, Ortadoğu enstitülerinde konu edilen grupların tarihlerinin tarih bölümlerindeki çalışmalara dahil edilmemesinin ve bu enstitülerin farklı üniversitelerde farklı ana bilim dallarının altında kategorize edilmesinin sebeplerini tartıştık. Böylelikle, düzenlediğimiz atölye çalışması bu bir dönemlik dersin sonunda tamamlayıcı bir nitelik taşıdı.

Açılış konuşmasını kürsü başkanı sıfatıyla Christoph K. Neumann yaptı. Neumann, Yakındoğu araştırmalarının aslında bir disiplin olmadığını, çünkü bir disiplinin kendini incelediği konuyla değil, araştırmada kullandığı metodolojiyle tanımlaması gerektiğini söyledi. Neumann'a göre, Edward Said'in 1978'de ünlü ve önemli, ancak bir o kadar da sorunlu bulduğu *Şarkiyatçılık* adlı kitabındaki söylem tahlilinden beri "oryantalist" veya "şarkiyatçı" diye bilinen yaklaşım bir metodolojinin zeminini oluşturmadığı için, o döneme kadar yapılan çalışmaların birçoğuna yöneltilebilen eleştiriler de disipliner olamamış, daha ziyade haklı fakat Neumann'a göre uzun vadede heyecan uyandırmayan siyasi eleştiriler olarak kalmıştı. Neumann eski çalışmaları ırkçı, Avrupa merkezli, cinsiyetçi, sömürgeci veya ötekileştirici sıfatlarıyla tenkit etmenin doğru ve kolay olduğunu, ancak bugün de eleştirel olmak isteyen bir akademisyenin ilk önce özeleştiriye muhtaç olmaya devam ettiğini vurguladı. 70 sene sonra kendi araştırmalarının aynı kolaylıkla yetersiz olarak görülmesini istemeyen bugünün Yakındoğu araştırmacılarının son tahlilde geçmişteki çalışmalara dayanması gerektiğini, yapıbozuma uğratılması gerekenin ise daha ziyade kendi çalışmaları olduğunu söyledi; sempozyumun amacının bu bakımdan geçmişten çok bugüne yönelik olduğunu düşündüğünü ifade etti.

Christl Catanzaro yaptığı giriş konuşmasında Almanya'daki Şarkiyat çalışmalarının esasen kurumsal ya da akademik olarak—bu bölümlerin kendi önceliklerine uygun biçimde—dilbilim, teoloji, siyaset bilimi ya da tarih gibi bölümlerin metodolojik ve kurumsal çerçevesine dahil edilmesini daha akla yakın bulduğunu söyledi. Talin Suciyan da 2008 yılından bu yana Türkoloji alanında kadrolu çalışan ve doktorasını ağırlıklı olarak Ermeni kaynaklarıyla Türkiye tarihi üzerine yazmış bir Ermeni kadın olarak deneyimlerinin —bu deneyimler arasında sözlü ırkçı saldırılar, iftiralar ve üniversite idaresine yapılan şikâyetler de var— tesadüfi değil yapısal olduğundan ve yapısal sorunların da ancak bu temelde sorunsallaştırıldığı takdirde anlamlı çözümlere kavuşabileceğinden bahsetti.

Leibniz Avrupa Tarihi Enstitüsü'nden Dr. des. Denise Klein, "Osmanlı Dünyasını Çalışmak: Kategorizasyon ve Alternatif Stratejiler" başlığıyla yaptığı sunumda, Osmanlı tarihçiliğinden çıkıp bir yeniçağ tarihi bölümünden doktorasını almaya çalışmasının nasıl bir deneyim olduğunu anlattı. Tarih bölümünde "bölgesel tarihçilik" olarak görülen Osmanlı tarihçiliğiyle nasıl alay edildiğini ve neyi nasıl yaptığını sürekli meşrulaştırmak zorunda bırakıldığını aktardı. Osmanlı çalışmalarının Anglo-Amerikan akademik dünyasındaki gelişmelerinden bahseden Klein, bu gelişmelerin Almanya akademisiyle ilişkisinin asgari düzeyde kaldığına dikkat çekti; bunun aşılması için birlikte çalışma girişimlerinin artırılması ve bölümler arasındaki duvarların kaldırılması gerektiğinin altını çizdi.

Bölümler arasındaki mesafelerin aşılmazlığına ya da ne kadar zor aşılabilir olduğuna bir örnek olarak, Ruhr Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mihran Dabağ sözlerine ilk kez şarkiyat çalışmaları tarafından bir konuşmaya davet edildiğini söyleyerek başladı. Krikor Beledian'ın Nisan adlı şiirinden esinlenerek "Daima Etrafında Dönen ve İsimsiz Kalan: İnkâr, Disiplin ve Araştırma Desteklemenin Bağlamının Sorunsallaştırılması" başlıklı sunumunda Dabağ, Alman akademisinde, içinde "Ermeni soykırımı" geçen projelerin desteklenmesinin nasıl engellendiğini ve soykırım kelimesini kullanmamak için yeni bir dil üretme seferberliğine girişildiğini, son yıllarda yayımlanan ve I. Dünya Savaşı'nı konu alan Alman tarihçilerin kitaplarında 1915 ve Ermeni soykırımıyla ilgili kullanılan cümlelerden ve kelimelerden örnekler sunarak anlattı. Avrupa'da soykırımın akademik ve toplumsal alanı meşgul eden önemli bir konu olduğuna dikkat çeken Dabağ, Ermeni soykırımı durumunda ise konunun uyuşmazlık çözümü paradigmasına sıkıştırılıp, kurban ile fail arasındaki ilişkiye simetrik bir düzlemde yaklaşıldığına dikkat çekti.

Philipps Üniversitesi'nden Dr. Achim Rohde "Asyalılar Avrupa'da: Alman-Yahudi Tarihini Postkolonyal Mercekten Okumak" başlıklı konuşmasında Yahudi çalışmalarını postkolonyal ve/veya Şarkiyatçılık sonrası çalışmalar bağlamında değerlendirdi. 12. yüzyıldan başlayarak Yahudilerin Hıristiyanların düşünce dünyasında dışarlıklı "ötekiler" olmadığını, daha ziyade Kutsal Topraklarla özdeşleşmiş ve bunun için de Avrupa ile yakın ilişki içinde bulunan bir grup olarak değerlendirildiklerini anlattı. 17. yüzyılda teolojiden ayrılan şarkiyat çalışmalarının, Aydınlanma felsefesinin bir sonucu olarak, Yahudileri Şark'la Hıristiyanları ise modern Avrupa'yla özdeşleştirmeye başlamasıyla bu iki kesimin birbirine karşı konumlandırıldığını aktardı. Yahudi soykırımının ardından, 20. yüzyılda Yahudi çalışmalarının kendini kısmen şarkiyat çalışmalarından özgürleştirmiş olduğunu söyleyen Rohde, bu bağlamda "beyazlaştıklarını" ve tarih disiplininin bir parçası olabildiklerini söyledi.

Berlin Özgür Üniversitesi'nden Dr. Bilgin Ayata, "Şarkiyatçılık Çalışmalarını Yapıbozumuna Uğratmak ya da Dekolonize Etmek: Almanya'da Kürt Çalışmaları" başlıklı konuşmasında Kürt çalışmalarının da Ermeni çalışmaları gibi marjinalleştirildiğini, sayısı 2 milyona ulaşan bir Kürt diasporasının varlığına rağmen bu konudaki araştırmaların çok az olduğunu söyledi. 1920'lere kadar Berlin'de Kürtçenin üniversitede öğretildiğine, ancak bunun daha sonraki dönemde kaldırıldığına dikkat çekti. Atölye çalışmasının başlığına ilişkin Ayata, kolonyal bir anlamı olan "şarkiyat çalışmaları" tanımının kullanılmaması, yapıbozumun ötesine geçilmesi ve bu alanın dekolonize edilmesi gerektiğini söyledi.

Son olarak, Berlin Özgür Üniversitesi'nden Felix Wiedemann "Şarkıyat Çalışmaları Kolonyalizmin Ruhundan mı Doğdu?" başlığıyla yaptığı sunumda şarkiyat çalışmaları ile kolonyalizm ilişkisini tartıştı. Wiedemann, seyyahların ve askerlerin yazdıklarından yola çıkarak, 18. ve 19. yüzyıllarda ötekilik yapılarının yerel ve dönemsel farklılıklar gösterdiğini, belli bir algı kalıbının öne çıktığını ancak bunların kolonyalizm için yeterli olmadığını söyledi. Şark'ın sıklıkla başka bir kültür olarak tanımlandığını, bununla beraber "beyaz" da olabildiğini, hatta bazı Yahudi yazarların Almanlardan daha da yakın addedildiğini söyledi. Wiedemann şarkiyatçılar, klasik filologlar ve eski dönem tarihçilerinin, Yunan ve Roma'yı medeniyetin kaynağı olarak görüp görmemelerine ve Avrupa karşıtı bir anlatıyı ne kadar benimsediklerine bağlı olarak birbirinden ayrıldığını aktardı.

Atölye çalışmasında dönem boyunca derse katılan öğrencilerden Asita Scherrieb, enstitü tarihi üzerine yaptığı çalışmayı anlatan kısa bir sunum yaptı. Prof. Hans Joachim Kissling ile Nihal Atsız'ın 1950'li yıllara dayanan dostluğu ve daha sonraki yıllarda Bedriye Atsız'ın enstitü tarihindeki yeri ve sosyal ilişkileri üzerine konuşan Scherrieb'in sunumu, bu alanda yapılması gereken ne kadar çok çalışma olduğunu da ortaya koydu.

Calouste Gülbenkian Fonu'nun (Lizbon) desteğiyle gerçekleştirilen bu atölye çalışması Almanya'daki şarkiyat çalışmalarının kurumsal bir eleştirisi olma özelliğini taşıyordu. Gerek bir dönem boyunca verdiğimiz ders, gerekse bir buçuk günlük hararetli tartışmalar, özellikle de Ermeni ve Kürt çalışmalarının marjinalleştirilmesi ve genel olarak şarkiyatçılık alanının kolonyalizmle ilişkisine dair aktarılan düşünceler, bu konuda daha yolun başında olduğumuzun, kurumsal olarak pek az sorgulanmış bu alandaki deneyimlerimizden öğrenecek çok şeyimiz olduğunun açık bir kanıtıydı. Bu tür çalışmaların daha geniş bir zemin bulmasını umuyoruz.

YARD. DOÇ. DR. TALİN SUCİYAN
MÜNİH LUDWIG MAXIMILIAN ÜNİVERSİTESİ YAKINDOĞU VE ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI BÖLÜMÜ TÜRKOLOJİ ANABİLİM DALI

DR. CHRISTL CATANZARO
MÜNİH LUDWIG MAXIMILIAN ÜNİVERSİTESİ YAKINDOĞU VE ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI BÖLÜMÜ İRAN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

TEHCİR ANLATILARI

O zamanlar Halide Edip Hanım [Adıvar], Ermeni politikasını tenkid eden bir kaç kişinin başında idi. Türkocağında bir de konferans vermiş olduğunu hatırlarım.

Ziya Gökalp ise Türkocağını Hamdullah Suphi ve Halide Hanımdan kurtarmak ister, Hamdullah için:

-Fertçi, Halide Hanım için de:

-Bozgun edebiyatı yapıyor, derdi.

Ziya Gökalp fırka için itikadlaştırmak istediği esas fikirleri On emre benzer, bir şiir kitabında toplamıştır. Merhum bu kitabında Allahtan, Peygamberden, Talâttan ve Enverden bahseder ve fırkanın yalnız bu iki şahsiyetini putlaştırır. Ona göre Cemal Paşa da fertçi idi...

Ben o aralık İstanbulda idim. Kumandandan Halide Hanımla onun beğeneceği bir kaç Türk terbiyecinin Şama gelmeleri için uğraşmaklığımı tavsiye eden bir telgraf aldım. Halide Edip Hanım bir müddet düşündükten ve bir iki kişiye sorduktan sonra İstanbuldan ayrılmağa karar verdi.

Kadın hocalarla iki vagonu doldurmuştuk. İdeal kız mektebi için, Beyrutta Fransızların terkettiği bir bina ayrılmıştı. Suriye kızlarına yeni terbiye vermeğe giden çarşaflı sörlerin hazırlık plânlarını dinliyordum.

Adanadan ileride bir istasyonda kompartımana rahmetli Baha Şakir geldi. Halide Hanıma takdim ettim. Kendisi Baha Şakirin ismini ve ehemmiyetini biliyorsa da, Ermeni politikasında rolü ne olduğunu o güne kadar farkında değildi. Baha Şakir ise gene o güne kadar bu işte kendisi gibi düşünmiyecek bir Türk milliyetperverine rasgeleceğini hatırına bile getirmemişti.

Uzun münakaşalardan sonra Baha Şakir trenden indi. Halide Hanım beni alıkoyarak:

-Bana bilmiyerek bir katilin elini sıktırdınız, dedi.

Aşağıda vedalaştığımız Baha Şakir ise kulağıma eğilerek:

-Senin gibi yetişecek kıymetli gençleri bu kadınla temas etmekten menetmelidir, diyordu...

Zeytindağı, Falih Rıfkı Atay. İstanbul 1943. 3. tabı, s. 77-78.

"1909 ADANA KATLİAMI: OSMANLI ERMENİ TARİHİNDE OLAY, DÖNÜŞÜM VE SÖYLEM"

Tarih Vakfı Perşembe Konuşmaları'nın 2 Nisan 2015 tarihli konuğu Meltem Toksöz, Osmanlı Ermenilerinin tarihinde 1915 öncesi ve sonrasını farklı bir pencereden okuma imkânı sunan 1909 Adana katliamını anlattı.

BÜLENT ERDEM

Meltem Toksöz konuşmasına 2005 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılamayan Ermeni Konferansı'ndan bugünlere gelinmesinin önemini vurgulayarak başladı ve Çukurova bölgesinin 1890 sonrasında pamuk üretimine dayalı ihracatının tarımsal kapitalisileşme sürecini hızlandırdığını, bu eşzamanlı süreç içinde Osmanlı modernizasyonunun başladığını belirtti. Bunun ardından bölgedeki nüfus yapısı üzerinde duran Toksöz, sınırı kuzeyde Toros Dağları'na, doğuda Aladağlar'a uzanan geniş Çukurova coğrafyasında

Meltem Toksöz.

yerleşim alanlarının dağ eteklerinde olmasının karmaşık ve renkli bir nüfus yapısını beraberinde getirdiğini; 19. yüzyıl başlarına bakıldığında yerleşik nüfusun öncelikle –Kilikya krallığından beri orada bulunan– Ermeniler, ardından Rum ve Araplar olduğunu; yarı göçebe, konar göçer ve etnik olarak da değişken bu nüfusun hareketliliği, karmaşıklığı ve renkliliğinin Çukurova'nın kapitalistleşme sürecinde önemli bir rol oynadığını anlattı. Buradan yola çıkarak, 1909 Adana iğtişaşının bu kapitalistleşme sürecinin kırılma noktası olduğunu belirtti.

Meltem Toksöz devamla şunları anlattı: Hükümetin "iğtişaş", yerel yetkililerin "vaka", Ermeni kaynaklarının "facia", misyonerlerin ve yabancı dildeki kaynakların "katliam" dediği olaylar hakkındaki söylemler arasında ortak bir payda vardır, bu da sonuçta çok sayıda insanın ölmüş olduğu gerçeğidir. Bu sayı iyimser bir tahminle 35.000 civarındadır. Hükümet bu katliama "iğtişaş" diyerek olayı nötralize etmek ve olayın yerelliğini de belirlemek istemektedir. Adana "karmaşası" 1908 devrimi ve sonrası Osmanlı Devleti için pek çok ipucu verir. En önemli ipucu da devlet içi ve devlet dışı siyasetlerin düz ve net bir çizgi izlemediği, tam aksine kafaların son derece karışık olduğudur. Nisan 1909'dan sonra Adana-İstanbul ilişkilerindeki dalgalanmalar beş ay kadar sürer ve hükümetin Adana Ermenileriyle ilgili herhangi bir karara bu süre içinde varamadığını gösterir. Hem yerel hükümetin yaptıklarına, hem de cezai sürece bakıldığında, beş ayın sonunda alınan tavır açıkça olayları kabul etme ve Ermenilerin uğradığı kaybı bir an önce gidermeye yöneliktir.

Olayların başlama tarihi Çukurova hayatı için önemli bir zamana denk düşer. Öncelikle bu ay, çapa mevsimine rastlar; ikinci olarak, Ermeni nüfus açısından çok önem taşıyan ve çapa mevsiminin bitişine rastlayan Paskalya dolayısıyla kutlamalar yapılmakta, dükkânlar ve Ermeni ve misyoner okulları da kapalı tutulmaktadır. Olaylardan iki gün öncesi, 12 Nisan 1909, Paskalya pazartesisidir. Salı günü de Adana'da haftalık pazarın kurulduğu gündür; pazar için civar köylerden pek çok kişi gelmiştir. Başka bir önemli nokta, olayların başladığı 14 Nisan 1909'un Doğu'daki tüm Amerikan misyonerlerinin toplantısının da tarihi olması nedeniyle pek çok misyonerin görgü tanığı olmasıdır, zira Adana'daki 50. yıl toplantısı için Anadolu'dan pek çok misyoner bu yörededir.

Olayların gelişimine dair anlatılardaki en büyük çelişki, olayların kimin başlattığı konusundadır; ancak beyaz tebeşirle kapıları işaretlenen Müslümanlara ait dükkânların yağma dışı kalabilmesi ve olayların başladığı 13 Nisan (yani 31 Mart Salı) günü bütün Müslümanların, hükümet yetkilileri dahil, fes yerine sarık giymesi de önceden planlama ve kasıt kanıtları olarak gösterilir.

Olaylardan sonra Vali Cevad Bey ile Ferik Mustafa Remzi Paşa azledilir, bir Adana'da diğeri Cebel-i Bereket'te olmak üzere iki ayrı Divan-ı Harp kurulur ve Cemal Paşa bölgeye vali olarak atanır. Cemal Paşa'nın yaptığı ilk iş, olayların şiddetini kabul etmektir. Cemal Paşa'ya göre 17 bin Ermeni, 1850 Müslüman ölmüştür; toplam kayba ilişkin veriler ise Adana Piskoposluğu raporunda 17.844, Patrikhane Soruşturma Heyeti raporunda 21.361 kişidir. Osmanlı Bankası hasarı 5 milyon lira olarak hesaplar. Yine Piskoposluk raporuna göre toplam 24 kilise, 16 okul, 2323 ev, 24 han, 3 otel, 2 fabrika, 1429 bağevi, 253 çiftlik, 1002 çoban kulübesi, 523 dükkân, 23 değirmen hasar görmüştür. Kabaca her altı binadan biri yıkılmıştır. Cemal Paşa ev ve dükkânlarını yeniden yapılması için kredi bulur, bir de inşaat komisyonu kurar. Dört ay içerisinde Ermeni mahallesinin yeniden yapılması sağlanır. İğtişaştan sonra kurulan bu mahalle Çarçabuk Mahallesi adıyla anılır. Cemal Paşa ayrıca bir komisyon da oluşturarak, gasp edilen mallarını isteyen Ermenilerin dilekçelerini toplar. Arşivde bulunan belgelere göre, Ermenileri koruyan Müslüman ve kamu görevlilerine nişan ve madalya verilmiştir. Meclis-i Mebusan'dan gelen heyet raporları hiçbir zaman su yüzüne çıkmamış, heyette bulunan Tekirdağ Mebusu Hagop Babikyan'ın ani şüpheli ölümü işe bir muamma karıştırmıştır.

HABERLER

TARİH EĞİTİMİNE DESTEK İÇİN YENİ BİR KAMPANYA: "BUGÜN TARİHİM İÇİN KOŞTUM"

Kuruluşundan bu yana tarih eğitiminin ve ders kitaplarının iyileştirilmesini en öncelikli meselesi kabul eden ve bu konuda çok sayıda proje gerçekleştiren Tarih Vakfı, liseli gençlerin tarih çalışmalarına destek olacak öğretmen ve öğrenci atölyelerine kaynak yaratmak için yeni bir kampanyaya başladı.

Bütün dünyada yaygınlaşan "Bir amaç için koşmak/bir amaca koşmak" kampanyaları, bedensel etkinliği anlamlandıran, topluca yapıldığı için paylaşımı, keyfi ve eğlenceyi artıran etkinlikler. Bu etkinliklerin özellikle gençler arasında yarattığı sosyal sorumluluk heyecanını Tarih Vakfı'na ve geliştirdiğimiz tarih eğitimi projelerine yöneltmek amacıyla başladığımız kampanya 26 Nisan 2015 günü gerçekleşen İstanbul Yarı Maratonu ile başladı; bundan sonra da gerek İstanbul gerekse diğer şehirlerimizde düzenlenecek maratonlarla devam edecek.

Maratonda Vakıf Yönetim Kurulu'ndan Özlem Çaykent, Esra Balcı ve Karaca Erdem'in yanı sıra altı kişi daha "Bugün Tarihim İçin Koştum" kampanyasına katıldı. Koşucularımızın aldıkları dereceler ve topladıkları desteği Haziran 2015'te duyuracağız.

SOYKIRIMIN 100. YILDÖNÜMÜNDE YENİ KİTAPLAR

Tarih Vakfı Yurt Yayınları 100. yılında soykırımı belleklere yeni kitaplarla kaydediyor. Yaşar Tolga Cora'nın Ermeniceden çevirip yayıma hazırladığı *Harbiyeli Bir Osmanlı Ermenisi: Mülazım-ı Sânî Kalusd Sürmenyan'ın Savaş ve Tehcir Anıları* il. Meşrutiyet döneminde Harbiye'den mezun olup Osmanlı ordusunda muvazzaf subay olarak görev yapan Kalusd Sürmenyan'ın anılarını içeriyor. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar orduya hizmet eden Sürmenyan, savaş sırasında geri hizmete alındıktan sonra katliamların yaşandığı Sansa Vadisi'nde görev yaptı. Tehcir sırasında görevini terk edip ailesini kurtarmak için kervanların peşinden yollara düştü, Ermeni halkının yaşadığı trajediye bizzat tanıklık etti.

Yaşar Tolga Cora, anı türü eserlerin tarihi "hakikati" ortaya çıkarmasındaki zorlukları dikkate alarak, Osmanlı Ermenilerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşadığı trajedinin ayrıcalıklı bir Ermeninin hayatını dahi nasıl etkilediğini inceliyor. Bu kısa anı kitabı, geleceğine ve kariyerine dair hayalleri 1915'te kaybolan bir Harbiyeli Osmanlı Ermenisinin hikâyesini ve onun gözünden halkının yaşadıklarını okura sunuyor.

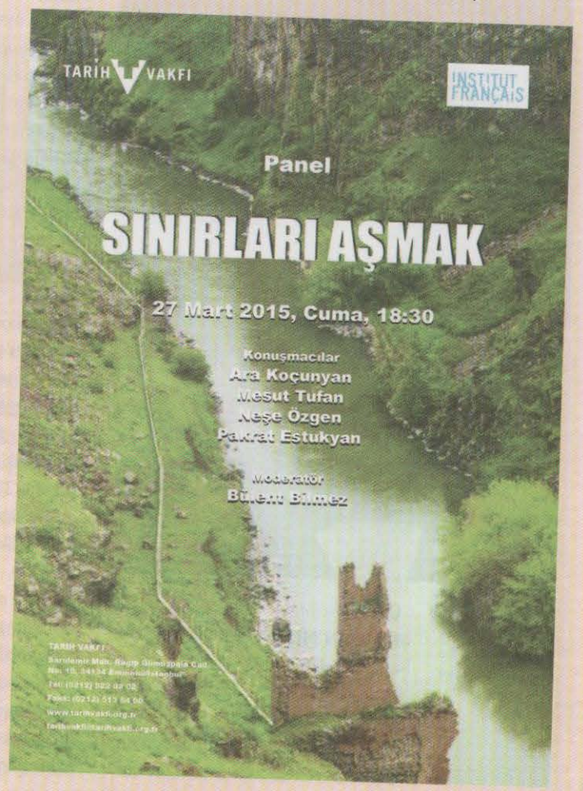
Güney Çeğin ve Ümit Kurt'un yayıma hazırladığı *Kıyam ve Kıtâl: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devletin İnşası ve Kolektif Şiddet* ise Osmanlı ve Türkiye tarihçiliğinin, isyan (kıyam) ile kitlesel katliamların (kıtâl) sarkaç gibi işlediği, mağduriyet ve maduniyet ilişkisinin iç içe girdiği tarihsel sekanslarına odaklanıyor. Daha önce yayımlanmış veya ilk defa bu kitapta yayımlanan makaleler, Osmanlı'nın son dönemini biçimlendiren milliyetçi ideolojiler ile politik şiddet pratikleri arasındaki ilişkiselliği merkeze alarak farklı pratikler üzerinden irdeliyor.

TARİH VAKFI ANKARA TARTIŞMALARINDA "TEHCİR VE TEŞKİLÂT-I MAHSUSA"

Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Oktay Özel, Tarih Vakfı Ankara Tartışmaları kapsamındaki 24 Nisan 2015 günü yaptığı konuşmada, üzerinde çokça yazılan ve spekülasyon üretilen Teşkilat-ı Mahsusa'nın 24 Nisan 1915'le birlikte fiilen başlayan geniş kapsamlı Ermeni tehcirindeki rolünü ele aldı. Bundan yüz yıl önce Ermeni toplumunun İstanbul merkezli elitine karşı İttihad ve Terakki Hükümeti'nin giriştiği tutuklama operasyonunun neticesinin sürgün ve pek çok kişi için de ölüm olduğunu anlatan Özel, Ermeni toplumunun Anadolu şehirlerindeki taşra elitinin de aynı operasyonun diğer muhatabı olduğunun az bilindiğini; özellikle doğu vilayetlerinde doğrudan katliam yaşandığını; İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'nin bu radikal operasyonla özellikle Taşnak mensubu Ermeni siyasi kadrolarını doğrudan etkisizleştirme ve imhayı hedeflediğini anlattı. Bunların yanında Balkan Savaşlarının gönüllü çetelerinden Cihan Harbi'nin gayrinizami harp örgütüne, Nisan 1915'ten itibaren de dış operasyonlar ve propagandaya yönelik istihbarat örgütüne evrilen gelenek içinde "Teşkilat-ı Mahsusa"nın nereye oturduğunu tartışmaya açtı ve tehcir operasyonuyla bu teşkilatın ilişkisini değerlendirdi; bu bağlamda teşkilatın kendi içinde yaşadığı dönüşüme ve ayrışmaya dikkat çekti.

TARİH VAKFI VE FRANSIZ KÜLTÜR MERKEZİ'NDEN "SINIRLARI AŞMAK" PANELİ

Tarih Vakfı ve Fransız Kültür Merkezi, 27 Mart 2015 günü "Sınırları Aşmak" başlıklı bir panel düzenledi. 26 Mart 2015 günü Fransız Kültür Merkezi'nde açılan aynı adlı fotoğraf sergisi vesilesiyle gerçekleşen panelin konuşmacıları Ara Koçunyan, Mesut Tufan, Neşe Özgen ve Pakrat Estukyan, moderatörü Tarih Vakfı Başkanı Bülent Bilmez oldu. Hedefi "sınır olgusu" ve Türk-Ermeni sınırında son otuz yılda yaşanan politik, ekonomik ve kültürel değişimleri tartışmak olan panelde fotoğrafçı Mesut Tufan'ın sergi ve sergi planına dair izlenimleri üzerinden, sınır sosyolojisi çalışmalarıyla bilinen Neşe Özgen ve gazeteci kimlikleriyle gelişmeleri izleyen Ara Koçunyan ve Pakrat Estukyan ortak kültür coğrafyasında "kapalı sınır"ın anlamını tartıştı.

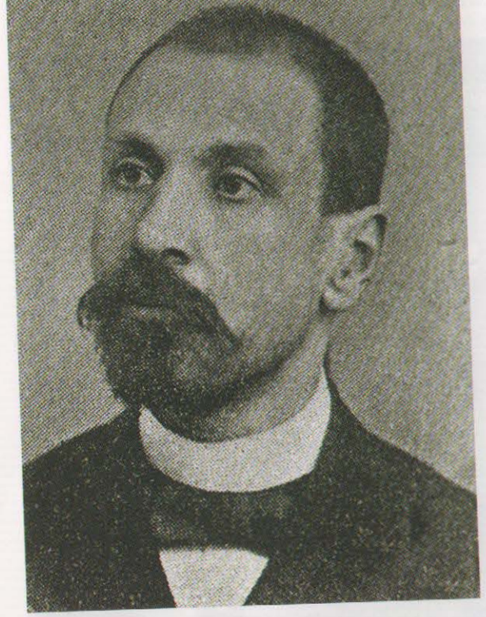

ATİNA'DA KAPADOKYALI, İZMİR'DE ATİNALI, İSTANBUL'DA MEBUS

PAVLOS KAROLİDİS'İN FARKLI KİŞİLİK VE AİDİYETLERİ

VANGELİS KECHRİOTİS

Meclis-i Mebusan üyesi tarihçi Pavlos Karolidis'in hayat çizgisi, etnik ve toplumsal kökenine bir de diaspora unsuru ekledi. Karolidis, Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya'da eğitim görmüş, Türkçe konuşan bir Kapadokyalı olarak Atina'da kökenlerine karşı düşman denebilecek bir ortamda hayatta kalmaya çalıştı. Bir anlamda, kültürel mirasını reddetmeden Yunanlığını ispat etme çabasındaydı. İzmir'e geldiğinde de birçok Rum ve Türk, iyi ya da kötü, ona bir Yunan ve yabancı olarak bakacaktı.

Pavlos Karolidis.

ÇEVİRİ:
FİRUZAN MELİKE SÜMERTAŞ

Eylül 1908'de, Atina'dan yeni Osmanlı yönetiminin temsilcilerini kutlamak üzere İstanbul'a gelen gazeteci ve akademisyenlerden oluşan delegasyon onuruna bir yemek verildi. Yemekte, Jön Türklerin az bilinen üyesi Muhiddin Bey mutlakıyete karşı özgürlük için savaşmış olan Yunanlardan Türklerin "eski kardeşleri" olarak söz etti. Şüphesiz 1821 Yunan devrimine işaret eden bu yoruma misafirlerden biri "Yunan devrimi sadece Yunan milleti için değil, tüm Şark ve hatta Türk milleti için de özgürlüğe geçiş olmuştur" diye yanıt verdi.[1]

Söz konusu misafir Pavlos Karolidis'ten başkası değildi. Daha çok bir tarih profesörü olarak tanınan Karolidis, 1849'da Kapadokya'da Kayseri yakınlarında bir köy olan Endürlük'te (Ανδρονίκιο) doğdu. Anadili Türkçe olan varlıklı bir çiftçi ailesinde büyüdü. Önce İzmir'de Evangeliki Okulu'nda (Ευαγγελική Σχολή), ardından İstanbul'da Patrikhane akademisi Mekteb-i Kebir'de (Μεγάλη του Γένους Σχολή) eğitim gördü. 1867'de okuldan mezun olmasının ardından beşeri bilimler öğrenimi görmek üzere Atina'ya gitti. Eğitimine Münih, Strasbourg ve son olarak Tübingen'de devam etti. 1872'de doktora derecesini aldıktan sonra hem İstanbul hem de İzmir'de ders verdi. Sonunda 1886'da, Yunan Başbakanı Harilaos Trikúpis'in (1832-1896) de cesaretlendirmesiyle 1908'e kadar ders vereceği Atina Üniversitesi'nde görev almak üzere Atina'ya gitti.

1908'de Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesiyle Karolidis, merkezi İzmir olan Aydın vilayetinden bağımsız mebus seçildi. 1912'de bu kez İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden tekrar meclise girdi. Kısa zaman içinde Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesiyle görevi aniden bitince Almanya'ya kaçtı; 1917'de Yunanistan'a dönene kadar burada kaldı. 1917 ve 1918'de kısa bir süre Atina'da üniversitede ders verdi; fakat Başbakan Elefterios Venizelos (1864-1936) ve Kral Konstantin (1868-1923) arasında yaşanan ve "ulusal anlaşmazlık" adıyla bilinen çatışmada kraliyet yanlısı bir tutum takınması nedeniyle üniversiten atıldı. 1920'de yeniden atandığı bu kurumdan yine dönemin politik zihniyetinden dolayı 1923'te emekli oldu. 1930'da Atina'da öldü.

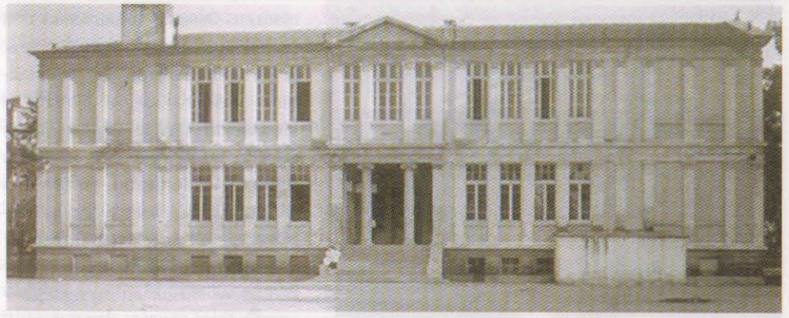
Görünen odur ki, Rum nüfusunun büyük bölümü Türkçe konuşan Kapadokya'ya dayanan kökenleri ve Osmanlı tarihi ve dili konusundaki kapsamlı bilgisinin oynadığı önemli rolle, Karolidis belli bir Osmanlıcılık akımına destek verdi. Başka bazı Osmanlı-Rum vekillerle birlikte Yunan hükümetinin, İstanbul ve İzmir'deki Yunan yanlısı çevrelerin direktiflerini görmezden geldi.[2] Politik tercihlerinin Yunanistan'da liberal Venizelos'a karşı kaybeden muhafazakâr kralı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanlar aleyhinde politikalar uygulamaya koyan İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni desteklemek yönünde olması, hayatını şekillendiren İzmir, Atina ya da İstanbul kentlerinden birinde yerleşmesine engel teşkil etti. Bu yazı, dönemin en tartışmalı figürlerinden biri olan Pavlos Karolidis'in siyasi ve ideolojik yörüngesini, kişisel arşiv ve 1913 yılında yayımlanan anılarından faydalanarak II. Meşrutiyet dönemine (1908-1912) özel bir vurguyla incelemeyi hedeflemektedir.[3]

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ: GAYRİMÜSLİMLER İÇİN "KİMLİK LABORATUVARI"

II. Abdülhamid'in otuz üç yıllık istibdat yönetiminin ardından Temmuz 1908'de Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesini takiben imparatorluk kentlerindeki yürüyüş ve kutlamaların çokça anlatılan betimlemeleri, en az tutukluların salıverilmesi, seçim ihtilafları ya da grevler, protestolar, ticari boykotlar ve bunları bastırmak için kullanılan şiddet kadar iyi bilinir. Bu süreçte birkaç ay içinde yaşanıveren olayların yoğunluğu dikkat çekiciydi. Takip eden dört yıl ise daha iyi bir gelecek için beklentileri besleyen bir parlamentarizm laboratuvarı oldu.

Tüm gayrimüslimlerin başa çıkması gereken, herkes için eşit vatandaşlık bağlamında zorunlu askere alma uygulamasına maruz bırakılmamak, eğitim kurumlarının önceleri sahip olduğu özerkliği korumak ve Jön Türklerin milli iktisat politikalarını yumuşatmak gibi ortak meseleler vardı. Bu ortak meselelerden başka özelde Rum Ortodokslar için, Girit adasındaki özerk yönetim tarafından adanın Yunan Krallığı'na ilhakının tek taraflı ilanına bir tepki olarak Rumlara karşı başlatılmış olan, ki önce Yunan tabiiyetine bağlı olanlara uygulanmıştı, ticari boykotla baş etme sorunu gündemdeydi. Kısa

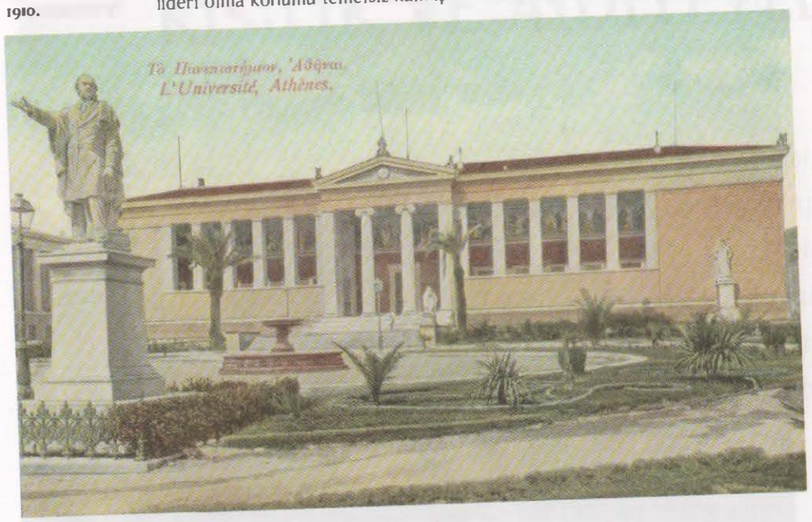
Evangeliki Okulu'nda 1878 yılı mezunları ve öğretmenler.

İzmir'de Karolidis'in mezun olduğu Evangeliki Okulu'nun (Ευαγγελική Σχολή) 1922'de inşa edilen yeni binası. Bu bina Rumlar tarafından kullanılmadı; bugün Namık Kemal Lisesi olarak hizmet veriyor.

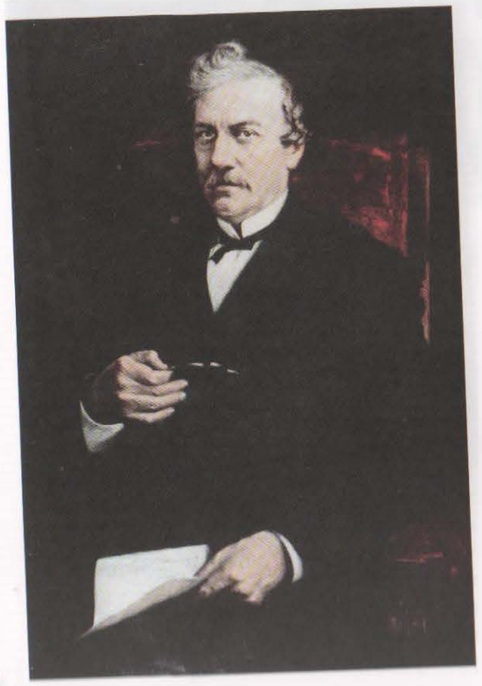
tında, dönemin bazı aktörlerine göre II. Abdülhamid tarafından Jön Türklere karşı düzenlenen karşıdevrimci hareketin bir sonucu olarak ortaya çıkan olayların başlattığı ikinci bir şiddet dalgasıyla karşı karşıyaydı. Hıristiyanlara yönelik şiddetin doruk noktası I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Anadolu'da Hıristiyan varlığına son veren göçler, tehcirler ve katliamlarla kendini gösterecekti.

Burada incelenen dönemin başlarında, ileride bunların olacağına dair çok az ipucu vardı. Dini liderler başından itibaren halklarının yeni rejimin işlerlik kazanmasına dair heyecanını paylaşıyor görünmüyordu ve bu tepki onları kendi halklarından uzaklaştırmıştı. Rum Ortodoks ve Ermeni orta sınıfının büyük kısmını oluşturan doktor, avukat, öğretmen, gazeteci gibi serbest meslek sahipleri ile zanaatkârlar, anayasa ve yeni rejimin, millet sisteminin sekü-

lerleşmesini öne çıkararak patriğin otoritesini zayıflatacağına emindi. Bu nedenle, bu gelişmeyi aradıkları fırsat olarak gördüler ve patriklerinin isteğinin aksine yeni rejimi desteklediler. Aslında bu yeni sistemle ve millet sisteminin lağvedilmesiyle patriğin milletbaşı olarak cemaatin lideri olma konumu temelsiz kalmıştı. Patriklikler artık Osmanlı yönetiminin bütünleyici parçaları olmadığından, hem Rum Ortodoks hem de Ermeni cemaatlerinin merkezi olma rolleri giderek kaybolmaktaydı.

Atina Üniversitesi, 1910.

Yunan tarihyazımının babası sayılan Konstantin Paparrigopulos (1815-1891).

Özellikle Hıristiyan cemaatler için ise esas sorun eğitim ve din alanında özerkliklerinin ortadan kalkmasıydı. Her ne kadar bu tür özerklikler "imtiyaz" olarak bilinen şekliyle Tanzimat öncesinde var idiyse de, kurumsallaşmaları 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen reformlarla mümkün olmuştu. Çelişkili bir konu olagelen imtiyazlar meselesi bu dönem boyunca da bir çekişme noktası olacaktı. Osmanlı toplumunun dini pratikler temelinde yapılanması, farklı toplumsal grupların farklı kültürel bağlarına rağmen potansiyel bir kolektif kimliğe sahip olmasını sağladı. Bu, söz konusu grupların kendi cemaatleri içinde karar verici mekanizmalara katılmalarından bağımsız olarak gerçekleşti. Gayrimüslimler arasında devlet yönetimine katılan ve Müslüman mevkidaşlarının iktidarını paylaşanlar (üst sınıf) elitler idi ise de, dini mahkemeler, okullar ve hayırseverlik vakıfları gibi cemaat kurumları da yeni orta sınıfa sosyal ve politik çekişme için bir araç sağladı.

Osmanlı'nın bu yeni orta sınıfın yönetime katılım imkânını kısıtlayarak modernize olma çabaları haklı olarak bu nüfus tarafından kendi imajlarına bir saldırı gibi algılandı. Bu çerçevede, devlet odaklı modernleşmeye tepkiler elitlerle sınırlı kalmadı. Özellikle kent merkezlerinde, büyük kitleleri bir araya getiren protesto gösterilerinde ölçe dışavuruldu.[4] Bu politik çatışmaya rağmen İstanbul, Selanik, İzmir, Beyrut, Kudüs ve Halep gibi şehirlerde Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkileri ilginç kılan şey, paylaşılan modernleşme değerlerinin ortaklığı ve toplum hakkında ortak bir vizyona yol açan ilerlemeydi.[5]

ATİNA'DA BİR KAPADOKYALI

Pavlos Karolidis kariyerine Atina Üniversitesi'nde başladı. "Ortaçağ ve Modern Zamanların Tarihi" başlığını taşıyan ilk dersiyle, köklerini Yunan tarihyazımının babası Konstantin Paparrigopulos'tan (1815-1891) alan, etnosantrik Yunan tarih öğretimi geleneğine son verdi. 1892'de, daha önce merhum Paparrigopulos'un sahip olduğu pozisyona başvurdu. Seçim komitesi rakiplerinden birini önerdiyse de Eğitim Bakanlığı Karolidis'i atadı. Böylece bu pozisyonun yeni sahibi, 1908'e kadar aralarında eskiçağ, Bizans ve Yunan devrimi tarihi olmak üzere çeşitli dersler verdi. Daha da ilginci "Türk yönetimi tarihi" (*Tourkokratia*) ve "Frenk hâkimiyeti tarihi"ni (*Frangokratia*) bağımsız dersler olarak ilk kez açtı ve böylece Yunan akademisinde Türkoloji çalışmaları alanını başlattı.

Öte yandan Karolidis enerjisinin ve zamanının büyük kısmını, her zaman rakiplerini destekleyerek kendisinin pozisyonunu zayıflatmakla suçladığı bir başka tarihçiyle, Spiridon Lambros (1851-1919) ile süregiden çatışmasına harcadı. Dalgalı öfkesi gibi karakter özelliklerinin ötesinde, bu çekişmenin farklı dünyaların hem bilimsel hem de toplumsal itibar için çatışmasına yol açtığı iddia edilmekteydi. Bir yanda Yunanistan'ın tanınmış bir ailesinden Atina'da çeşitli kuruluşların üyesi ve başkentin sosyal ve entelektüel hayatına dâhil olmuş olan Lambros; diğer yanda Kapadokya'dan bir Osmanlı tebaası, ilk dönem çalışmalarına da yarısıdığı gibi her zaman memleketiyle bağlarını korumuş olan Karolidis.[6] Kendi hemşerileri tarafından tanınması Karolidis'in Küçük Asya/Anadolu kökenli Rumlar tarafından kurulmuş çeşitli kuruluşların yönetim kurullarına seçilmesi sonucunu vermişti. Bu tür etkinlikler etnik kökenleri hakkındaki eleştirilere karşı dirençsiz kalmasına yol açıyordu. "Memnuniyetsiz Kapodokyalı" ya da "Türk kökenli" tanımlamaları onu marjinalize ve izole etmek için kullanıldı.[7] Bütün bu kişisel saldırılara rağmen Karolidis, Atina'daki yaşantısını "Üniversitede titiz ve gayretli çalışmam sayesinde, Küçük Asya kökenli ve burada yabancı ve yalnız biri olsam da, çevremde profesörler ve diğer bilgili insanlardan, bana minnettar ve sadık dinleyicilerden oluşan, sempati dolu entelektüel bir topluluk yaratmayı başardım" diye tarif ediyordu.[8]

Karolidis, Yunanistan'da geçerli olan ve kendi geçmişleri için Atina'yı sadece politik merkez değil kültürel ve tarihsel beşik olarak gören ve yerel aidiyetleri ciddiye alan farklı tipte bir Helen tarihini öne çıkarıyordu. Karolidis gibi Küçük Asya kökenli akademisyen ve yazarlar, sadece Kapadokya bölgesini değil Ionya (Batı Anadolu) ve Pontus'u (Karadeniz Bölgesi) da etnik devamlılığa ilişkin ana akım hikâyeye katıyor, ancak aynı zamanda kendi cemaatlerini milli kültürün gerçek deposu olarak öne çıkarıyordu.[9] Karolidis'in "Kappadokika ya da Kapadokya Üzerine Bir Tarihsel ve Arkeolojik İnceleme" başlıklı, 1874'te İstanbul'da yayımlanan eseri de böyle bir fikirle yazılmıştı. Karamanlıca gazetecilik ve edebiyatın kurucusu Evangelos Misailidis'in matbaasında basılmış olmasına rağmen diğer yazıları gibi Yunanca yayımlanan kitap, Ege'nin iki kıyısında Yunanca konuşan kitleyi hedeflemekteydi. Giriş kısmında Karolidis şöyle diyordu:

"Modern bir filozofun da bahsettiği gibi, gerçek Yunanistan, Homeros etkisindeki şiirin geliştiği, felsefenin doğduğu, soylu bir sanat olarak idealizmin ilk ortaya çıktığı, bilimin ve beğeninin annesi, Asya'nın Yunanistan'ı, Asya'nın yüksek medeniyetinin bu niteliklerine Küçük Asya'nın diğer halkları aracılığıyla erişen Ionya'dır."[10]

İZMİR'DE BİR YUNAN

1908'de Yunan Dışişleri Bakanlığı pozisyonunda İzmir'in ünlü ailelerinden birinin mensubu ve Karolidis'in Evangeliki Okulu'ndan öğrencisi ve arkadaşı Yorgo Baltacı (1868-1922) bulunuyordu.[11] Baltacı daha önce İstanbul'daki Yunan Konsolosluğu'nda sekreter olarak çalıştığı için Osmanlı devlet işlerinde hatırı sayılır bir deneyime sahipti. Karolidis'i çağırdı ve mebus adayı olması durumunda İzmirli Rum nüfusu tarafından destekleneceğini bildirdi.[12]

Karolidis bir süre düşündükten sonra üniversitedeki pozisyon ve maaşını kaybetmeyeceği garantisiyle teklifi kabul etti; bu süreçte sessiz bir akademisyen hayatından çekişmeli siyasi çevrenin zorluklarına ani geçişin yanı sıra, kendisinin muğlak tabiiyet durumunun yarattığı başlıca iki sorunla daha uğraşmak zorunda kaldı. Gençken İzmir'den, Osmanlı yetkililerinden izin almadan ayrılmıştı ve yirmi yıldan fazla bir süre yurtdışında bir üniversitede, sürekli olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda Rumların haklarını savunan ve Osmanlı yönetimini eleştiren yazılar yazan bir profesör olarak çalışmıştı. Politik olarak bunlar, Osmanlı yönetimi ve meclisinde Müslüman mevkidaşları tarafından kabul görmeyi isteyen biri için olumlu nitelikler değildi. Ayrıca kendisine Yunan tabiiyeti verilmişti ve o nedenle Yunan kralına bağlılık yemini altındaydı. Öte yandan bir Osmanlı vekili olarak da şimdi Osmanlı devletine sadakatini bildirmeliydi. Kendi durumunu bir "etik çelişki" olarak tarif ediyordu: Ne Yunan tabiiyetini ne de üniversitedeki pozisyonunu bırakmak istediğinden, bir koltukta iki karpuz taşımaya mecbur kalmıştı.[13]

Karolidis, 1906'da ölen kardeşi Yordanis'in, yeğeni Kasapoğlu tarafından şehrin merkez kilisesi Aya Fotini'de düzenlenen cenaze törenine katılmak için dahi İzmir'e gitmemişti.[14] Yine de orada yaşamayan birine göre önemli sayılabilecek toplumsal ve profesyonel bağlantılara sahipti. Örneğin Neokaisareia (Tokat) Metropoliti Amvrosios, bir mektubunda profesörden, bir çalışmasında kullanmak üzere, Kapadokya üzerine yazdığı eserin bir kopyasını ve kendi yönetimi altındaki bölgelere ilişkin bilgi istemişti.[15]

1908'de Yunan dışişleri bakanı pozisyonundaki isim, İzmir'in ünlü ailelerinden birinin mensubu ve Karolidis'in Evangeliki Okulu'ndan arkadaşı Yorgo Baltacı'ydı. Baltacı daha önce İstanbul'daki Yunan Konsolosluğu'nda sekreter olarak çalıştığı için devlet işlerinde (Osmanlı) hatırı sayılır bir deneyime sahipti. Karolidis'i çağırdı ve ona İzmirli Rum nüfusun onun vekilliğe adaylığını destekleyeceğini bildirdi.

Karolidis enerjisinin ve zamanının büyük kısmını tarihçi Spiridon Lambros 1851-1919 (üstte) ile süregiden çatışmasına harcadı.

Daha ilginç olanı Karolidis'in üç sene boyunca öğrencisi olmuş G.A. Arnautoglu'nun 1886'da yazdığı ve eski hocasına, üniversitedeki hızlı yükselişini duyurduğu, büyük bir ilgi

dalgası uyandıran haberlerini ilettiği mektubuydu: "İzmir'in her yerinde, pazarda, kordonda, kahvehanelerde ve caddelerde isminiz gururla anılıyor, üstelik şimdi çok keyifli ve uzun bir sohbetin konusu olarak."[16]

Karolidis'in İzmir Metropoliti Vassilios ile de yakın ilişkileri olduğu anlaşılıyor. Profesöre ve "Küçük Asyalılar Derneği *Anatoli*"ye göndermiş olduğu bir tavsiye mektubunda metropolit, Akhisarlı, Türkçe bilen ve "korumaya değer" genç bir adamı tanıttı. Aynı mektupta "Geçen hafta dört Kapodakyalı ve bir de Edirneli (Trakya), aydınlanmak için (Atina'ya) hareket ettiler ve vardıklarında coşkuyla karşılandılar. Aynısını karanlıkta ve ölümün gölgesinde olan diğerleri için de diliyoruz" diyordu.[17]

Gençleri özellikle Küçük Asyalılar Derneği'nin ve Karolidis'in kişisel korumasının altında Atina'ya "aydınlanmaya" göndermek yaygın bir uygulamaydı.[18] Nihayetinde, İzmirlilerin Karolidis'in uzmanlığına danıştığı başka durumlar da vardı. [19]

Karolidis'in adaylığının resmi olarak açıklanmasının ardından İzmir'e gelişi yerel Rum basınınca sevinçle karşılanmıştı. Profesör özgürlükçü fikirleri nedeniyle İzmir'i terk etmek zorunda kalmış ve Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesiyle hizmetlerini sunmak üzere dönen kentin bir evladı olarak sunulmuştu. Bazıları, kardeşi Yordanis'in ölümüne kadar Şura-yı Devlet üyesi olduğunu hatırlattı. [20] Karolidis, Rum okullarında Yunanca, Osmanlı idadilerinde Türkçe pek çok konuşma yaptı. Bu derslerinde, dinleyenlerini bilgilendirdiği gibi, mecliste bir Rum mebus sıfatıyla ana görevi olan "insan hakları savunmasının tüm Helen ve Osmanlı doğusunun gelişimi ve medeniyetin yararına olacağını" taahhüt etti.[21]

Mebus konumuyla ilgili, hem İstanbul hem de İzmir Rum basını Yunan profesörün --dışarıda hangi tabiiyet verilmiş olduğundan bağımsız olarak– Osmanlı tebaası olmaktan vazgeçmemiş olmasını savundu ve onun durumu ile mutlakıyetçi rejim tarafından zulüm görüp başka tabiiyetlere geçen Jön Türklerin kaderi arasında da paralellikler çizdiler. Karolidis'in adaylığı birçok Müslüman Osmanlıyı rahatsız etti, ki bu hiç şaşırtıcı değildi. Bir "yabancı"nın seçilmiş olması Osmanlı Rumları arasında da hayal kırıklığını tetikledi. İzmir cemaati içindeki farklı gruplar arasında çatışmalar on yıllardır sürmekteydi.[22] Bu nedenle, adaylığı oybirliğiyle desteklenmedi. Yerel köklere sahip bir akademisyen olarak bilinmesine rağmen pek çok kişi onu bir İzmirli saymıyordu. Karolidis ise aksine, seçilmesini görevin çağrısı olarak görüyordu ve adaylığının "İzmirlilere sadece Rumların İzmir'deki gücünü değil, bir Yunan üniversitesinden bir profesörün çağrılması ve mebus olarak seçilmesini göstermek üzere" herkes tarafından desteklenmesi gerektiğine inanıyordu.[23]

Karolidis anılarında, gelecek yıllarda sertçe hedef alınacağını bilseydi üniversitede kalmayı tercih edeceğini kabul ediyorsa da, o günlerde İzmirlilerin yüksek desteğiyle bu görevi kabul etmeye karar verdi. Meclise seçilmesinin ardından İzmir'e vardığında, Osmanlı hükümetinin verdiği herhangi bir belge göstererememesi pasaport bürosunda rahatsızlık yarattı. Anılarında, şehrin ileri gelenlerinden iki kişi yardımına gelip onu bir Osmanlı mebusu olarak tanıttığında pasaport görevlisinin yaşadığı şaşkınlığı anlatır. Karolidis "alafranga" giyimliydi; Pire'den, Atina limanından, Yunanistan'ın başkentinden gelmiş ve hiçbir Osmanlı belgesi göstererememişti. Nihayetinde bu ona 30 drahmilik bir cezaya mal oldu.[24] Bayındır kaymakamlığında bir yasal kaydı bulunmasına ve kendisinin de yerel kayıt ofisine meseleyi çözmek üzere uğramasına rağmen gerekli belgeleri edinebilmesi biraz vakit alacaktı.[25]

Bütün bu yasal karışıklıklara rağmen profesör kariyerine umut dolu başladı. İmparatorluğun farklı etnisitelere mensup tebaası arasında yeni bir anlayış zemini oluşturacağına dair kuvvetli bir inancı vardı. Türk-Müslüman çoğunluğun onun "Helenizmin milli hakları" olarak tarif ettiği olguya saygı duyacağını öngörüyordu ama aynı zamanda Osmanlı Rumlarının tamamen Osmanlı yasalarına uyması gerekiyordu. Bu ikili anlayış, her iki taraf için de ölümcül tehlike olarak gördüğü Slav tehdidine karşı Rum Ortodokslar ile Müslüman Türk unsurların birlikte hareket etmesini gerektirecekti.[26] Makedonya'da Yunanlar, Bulgarlar ve Makedonyalılar arasında yıllardır süregiden etnik çatışmanın talihsiz bir şekilde sonuçlanma ihtimalinden dolayı, tarih profesörünün politikaya girmesinin nedeninin imparatorluk içindeki Helenizmin genel çıkarları değil, özellikle Makedonya çatışması olduğu hiçbir şüpheye yer bırakmaz.[27]

Karolidis, Atina basını tarafından Türkofil olmakla suçlanmıştı. Kritovoulos da Yunan tarihyazıcılığı tarafından benzer şekilde değerlendirildi. İkisi akraba ruhlardı. Bu nedenle, böyle bir karşılaşma bir soyağacı şekillendirme girişimi olarak algılanabilir. 1912 sonrasında kısa ömürlü çoğulcu meclis deneyinin başarısızlığa uğraması Ege'nin iki kıyısında da Karolidis için güvenli bir yer olmadığını kanıtladı.

Pek çok çağdaş politikacı ve gazeteci Slav tehlikesini kendi gündeminin birinci sırasına yerleştirmişti. Rum Ortodoks ve Müslüman Türklerin ortak hareketini hararetle destekleyenlerin söylemlerindeki birleştirici unsur özellikle Makedonya sorunuydu.[28] Karolidis, Müslüman muhataplarını kendisinin Yunan otoritelerinin bir ajanı olarak çalışmadığına ikna etmeye çalıştı. "Helenizmin ulusal çıkarların ama aynı zamanda politik dürüstlük ve aydınlanmış vatanseverliğin de bir temsilcisi" olarak kendi iradesiyle hareket etmesine izin verileceğini umut ediyordu.[29]

Gerekli belgeleri edinen Karolidis, yerli Rum cemaatin idari birimleri olan Heyet-i İhtiyar ve Heyet-i Merkeziye'nin ikisinin birden kendi onuruna toplandığı metropolitlik sarayını ziyaret etti. Tören bittiğinde, tamamına yakını Rumlardan oluşan Hıristiyanların oturduğu Frenk mahallesinden (Φραγκομαχαλά) geçerek limana gitmek üzere ayrıldı. Bütün pencere ve caddelerde Yunan bayrağı tutan insanların olduğunu anlatan Karolidis o günü "Yunan İzmir'in" zaferinin zirvesi olarak tarif ediyordu. Ancak keskin politik bakışının bir göstergesi olarak, söz konusu zaferin ancak havanın bu derece politize olmadığı geçmişte bir politik ve ahlaki değere sahip olabileceğini itiraf ediyordu, hâlihazırda değil. Bu durum şimdi sadece, hem İzmir'de hem de İstanbul'da Müslüman-Türk unsurları rahatsız edecekti.[30]

İSTANBUL'DA BİR OSMANLI RUMU

Profesör zaman içerisinde, başlarda kendisine yönelen şüpheleri hafifletmeyi başardı. Meclisteki tartışmalar sırasında hükümet tarafından yürütülen politikaları şiddetle eleştirmesine rağmen, uzun vadede, Osmanlı kültürü ve tarihi hakkındaki bilgisi sayesinde, Müslüman meslektaşlarının saygısını kazanan az sayıda Rum Ortodoks mebustan biriydi. Bunun iyi bir örneği Helenizmin imparatorluk içindeki rolüne dair fikirlerini beyan etme fırsatı bulduğu, Makedonya sorunu üzerine yürütülen bir meclis müzakeresinde görüldü. Anılarında da tekrarladığı gibi, orada da sözde Makedonya devriminin ya da çatışmasının gerçek nedeninin yabancıların, öncelikle Bulgar hükümetinin Panslavist unsurları ve sonrasında da düvel-i muazzamanın müdahalesi olduğundan bahsetti. Bu kesimler hem Osmanlıların hem de Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin baskısına maruz kaldığı düşünülen Makedonyalı Hıristiyanlara destek oldukları iddiasıyla davranışlarını meşrulaştırmıştı. Karolidis, Makedonya sorununun ancak bu müdahalenin –özellikle de şimdi bu anayasal rejim imparatorluğun her yanındaki vatandaşlar arasında eşitliği sağlamışken– durdurulmasıyla çözülebileceğini söylüyordu. Ayrıca, Rum Ortodoksların Osmanlı yönetimine her zaman sadık olduklarını ve sadece dışarıdan sokulmaya çalışan "teröristlere" direnmeye çalıştıklarını iddia ediyordu.[31]

Ekümenik Patrikhane'nin Yunanca konuşmayan Osmanlı Ortodoks Hıristiyanları üzerindeki otoritesini ilgilendiren bir tartışmada Karolidis, Patrikhane'nin tüm dini hizmetleri Yunanca vermesini savundu. Bunu şöyle açıklıyordu:

"Bir nüfusun, dış ilişkilerinde geçici gelenekler vasıtasıyla varlığını sürdüren farklı bir dili kullanması, kültürel ve milli olarak eğitim aldığı başka bir dilin var olması şaşırtıcı değildir. Tarih onaylamıştır ki Makedonya'nın Ortodoks halkları Yunandır. Ama hiçbir kanıt olmasa ve onların Yunandan farklı bir ırka sahip oldukları düşünülecek olsa bile onlar hâlâ Yunandırlar, çünkü öyle bir milli bilinçleri vardır. Bu nedenlerle ırk ve millet arasında bir ayrım yapmalıyız."[32]

Meclis'teki bu milliyetçi özgüven patlamasında, milli kimliği söz konusu olduğunda Karolidis seçiciydi. Sonuç olarak Doğu'daki etnik ilişkileri açıklamaya uygun bulmadığı Batılı bir modern millet kavramı yerine eski usul millet (γένος) kavramına sarıldı. Ancak aynı zamanda İstanbul Rum Patrikhanesi'nin Yunanca konuşmayanların dini törenlerde kendi dillerini kullanmalarına izin vermemesi gerektiğini, zira bunun kilise açısından meşru olmadığını savunan Rum mebusların ortaya koyduğu argümanlara da karşı çıkıyor,

Pavlos Karolidis'in Meclis-i Mebusan üyesi olduğu yıllarda çekilmiş bir fotoğrafı.

bu bakışı kınıyor, bunun sadece bir kilise problemi değil milli bir problem olduğunu düşünüyordu. Karolidis dile dayalı etnik farklılıkları benimsemektense bu konuyu kapsayıcı tarihsel "millet" kavramına bağladı.[33] Dilin milliyetle bağlantısını kesme ısrarı, Türkçe konuşan bir geçmişe sahip biri için şaşırtıcı olmamalıydı.

Tartışılmakta olduğu üzere Rum Ortodokslar özellikle Heleno-Osmanlıcılık (Ἑλληνοθωμανισμός) ideolojisiyle olumlu bir uzlaşma sağladı. Bu, politik manada, kültürel olarak milletlerinin Helenleşmesini öne çıkarırken kendilerini Osmanlı devletiyle özdeşleştirdikleri anlamına geliyordu. Kendi cemaatleri üzerindeki kültürel ve sosyal egemenlikleri devlet önünde meşruiyet kazanmalarını sağlarken, Osmanlı yönetiminde edindikleri yüksek makamlar da dindaşları arasındaki konumlarını güçlendiriyordu. Bu çerçevede millet, başlangıçta politik değil kültürel bir kategori olarak değerlen-

dirildi.[34] Etnik kategorileri politize eden İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi altında, milletin Helenleşmesi daha sert bir şekle büründü. Ancak o sırada, dönemin en etkili gizli organizasyonu Konstantinopolis Cemiyeti'nin (Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως) resmi alt benliği olarak tariflenebilecek Osmanlı Siyaset Cemiyeti'nin (Οθωμανικός Πολιτικός Σύνδεσμος) liderlerinden subay Suliotis Nikolaidis (1878-1945) ve diplomat ve entelektüel İon Dragumis'in (1878-1920) bile siyasi amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun korumasını temin etmekti. Daha önceleri de tartıştığım gibi, imparatorluk desteği milli özerklik talebiyle Türk Müslümanlarla otoriteyi paylaşma özlemiyle örtüşmeye başlamıştı. Bu nedenle, Osmanlıcı (imparatorluk odaklı) ve milli (ulus odaklı) söylemler arasındaki sınırları ayırt etmek zordu.[35] Ancak Karolidis gibi figürler için etnik köken bu ayrımı daha da karmaşık hale getiriyordu.

Karolidis'in tepkileri yine de politik çıkardan çok öteye gitti. Anılarında meşrutiyet ilkeleri ile İslam arasındaki uyumluluktan da bahsediyor, meşrutiyet ile İslami siyasal düzen arasındaki ilişkiyi fark etmenin mümkün olduğunu belirtiyordu. Bunu şöyle açıklıyordu:

"Bu fikir 'hâkimiyet-i milliye' olarak tarif edilen şeyle uyumludur. Peygamber'in siyasal düzeninin demokratik bir karakteri vardı. Mutlakıyet, Emevi ve Abbasi halifelikleri döneminde İslamın bir unsuru olarak değil, bu ülkelerde hâlâ süren eski Asya despotizminin ruhunun bir sonucu olarak ortaya çıktı. Şimdi biz kendi meşruti hayatımızı saltanat, hilafet ve hür siyasi yaşam arasındaki uyuma dayanarak inşa edebiliriz."[36]

İslamiyete karşı, İslamiyet tarihine ilişkin derin bilgisinden kaynaklanan bu olumlu yaklaşımının ışığında da Karolidis meşruti imparatorluğa desteğini –ki bu sadece kendisinin Helenizme duyduğu ilgiye dayanmıyordu– haklı göstermenin yollarını aradı. Böylece o günün pek çok Yunan akademisyeni ve politikacısının aksine, imparatorluğun bütünlüğüne sadece çoğunluğun talebi olarak değil kendi milletinin çıkarlarını geliştirmenin bir yolu olarak da ne kadar değer verdiğini kanıtlıyordu.

Meclis'teki milliyetçi özgüven patlamasında, kendi milli kimliği söz konusu olduğunda Karolidis seçiciydi. Sonuç olarak Doğu'daki etnik ilişkileri açıklamaya uygun bulmadığı Batılı bir modern millet kavramı yerine eski usul millet (γένος) kavramına sarıldı.

Karolidis bu konudaki tek örnek değildi. Kapadokya'nın Türkçe konuşan Karamanlı nüfusundan İstanbul, İzmir, Mersin ve hatta Atina'ya bir göç dalgası olduğu bilinmekteydi.[37] Bu göç dalgasının bir sonucu olarak, İzmir'de yerleşen pek çok aile cemaat yönetimine katılıp hayırsever vakıflar aracılığıyla cemaatin temsiliyet sisteminin bütününü etkileri altına almak istedi. Bir anlamda, Kapadokya diasporası cemaat işlerini yürütmek için geçerli bilgi ve beceriye sahip bir nevi bürokrasi kurmayı başardı. Hatta daha da ileri gidip bu bürokrasinin o ya da bu nedenle, kentin büyüyen ticari etkinliklerinden faydalanmayacağı ve böylece ortaya çıkan yeni ticari elit sınıfın dışında kaldığı da iddia edilebilir. Bu nedenle, söz konusu elitlerin toplumsal etkisini dengeleyebilmek için bu grup mümkün olan tek alanı, cemaat yönetimini etkisi altına almayı istedi.

Meclis-i Mebusan'da yer alan bir diğer İzmirli Rum mebus, Emmanouil Emmanouilidis (1867-1943) de 1912'de İttihad ve Terakki Cemiyeti desteğiyle seçilmişti. Meclis-i Âyan üyesi olarak atanan ve sonrasında da orman, maadin ve ziraat nazırı olarak görev yapan amcası Aristidi Paşa Yorgancıoğlu'nun yerini aldı. Tüm bu kişiler birbirlerine Kapadokya kökenleri ve akrabalık bağları yoluyla sadık kalmışlardı.[38]

GİDECEK YERİ YOK...

Karolidis 1912'de İttihatçıların desteğiyle aday olmayı kabul ettiğinde, Atina, İzmir ve hatta İstanbul'da dahi kendisi için gidecek yer olmadığı konusunda Atina'daki gazeteler tarafından uyarılmıştı. Balkan Savaşlarının patlak vermesinden birkaç ay öncesi, Yunanistan ve Bulgaristan'ın müttefik olmaya çoktan yaklaştığı bir dönemdi. Bu, Karolidis'in üzülerek "sevgili müttefiklerimiz" dediği Bulgarların öyle ya da böyle Ayasofya'yı, İstanbul'da Ortodoks inancının simgesini ele geçirecekleri yorumunu yapmasına neden oldu.[39] O noktadan itibaren, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin sistematik olarak birlikte çalıştığı dört Rum mebus vardı: Karolidis ve Emmanouilidis'ten başka Traianos Nallis ve Yorgos Artas. Profesör bu isimler hakkında oldukça iyi konuşurdu.[40]

Karolidis'in hayat çizgisi etnik ve toplumsal kökenine bir de diaspora unsuru ekledi. Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya'da eğitim görmüş, Türkçe konuşan bir Kapadokyalı olarak Atina'da kökenlerine karşı düşman denebilecek bir ortamda hayatta kalmaya çalıştı. Bir anlamda, kültürel mirasını reddetmeden Yunanlığını ispat etmeye çalışıyordu. İzmir'de de birçok Rum ve Türk, iyi ya da kötü, ona bir Yunan ve yabancı gözüyle baktı. Bu sefer de öncelikle ve en çok, Yunan kimliğini korumasına izin verecek şekilde Osmanlılığını kanıtlamak durumundaydı. Son olarak, İstanbul'da Meclis-i Mebusan'da bir mebus olarak daha öncekine göre çok daha rahat görünüyordu. Ancak bu kez de, hem açıkça Yunan devletinin çıkarlarını gözeten Rum mebuslara hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda Helenizmin gerçek çıkarlarına uyduğunu düşündüğü her şeyi yıkan İttihad ve Terakki politikalarına karşı siyasi söylemini şekillendirmek zorunda kalacaktı.

Karolidis'in karışık politik ortama rağmen, Kritovoulos'un yazdığı II. Mehmed biyografisinin, 1910'da kurulan *Tarih-i Osmani Encümen-i Mecmuası*'nda birkaç bölüm şeklinde basılmış olan Osmanlıca çevirisini yayımlamasından bahsetmek gerekir. *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani* bütün olarak 1912 yılında, Balkan Savaşı patlak verdiği sırada, meclisin askıya alınmasından birkaç ay sonra yayımlandı. Bu çeviri, kökeni 17. yüzyıl sonlarına Fenerli beylere giden, Rum Ortodoksların Osmanlı edebiyatına katkı geleneğinin son örneği olarak değerlendirilmektedir.[41]

Karolidis, Atina basını tarafından Türkofil olmakla suçlanmıştı; Kritovoulos da Yunan tarihyazıcılığı tarafından benzer şekilde değerlendirildi. İkisi akraba ruhlardı. Bu nedenle, böyle bir karşılaşma bir soyağacı şekillendirmek için bir girişim olarak algılanıyor olabilir.

1912 sonrasında kısa ömürlü çoğulcu meclis deneyinin başarısızlığa uğraması Ege'nin iki kıyısında da Karolidis için güvenli bir yer olmadığını kanıtladı. O da Almanya'ya kaçtı ve oradan, daha önce bahsedildiği gibi, üniversitedeki pozisyonundan 1918'de atılıp 1920'de geri döndüğü ve 1923'te yeniden atıldığı Atina'ya döndü. Bu şekilde çeşitli bağlamlar ve kimlikler arasında serbestçe hareket etme olanağını bir daha asla bulamadı.

VANGELİS KECHRİOTİS
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Karolidis, Λόγοι και Υπομνήματα (Nutuklar ve Tezkereler) Atina, 1913, s. 18-21.
2 Katerina Boura, "The Greek Millet in Turkish Politics: Greeks in the Ottoman Parliament (1908-1918)" (Türk Politikasında Rum Milleti: Osmanlı Meclisi'nde Rumlar), Dimitri Gondicas ve Charles Issawi, *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism* (Milliyetçilik Çağında Osmanlı Rumları) (Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1999), s. 193-206.
3 Karolidis üzerine mevcut kapsamlı tek biyografi çalışması: Kiki Georgiadou, Προσέγγιση στη ζωή και το έργο του Παύλου Καρολίδη (1849-1930) (Pavlos Karolidis'in Yaşam ve İşlerine Yaklaşım) Selanik Üniversitesi Felsefe Fakültesi, 1986. Bu yazıda ayrıca: Βιογραφικά Παύλου Καρολίδου (Pavlos Karolidis Üzerine Biyografik Notlar), *Amalthia*, 9150, 10 Kasım 1908, s. 1.
4 Ayrıntılı bilgi için bkz. Vangelis Kechriotis, "İmparatorluğun Modernleşmesi ve 'Cemaat Ayrıcalıkları'" ("Jön Türk Politikalarına Rumların Tepkisi"), *Devlet ve Maduniyet: Türkiye ve İran'da Modernleşme, Toplum ve Devlet*, der. Touraj Atabaki, çev. Serhan Afacan (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010).
5 "Civilization and Order: Middle-class morality among the Greek-Orthodox in Smyrna/İzmir at the end of the Ottoman Empire", ed. Christos Chatziosif ve Andreas Lyberatos, *Social Transformation and Mass Mobilization in the Balkan and Eastern Mediterranean (1900-1923)* (Rethymno: Crete University Press, 2013), s. 37-153.
6 Ioanna Petropoulou, "Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις του Οθωμανικού παρελθόντος στην χριστιανική Ανατολή–1905 αιώνας. Μια δειγματοληψία" (Hıristiyan Doğu'da Osmanlı Geçmişine Historiyografik Yaklaşımlar), Μνήμων-Εόρτιος Τριακονταετίας (Mnimon, 30. Yıldönümü), 23 (2001): 284-287.
7 Vangelis Karamanolakis, Η συκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών 1837-1932 (Tarih Disiplininin Kuruluşu ve Atina Üniversitesi'nde Tarih Öğretimi, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (EIE), (Atina: Ulusal Araştırma Vakfı, 2006), s. 14-16.
8 Age, s. 16.
9 İlias Anagnostakis ve Evangelia Balta, *La découverte de la Cappadoce au dix-neuvième siècle*, (19. Yüzyılda Kapadokya'nın Keşfi) (İstanbul: Eren Kitabevi, 1994), s. 17-74.
10 Pavlos Karolidis, Καππαδοκικά ήτοι Πραγματεία Ιστορική και Αρχαιολογική περί Καππαδοκίας (Kapadokya ya da Kapadokya Üzerine Bir Tarihsel ve Arkeolojik İnceleme), (İstanbul: Evangelinos Misailidis, 1874), s. vi.
11 İzmirli tüccar Periklis Emanuil Baltacı'nın oğlu Yorgo Baltacı (1868-1922), önemli bir politikacıydı. Hem vekil hem de bakan olarak pek çok kez görev yaptı. Sonunda, 1922'de Gounaris hükümetinin bir bakanı olarak tutuklandı, meşhur "altılı davası"nda yargılandı ve Küçük Asya felaketinin sorumlularından biri olarak hüküm giydi. "Βιογραφικά σημειώματα σμυρναίων οικογενειών. Οι Μπαλτατζήδες" ("İzmirli Aileler Üzerine Biyografik Notlar: Baltacılar"), Μικρασιατικά Χρονικά (Küçük Asya Tarihi), 4 (1948): s. 325-339.
12 Karolidis, Λόγοι, s. 12.
13 Age, s. 14-15.
14 *Karolidis Arşivi*, "Kasapoglou'dan Karolidis'e", 19.06.1906.
15 Age, Neokaisareia (Tokat) Metropoliti Amvrosios'ten Karolidis'e, 23.01.1908.
16 Age, G.A. Arnaoutoglou'dan Karolidis'e, 19.12.1886.
17 Age, İzmir Metropoliti Vassilios'ten Karolidis'e, 10.06.1900.
18 Vangelis Kechriotis, "Educating the nation: Migration and Acculturation on the two Shores of the Aegean at the turn of the twentieth century" ("Ulus'u Eğitmek: 20. Yüzyıl Dönümünde, Ege'nin İki Yakasında Göç ve Kültürleşme"), ed. Meltem Toksöz ve Biray Kulluoğlu, *Cities of the Mediterranean: From the Ottomans to the Present Day* (Osmanlıdan Bugüne Akdeniz Şehirleri) (Londra: I.B. Tauris, 2010), s. 139-156.
19 *Karolidis Arşivi*, Konstantinos Papadimitriou'dan Karolidis'e, 25/06.08.1897.
20 "Υποψήφιοι βουλευταί" ("Meclis Adayları"), *Amalthia*, 9122, 7 Ekim 1908, s. 3.
21 Karolidis, age, s. 42.
22 Vangelis Kechriotis, *The Greeks of Izmir at the end of the Empire a non-Muslim Ottoman Community between autonomy and Patriotism* (İmparatorluğun Sonunda İzmir Rumları: Özerklik ve Vatanseverlik Arasında Bir Gayrimüslim Cemaat), yayımlanmamış doktora tezi, Leiden Üniversitesi, 2005.
23 Karolidis, age, s. 47.
24 Yaklaşık 30 frank.
25 Karolidis, age, s. 55.
26 Age, s. 15-16. Metnin Yunanca aslında Karolidis, Yunan ve Türk terimlerini kullanıyor.
27 Age, s. 10.
28 Thanos Veremis, "The Hellenic Kingdom and the Ottoman Greeks: The Experiment of the 'Society of Constantinople'" ("Yunan Krallığı ve Osmanlı Rumları: 'Konstantinopolis Cemiyeti' Deneyi"), D. Gondicas ve C. Issawi, age, (Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1999), s. 181-91.
29 Karolidis, age, s. 16.
30 Age, s. 61.
31 Age, s. 70-6.
32 Age, s. 80.
33 Age.
34 Sia Anagnostopoulou, Μικρά Ασία, 1900s αι.–1919, Οι Ελληνορθόδοξες κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος (19. Yüzyılda Küçük Asya-1919, Rum Ortodoks Cemaatleri. Rum Milletinden Yunan Ulusuna), (Atina, 1997), s. 303-308.
35 "Greek-Orthodox, Ottoman-Greeks or just Greeks? Theories of Coexistence in the Aftermath of the Young Turks Revolution" ("Rum, Osmanlı Yunanları ya da Sadece Yunanlar? Jön Türk Devrimi Ardından Birlikte Yaşam Teorileri"), Études *Balkaniques* (Balkan Çalışmaları) 1 (2005), s. 51-72.
36 Karolidis, age, s. 101.
37 Kapadokya kökenli Rum Ortodokslar zaten Tanzimat döneminden itibaren yönetimde yer almaya başlamıştı. Daha iyi bilinen bir örnek Tanzimat döneminin iki önemli sadrazamları Ali Paşa ve Fuad Paşa'nın kâtipliğini yapan Konstantin Adosidis'tir (1818-1895). Ayrıca Girit (1877-1878) ve Samos (1873-1874, 1879-1885) valiliği de yapmıştır. Johann Strauss onu, "uzun zamandır beklenen Rumlar için basılmış ilk Osmanlıca gramer kitabının yazarı" olarak tanımlamaktadır. Johann Strauss, "The Millets and the Ottoman Language: The Contribution of Ottoman Greeks to Ottoman Letters (19th-20th Centuries)" ("Milletler ve Osmanlıca: Osmanlı Rumlarının Osmanlı Yazınına Katkıları 19. ve 20. Yüzyıllar)), *Die Welt des Islams*, 35/2 (Kasım 1995): 189-249, 246.
38 Vangelis Kechriotis, "On the margins of national historiography: The Greek İttihatçı Emmanouil Emmanouilidis-Opportunist or Ottoman patriot?" ("Ulusal Tarihyazımının Kıyısında: Rum İttihatçı Emmanouil Emmanouilidis"), ed. Amy Singer, Christoph K. Neumann, ve S. Akşin Somel, *Untold Histories of the Middle East: Recovering Voices from the 19th and 20th Centuries* (Orta Doğu'nun Anlatılmamış Hikâyeleri: 19 ve 20. Yüyıldan Sesleri Ortaya Çıkarmak) (Londra: Routledge, 2011), s. 124-142.
39 Karolidis, age, s. 368.
40 Age, s. 371.
41 Strauss, agm, s. 189-249.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'NDEKİ 27 MAYIS HATIRASI / ANITI

"TARİH DAŞ ÜSTÜNDE OLAR, DAŞ DA GIRIG OLACAK..."

MEHMET ÖZNUR ALKAN

İstanbul Üniversitesi merkez kampüsüne Vezneciler tarafından, Besim Ömer Paşa Caddesi üzerindeki araç kapısından girildiğinde 50 metre kadar sonra, sağ tarafta bahçenin içine doğru yaklaşık 1,5 metre yüksekliğinde ve yaklaşık 2 metre genişliğinde gri renkte bir kaya parçası var. Kayanın güneye bakan tarafına dikkatle bakıldığında bir yemin olayını simgeleştiren bir kama veya kasaturanın üzerine konmuş sağ el şeklinde bir kabartma/rölyef olduğu görülür. Kayanın sol tarafında da "26 Mayıs 1960" tarihi okunur.

27 Mayıs darbesinden saatler önce İstanbul'daki subayların İstanbul Üniversitesi bahçesinde gizlice yaptığı son toplantının ve ettikleri yeminin anısına yerleştirilen kaya parçası; "darbe anıtı/hatırası".

Mete (Tunçay) Hocamdan dinlemiştim. Çalışmaları için gazete taraması yaparken İlber Ortaylı kendisiyle dalga geçer, "Tarih gazeteden yazılmaz, arşive gidip arşiv belgesi okuman gerek" diye takılırmış. Mete Hoca bir araştırma ziyareti sırasında, o zamanki adı Leningrad (şimdi veya daha önce Sankt Petersburg/Saint Petersburg) olan şehirde, Bilimler Akademisi'nin Vostok Vedenniy'sinin (Şarkiyat Enstitüsü) Leningrad şubesinde Türk Odası'ndaki arşivde görevli olan genç bir Rus görevliyle tanışır. Türkçe bilen görevli bir Göktürk epigrafistidir. O da Mete Hoca'nın gazete taradığını ve arşiv belgesi okuduğunu öğrenince kendisine takılıp şiveli bir Türkçeyle der ki: "Tarih kâğıt üstünde olabilemez, daş üstünde olar. Daş da gırıg olacak!" Mete Hoca Türkiye'ye dönüşünde bu sohbeti İlber Hoca'ya anlatır ve "Bak gördün mü senin yaptığın da tarih değilmiş" der; "Tarih kâğıt üstünde olabilemez, daş üstünde olar. Daş da gırıg olacakmış". Birlikte çok gülerler.

Bu eğlenceli hikâyeyi anlatmamın sebebi İstanbul Üniversitesi'nin Beyazıt'taki kampüsünün bahçesinde bulunan büyük kaya parçası. Adeta Göktürk epigrafistinin söylediği "Tarih kâğıt üstünde olabilemez, daş üstünde olar. Daş da gırıg olacak!" tezini haklı çıkaracak modern türden bir örnek... Gerçekten de üniversitenin bahçesinde büyük bir kaya parçası var; ilk bakışta dikkat çekmeyen, sanki bahçenin doğal bir parçası gibi görünen bir kaya parçası. Dikkatle bakıldığında üzerinde ilginç bir kaba rölyef/kabartma görülüyor. Yıllar evvel, 1990'ların başında bir sabah üniversitenin bahçesinde çay içerken büyük kayanın üzerine kazınmış bu şekli fark ettiğimde şaşırmıştım. Kabartma kasatura veya kamanın üzerinde bir sağ el duracak şekilde yapılmıştı. Bunun bir bir "yemin"le ilgisi olduğunu tahmin etmek güç olmamakla birlikte başka bir çağrışım yapmamıştı. Ancak kayanın soluna doğru kazınmış olan "26 Mayıs 1960" tarihini görünce hemen 27 Mayıs 1960 darbesini hatırlatmakla birlikte yine bir anlam verememiştim. Üzerinden beş altı yıl geçmişti ki, 1998 yılında, sonradan vefat eden eski Diş Hekimliği Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mehmet Beyli, bir sohbetimiz sırasında, bahçede 27 Mayıs döneminden kalma bir kaya olduğunu, bunun bir yemin hadisesiyle ilgisi olduğunu söylediğinde, daha önce gördüğüm kayadan söz ettiğini anladım. Sis bulutu biraz dağılır gibi oldu. Konuyu araştırınca çok fazla olmasa da biraz bilgi bulabildim. Okuduğunuz yazıyı da bunları paylaşmak için yazıyorum. Bu konuda üniversitenin o dönemi hatırlayan öğretim üyelerinden bazılarıyla da konuştum. Ama taşı bile ilk kez benden öğrendiler. Dolayısıyla yazdıklarımdan fazla bilgisi olan varsa ve bana iletirse memnun olurum.

İstanbul Üniversitesi merkez kampüsüne Vezneciler tarafından, Besim Ömer Paşa Caddesi üzerindeki araç kapısından girildiğinde 50 metre kadar sonra, sağ tarafta bahçenin içine doğru yaklaşık 1,5 metre yüksekliğinde ve yaklaşık 2 metre genişliğinde gri renkte bir kaya parçası var. Kayanın güneye bakan tarafına dikkatle bakıldığında, bir yemin olayını simgeleştiren bir kama veya kasaturanın üzerine konmuş sağ el şeklinde bir kabartma/rölyef olduğu görülür. Kayanın sol tarafında "26 Mayıs 1960" tarihi okunur. Sol yan tarafında ise "N.S." harfleri yer alır. Silahın üzerine sağ el basılmış şekilde yemini simgeleyen bu kaya yontunun, darbeden bir gün önce 26 Mayıs 1960 gecesi bahçede subaylar tarafından yapılan gizli toplantı ve yeminin hatırası olarak, 27 Mayıs darbesinden bir müddet sonra buraya konduğu ifade edilmektedir.

Burada bazı sorular akla geliyor. Gerçekten 26 Mayıs 1960'ta İstanbul Üniversitesi bahçesinde böyle gizli bir toplantı yapıldı mı? Yemin edildi mi? Bu kaya anıt kim tarafından hazırlandı ve ne zaman bahçeye dikildi/yerleştirildi? Bunların bir kısmına aşağıda cevap bulmaya çalıştım.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ BAHÇESİNDE 26 MAYISTAKİ GİZLİ TOPLANTI

İlk soru şu: 27 Mayıs darbesinden bir gün önce, 26 Mayıs akşamı İstanbul Üniversitesi bahçesinde subaylar tarafından gizli bir toplantı yapıldı mı ve buna bağlı olarak yemin edildi mi? Olayın benim bulabildiğim hikâyesi şöyle: 26 Mayıs akşamı hava kararıktan sonra akşam saat 20.00-20.30 civarında 27 Mayısta darbe yapacak subayların Ankara'daki grubu Harp Okulu'nda toplantı halindeyken, İstanbul grubu da dikkat çekmemek için son toplantısını İstanbul Üniversitesi'nin bahçesinde yapmıştır. Toplantıya kırk civarında subayın katıldığı belirtilmekle birlikte, gerçekte subayların sayısının on kişi civarında olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arasında Abdülvahit Erdoğan, Orhan Kabibay, Abdurrahman Doruk, Suphi Gürsoytrak, Orhan Erkanlı, Ahmet Yıldız, Ahmet Er, Şefik Soyuyüce, Şükran Özkaya, Numan Esin ve sivil olarak Adnan Çakmak bulunmaktadır.

Benim görebildiğim kadarıyla, bu gizli toplantıdan ilk söz edenler arasında Ömer Sami Coşar ile Abdi İpekçi vardır. Birlikte hazırladıkları ve 1962 yılında *Milliyet* gazetesinde "Tarihi Bir Araştırma: İhtilalin İç Yüzü" adıyla yayımlanıp sonradan *İhtilâlin İçyüzü*[1] adıyla kitaba dönüşecek olan uzun yazı dizisinin 36. bölümünün başlığı "26 Mayıs Akşamı İhtilâlciler Üniversite Bahçesinde Toplandı" şeklindedir.[2] Hikâye aynen şöyle anlatılmıştır:

İstanbul Üniversitesi bahçesinde duran darbe anıtı/hatırası kayanın sol tarafında 26 Mayıs 1960 tarihi okunur.

Bir Araştırma: İhtilalin İç Yüzü" başlığıyla yayımlanıp sonradan *İhtilâlin İçyüzü*[1] adıyla kitaba dönüşecek olan uzun yazı dizisinin 36. bölümünün başlığı "26 Mayıs Akşamı İhtilâlciler Üniversite Bahçesinde Toplandı" şeklindedir.[2] Hikâye aynen şöyle anlatılmıştır:

"26 MAYIS AKŞAMI...

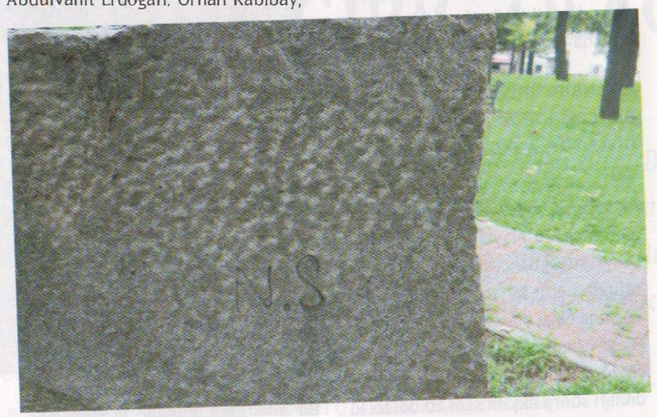
İstanbul Üniversitesinin dış kapısındaki saatin akrep ve yelkovanı sekiz rakkamı üzerinde buluşurken, etrafta birer birer gözüken bâzı subaylar Üniversitede karargâh kurmuş olan Albay Abdülvahit Erdoğan'ın subayları tarafından karşılanıyor ve bahçenin ağaçlıklı karanlık bir bölgesine götürülüyor. Bütün gelenler orada toplanmaktadırlar.

Aynı anda rektörlük binasının ışıkları yanmaktadır. Saatlerdir toplantı halinde bulunan Senato, Menderes'in Üniversite profesörlerine yaptığı son hakaretleri cevaplandırmak için bir bildiri hazırlamıştır. İçeride Örfi İdare kumandanları bu bildirinin basına verilmemesi için Senato üyelerini iknaa çalışmaktadırlar. Birkaç saat sonra ne böyle bir bildiriye ne de böyle bir iknâ gayretine lüzum kalmayacağını nereden bilsinler?... Nereden bilsinler ki ertesi

Ömer Sami Coşar ile Abdi İpekçi'nin birlikte hazırladığı, 1962 yılında *Milliyet* gazetesinde "Tarihi Bir Araştırma: İhtilalin İç Yüzü" adıyla yayımlanan yazı dizisinin 1 Temmuz 1962 tarihli 36. bölümünün başlığı "26 Mayıs Akşamı İhtilâlciler Üniversite Bahçesinde Toplandı" şeklinde verilmiştir.

sabah devrilmiş görecekleri rejime indirilecek darbenin son hazırlıkları o anda burunlarının dibinde yapılmaktadır...

Evet bahçenin karanlık, kuytu köşesinde vazifeleri paylaşmak üzere toplanan subaylar arasında şunlar vardı: Abdülvahit Erdoğan, Orhan Kabibay,

Kayanın sağ tarafında yer alan ve muhtemelen heykeltıraşın adının baş harfleri olan N.S harfleri.

Abdürrahman Doruk, Subhi Gürsoytrak, Orhan Erkanlı, Ahmet Yıldız, Ahmet Er, Şefik Soyuyüce, Şükran Özkaya, Numan Esin.

Evvela herkes kendi görevini ve diğer gruplardan beklediği yardımı anlattı. Vazifeleri şöyle bölünüyordu:

(...)

İşbölümü yapıldıktan sonra harekâta sabah 2.30 da başlanması ve 3 te her şeyin tamamlanması kararlaştırıldı. Şayet daha evvel bir ihbar olup da iş meydana çıkarsa o zaman beklemeyecekler, derhal harekete geçeceklerdi.

Herşey bitmiş, bir tek şey kalmıştı: O tarihî gecenin işâret ve parolasını tespit... Numan Esin'in teklifini heyecanla kabul ettiler: VATAN-NAMUS.

Saat dokuzu geçerken hepsi birer birer dağılıyorlar, vazifeleri başına gidiyorlardı..."

Orhan Erkanlı da tam o sıralarda *Milliyet* gazetesinde yayımlanan anılarında "Orhan Erkanlı'nın Ağzından 28 Nisandan 27 Mayısa" adlı yazı dizisinin 18. bölümünde şöyle bir açıklama yapar:

"...son toplantının saat 20.30 da Üniversite bahçesinde yapılmasını kararlaştırdık (...) 20.30'daki toplantının, Atatürk heykelinin yanındaki ağaçlar altında yapılması uygun görüldü. Bu suretle, 29 Nisan gecesi heykel etrafında heykeller gibi kenetlenip ve Osman Paşa şarkısını söyleyerek her türlü kuvvet, zor ve baskı karşısında yollarından dönmiyen Türk Üniversitelerine, şükran borcumuzu ödemiş olacaktık. Karşılama ve emniyet işlerini Albay Erdoğan halledecekti."

Toplantının yapıldığı gün İstanbul'daki grubun başını çeken Orhan Erkanlı daha sonra bu anılarını, yazı dizisini biraz değiştirerek ilavelerle kitaplaştırmıştır. Kitabında "Üniversite'deki Toplantı" başlığı altında şunları yazmıştır:[3]

"...Üniversite kapısında Albay Vahid'in subayları bizi karşıladılar. Ve toplantının yapılacağı ağaçlık bölgeye götürdüler. Örfi İdare karargâhındaki arkadaşlar, Harp Akademilerini temsilen gelen, Asayiş Bölge Kumandanlıkları'ndaki subaylar bir de yegâne sivil olarak Adnan Çakmak hazırdılar..."[4]

Mareşal Fevzi Çakmak'ın yeğeni olan Adnan Çakmak, İnönü'nün (Uşak'taki) hadiseleri sırasında Uşak emniyet müdürüdür ve görevden alınmıştır.[5] Darbe sırasında da İstanbul emniyet müdür muavindir. Toplantıyı içlerinde en kıdemli subay olan Abdurrahman Doruk açar. Erkanlı bunun aralarındaki son koordinasyon toplantısı olduğunu şu cümleyle açıklar: "Son koordinasyon için toplanmıştık; bu toplantıdan sonra, kimse kimseden emin haber beklemeden kendi planını yapacak ve uygulayacaktı.

...Ne garip tesadüftür ki aynı saatlerde, biraz ilerimizdeki rektörlük binasında, üniversite senatosu toplanmış ve Menderes'in Turgutlu nutkunu protesto için bir bildiri hazırlamaktaydı. Arkadaşımız Şefik Soyuyüce, Asayiş Bölge Kumandanı emri ile bu yazıyı profesörlerden almak ve basına intikaline mani olmak maksadıyla dil döküyordu. Zira biliyordu ki yarın başka bir gün olacak ve artık rektörlerin yerlerde sürüklendiği, profesörlerin, öğretim üyelerinin ellerinin ve dilinin bağlandığı günler bir daha geri gelmemek üzere tarihe karışacaktır. Fakat ne o bunları söyleyebilir ve ne de aldığı emre itiraz edebilirdi.

Üniversite ile 28 Nisan'dan itibaren fiilen başlayan kalbi bağlılığımız ve kader arkadaşlığımız sonuna kadar devam etmiştir."

Subayların üniversite bahçesini kendileri için en güvenli ve günümüz deyişiyle gözlerden uzak, "ortam dinlemesi" bulunmayan bir mekân olarak seçtikleri belli.[6] Sonunda gizlice yapılan toplantı bitmiş, üniversitenin bahçesinden ayrılmadan önce son soru ve cevapların ardından parola tespit edilmiştir. Numan Esin'in teklifi üzerine "'VATAN-NAMUS' parolası" kabul edilir. Anlaşılan o ki toplantı sonrasında bir de silah üzerine yemin ederek oradan ayrılmışlardır.

Ömer Gürcan'ın yayıma hazırladığı *Ben İhtilalciyim: Fethi Gürcan* adlı eserde de Mehmet Özgüneş 26 Mayıs'taki toplantıya değinmekte ve şunları yazmaktadır.[7]

"26-27 Mayıs gecesi ben İstanbul Örfi İdare Kumandanlığı Harekat Başkan Muavini idim... Üniversite bahçesinde benim de katıldığım 'harekât' toplantısında, harekâtın, çeşitli sebepler dolayısıyla, Örfi İdare kumandanlığı karargâhından verilecek kısa bir harekât emri ile başlamasını kararlaştırdık."

Bu toplantının varlığını teyit eden bir başka kaynak, Tevfik Subaşı'nın Faruk Mercan tarafından yayıma hazırlanan anılarında geçer. "Bir 27 Mayıs Subayının Anıları" başlığıyla 27 Mayıs 2000'den itibaren *Zaman* gazetesinde yazı dizisi olarak yayımlanan anıların 1 Haziran tarihli nüshasında[8] ve daha sonra *Bir Arpa Boyu*[9] adıyla basılan kitapta 26 Mayıs akşamıyla ilgili olarak şunlar yazılıdır:[10]

"Şükran Özkaya ve Orhan Erkanlı'nın üniversite bahçesinde toplantı yapmak üzere gittiklerini öğrendim. Bir süre sonra Özkaya ve Erkanlı sinirli olarak kışlaya döndüler. Merakla durumu sorduğumuzda, 'üniversite bahçesinde toplantı yaptıklarını, hatta oradaki subayların yemin etmek isteyecek kadar heyecanlı olduklarını, ancak, Ahmet Yıldız'ın Ankara'nın yeni bir erteleme olasılığı halinde, durumun yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini söylemesi' üzerine, 'Biz saat 03.00'te hedeflerdeyiz' dedikten sonra toplantıyı terk ettiklerini öğrendik."

Sonuç olarak 26 Mayıs akşamı saat 20.30 civarında İstanbul Üniversitesi bahçesinde İstanbul grubuna bağlı subayların 27 Mayıs darbesiyle ilgili gizli bir toplantı yaptığı ve yemin ettikleri anlaşılıyor.

26 MAYISTA REKTÖRLÜKTEKİ TOPLANTI...

Yukarıdaki alıntılarda ertesi gün darbe yapacak subaylar üniversite bahçesinde gizlice toplantı yaparken, aynı anda İstanbul Üniversitesi Senatosu'nun da Adnan Menderes'e karşı bir bildiri kaleme almak için toplandığı yazılıdır. Gerçekten de 26 Mayıs'ta aynı saatlerde İstanbul Üniversite Senatosu, Rektör Prof. Dr. Sıddık Sami Onar başkanlığında toplanmış, Başbakan Adnan Menderes'in öğretim üyelerine yönelik sarf ettiği küçültücü ve rencide edici ifadelere karşı bir bildiri hazırlamaktadır. Böyle bir toplantı olduğunu 26 Mayıs akşamüstünden itibaren Mina Urgan da *Bir Dinozorun Anıları* adıyla yayımladığı hatıratında yazmıştır:

"Darbeden bir gün önce 26 Mayıs'ta, bizler gene Rektörlük binasındaydık. Ama ne gariptir ki, bizlerden başka bir yığın subay da vardı orada. Gittikçe azıtan Adnan Menderes, öğretim üyelerine 'cüppeli kuklalar' diye hakaret etmişti. Bizler, 350 meslektaşımızın imzaladığı, hükümeti protesto eden mektupları bir an önce Rektöre teslim etmek istiyorduk. Subaylar ise, bizlerin bir an önce Rektörlük binasından ve Üniversite bahçesinden çıkmamızı istiyorlardı.

Ama ertesi sabah 4.30'da darbenin radyolarda resmen ilân edileceğini, son hazırlıkların yapılması gerektiğini bize söyleyemiyorlardı elbette. Subaylardan biri, bir ara ağzından bir şey kaçırır gibi oldu; 'Protestolarınızın ne önemi var artık' gibi bir lâf etti. Bizler de, 'Elbette önemi var! Hakarete uğradık!' diye terslendik. Adam sustu. Öteki subaylar da, biz işimizi bitirene kadar sabırla beklediler."[11]

Kısaca, 26 Mayıs akşamı 20.30 civarında, ertesi gün darbe yapacak subaylar gizli bir toplantı yaparken, yaklaşık 50 metre uzaklıktaki Rektörlük binasında da İstanbul Üniversitesi Senatosu Demokrat Parti ve Adnan Menderes'e karşı bir bildiri hazırlamaktadır.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ BAHÇESİNE DARBE HATIRASI/ANITI...

Darbeden sonra İstanbul Üniversitesi'nde gizli toplantı yapan ve silah üzerine yemin eden subayların bu sayfalarda fotoğraflarını göreceğiniz bir "darbe hatırası/anıtı" bıraktıkları anlaşılıyor; ancak bu darbe hatırasının kendileri tarafından mı yoksa rektör Sıddık Sami Onar tarafından mı hazırlatıldığı açık değildir. Ama en azından Onar'ın üniversite bahçesine böyle bir "darbe anıtı" yapma fikrinde olduğu o dönemdeki bir haberde gazetelere yansımıştır. Gerçekten de 26 Mayıs gecesindeki bu gizli toplantı ve yemin olayından aylar sonra, 27 Mayıs'ın baş savunucularından İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar, 27 Ekim 1960'ta *Milliyet*'te yayınlanan Oğuz Özgen imzalı bir haberde bu konuya değinmiştir. Haberde Onar, üniversite bahçesine Beyazıt [o zamanki deyişle Hürriyet] Meydanı'na yapılması tasarlanan Hürriyet Anıtı'ndan ayrı bir anıt daha dikileceğinden bahseder. Ancak bu anıtın özelliği, darbeden bir gün önce, yani 26 Mayıs 1960'ta üniversite bahçesinde darbeyi yapan subayların düzenlediği gizli toplantıyı ebedileştirmesi olacaktır. Haber aynen şöyledir:[12]

"ÜNİVERSİTE BAHÇESİNE İKİNCİ BİR HÜRRİYET ANITI DİKİLECEK

Hürriyet [Beyazıt] Meydanında inşa edilecek Hürriyet âbidesinden başka, Üniversite bahçesine mütevazi, fakat çok mânalı ikinci bir anıt dikilecektir.

Bu anıt için, 27 Mayıs inkılâb hareketi başlamadan birkaç saat evvel,

Göktürk epigrafisti, Mete Hoca'nın gazete taradığını ve arşiv belgesi okuduğunu öğrenince kendisine takılır: "Tarih kâğıt üstünde olabilemez, daş üstünde olar. Daş da gırıg olacak!" Mete Hoca bu sohbeti İlber Hoca'ya anlatır ve "Bak gördün mü senin yaptığın da tarih değilmiş" der; "Tarih kâğıt üstünde olabilemez, daş üstünde olar. Daş da gırıg olacakmış".

İstanbul Üniversitesi'ndeki kayanın çaprazdan görünüşü. Biraz ileride Rektörlük binası vardır.

harekâta katılan subaylarımızdan bir kısmının 26 Mayıs gecesi toplantı yaptıkları yer seçilmiştir. Bu subaylarımızın gecenin geç saatlerinde Üniversite bahçesinde, giriş kapısından Merkez binaya giden yolun sol tarafında, ağaçlar arasında kuytu bir köşede toplanmışlardır. Burada toplanan 40 kadar subay, evvelce tespit edilen plânın ana hatlarını bir daha gözden geçirmişler, üzerlerine aldıkları kudsi vatan vazifesi üzerinde durmuşlardır.

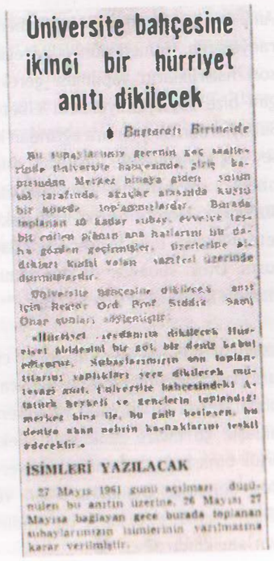
Üniversite bahçesine dikilecek anıt için Rektör Ord. Prof. Sıddık Sami Onar şunları söylemiştir:

'Hürriyet meydanına dikilecek Hürriyet âbidesini bir göl bir deniz kabul ediyoruz. Subaylarımızın son toplantılarını yaptıkları yere dikilecek mütevazi anıt, üniversite bahçesindeki Atatürk heykeli ve gençlerin toplandığı merkez bina ile, bu gölü besleyen, bu denize akan nehrin kaynaklarını teşkil edecektir.'

İSİMLERİ YAZILACAK

27 Mayıs 1961 günü açılması düşünülen bu anıtın üzerine, 26 Mayısı 27 Mayısa bağlayan gece burada toplanan subaylarımızın isimlerinin yazılmasına karar verilmiştir.

Üniversitenin açılış günü olan 1 Kasımda Hürriyet Meydanının tanzimine başlanacaktır."

Üniversite bahçesine ikinci bir hürriyet anıtı dikilecek

Baştarafı Birincide

Bu subaylarımızın gecenin geç saatlerinde Üniversite bahçesinde, giriş kapısından Merkez binaya giden yolun sol tarafında, ağaçlar arasında kuytu bir köşede toplanmışlardır. Burada toplanan 40 kadar subay, evvelce tespit edilen plânın ana hatlarını bir daha gözden geçirmişler, üzerlerine aldıkları kudsi vatan vazifesi üzerinde durmuşlardır.

Üniversite bahçesine dikilecek anıt için Rektör Ord. Prof. Sıddık Sami Onar şunları söylemiştir:

«Hürriyet meydanına dikilecek Hürriyet âbidesini bir göl, bir deniz kabul ediyoruz. Subaylarımızın son toplantılarını yaptıkları yere dikilecek mütevazi anıt, üniversite bahçesindeki Atatürk heykeli ve gençlerin toplandığı merkez bina ile, bu gölü besleyen, bu denize akan nehrin kaynaklarını teşkil edecektir.»

İSİMLERİ YAZILACAK

27 Mayıs 1961 günü açılması düşünülen bu anıtın üzerine, 26 Mayısı 27 Mayısa bağlayan gece burada toplanan subaylarımızın isimlerinin yazılmasına karar verilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar, 27 Ekim 1960'ta *Milliyet*'te yayımlanan Oğuz Özgen imzalı bir haberde, üniversite bahçesine 26 Mayıs akşamı subayların ettiği yeminin anısına bir anıt dikileceğini anlatır.

"DARBE HATIRASI/ANITI" KAYANIN TEYİDİ...

Bahçedeki benim "darbe hatırası" olarak adlandırdığım büyük kaya parçasının 26 Mayıs anısına konduğunu İstanbul Üniversitesi'nin eski öğretim üyelerinden merhum Prof. Dr. Mehmet Oruç da teyit ediyor. Kendisiyle 2007'de görüşme yapan Feza Günergun ve Sevtap Kadıoğlu'na[13] taşın 27 Mayıs 1960 darbesinden kısa süre sonra haziran veya temmuz ayında, o sırada darbeyi yapan subaylardan olan ve darbe sonrasında İstanbul valisi (ve belediye başkanı) olarak atanan Orgeneral Refik Tulga tarafından diktirilmiş olduğunu anlatmıştır. Oluç'un ifadesine göre:

"...bu anıt taş, ihtilali yapan subayların ihtilalden bir önceki gece, Üniversite bahçesinde silah üzerine ettikleri yemini simgelemektedir. Bu subaylar, 26 Mayıs 1960 gecesi, taşın bulunduğu yerdeki çalılıkta yemin etmişler ve ihtilalden sonra yönetime geldiklerinde, yeminlerinin anısına bu taşı diktirmişlerdir. Taşın üzerindeki 26 Mayıs 1960 tarihinin ve 'silah üzerindeki el motifi'nin açıklaması bu şekildedir."

Ancak bu "darbe hatırası/anıtı" kayanın, Oluç'un hatırladığı gibi 1960 yılının haziran-temmuz aylarında değil, en azından bir yıl sonra konduğu, Sıddık Sami Onar'ın basına verdiği demeçten tahmin edilebilir.

SONUÇ YERİNE...

Benim bulabildiğim anılar ve kaynaklar[14] 26 Mayıs akşamı İstanbul Üniversitesi bahçesinde İstanbul grubu subayların gizli bir toplantı yaptığını teyit ediyor. Toplantı sonunda subayların üniversite bahçesinde yemin ettiği de anlaşılıyor. Dolayısıyla "darbe hatırası/anıtı" kaya parçasının üniversite bahçesinde bulunmasının bu gizli toplantı ve yeminle ilgili olduğuna kuşku yok. Bununla birlikte *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazetelerinde yaptığım taramalarda, üniversite bahçesine bir "darbe hatırası/anıtı" kaya parçasının ne zaman konduğu-

na, kim tarafından yapıldığına dair bir habere rastlamadım. Yalnızca yukarıda tamamını verdiğim gibi Rektör Sıddık Sami Onar'ın üniversite bahçesine bu gizli toplantı anısına, üzerinde toplantıya katılanların da isimlerinin yazılacağı bir anıt yapılması konusundaki temennisini dile getiren 27 Ekim 1960 tarihli bir haber var. Muhtemelen 1961 yılında üniversite bahçesine konmuştu; ancak ne zaman ve nasıl konduğuna, bir tören yapılıp yapılmadığına, kayayı kimin hazırladığına dair bilgi bulmak ne güzel olur!

Sonuçta hâlâ İstanbul Üniversitesi'nin bahçesinde, o dönemde "27 Mayıs İhtilâli", "27 Mayıs İnkılâbı", "Hürriyet İhtilâli" veya "Hürriyet İnkılâbı" gibi isimlerle anılan 27 Mayıs darbesi anısına yerleştirilen ve bir "darbe anıtı" veya "darbe hatırası" olarak adlandırabileceğimiz bir büyük kaya parçası var. Kayaya 26 Mayısta darbeci subayların Demokrat Parti iktidarını devirmek için ettikleri yemini simgeleştirecek tarzda kama veya kasatura üzerinde sağ el şeklinde bir kabartma yapılmış durumda. Bu da en başta Mete Hocamdan aktardığım hikâye için uygun bir misal: Kısaca, "Tarih kâğıt üstünde olabilemez, daş üstünde olar, daş da gırıg olacak" ifadesinin somut ve çağdaş bir örneği bizim üniversite bahçesinde duruyor.

Bu tür izlerin korunması bir dönemin ve tarihin bir parçası haline geldiği için özel bir anlam ifade etmektedir. Ayrıca bir dönem üniversite ile 27 Mayıs ilişkisi üzerine düşünmemize katkıda bulunacağından, benim gibi bir tarihçiler için de ayrı bir değer taşımaktadır.

DİPNOTLAR

1 Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin İçyüzü*, c. I (İstanbul: Uygun Yayınları, 1965) s. 197.

2 "26 Mayıs Akşamı İhtilâlciler Üniversite Bahçesinde Toplandı", *Milliyet*, 1 Temmuz 1962, s. 5.

3 "Üniversite'deki Toplantı
Üniversite kapısında Albay Vahid'in subayları bizi karşıladılar. Ve toplantının yapılacağı ağaçlık bölgeye götürdüler. Örfi İdare karargâhındaki arkadaşlar, Harp Akademilerini temsilen gelen, Asayiş Bölge Kumandanlıkları'ndaki subaylar bir de yegâne sivil olarak Adnan Çakmak hazırdılar. Ne garip tesadüftür ki aynı saatlerde, biraz ilerimizdeki rektörlük binasında, üniversite senatosu toplanmış ve Menderes'in Turgutlu nutkunu protesto için bir bildiri hazırlamaktaydı. Arkadaşımız Şefik Soyuyüce, Asayiş Bölge Kumandanı emri ile bu yazıyı profesörlerden almak ve basına intikaline mani olmak maksadıyla dil döküyordu. Zira biliyordu ki yarın başka bir gün olacak ve artık rektörlerin yerlerde sürüklendiği, profesörlerin, öğretim üyelerinin ellerinin ve dilinin bağlandığı günler bir daha geri gelmemek üzere tarihe karışacaktır. Fakat ne o bunları söyleyebilir ve ne de aldığı emre itiraz edebilirdi.
Üniversite ile 28 Nisan'dan itibaren fiilen başlayan kalbi bağımsızlığımız ve kader arkadaşlığımız sonuna kadar devam etmiştir. İçimizde en kıdemli subay olan Albay A. Doruk toplantıyı açtı ve maksadı izah etti. Son koordinasyon için toplanmıştık, bu toplantıdan sonra, kimse kimseden emin haber beklemeden kendi planını yapacak ve uygulayacaktı.
(...)
Karşılıklı sualler ve cevaplardan sonra paroların tespiti ile son verildi. Numan Esin'in teklifi üzerine: 'VATAN-NAMUS' parolası kabul edildi."*Askeri Demokrasi-Orhan Erkanlı'nın Anıları* (iç kapakta) Orhan Erkanlı; *Askeri Demokrasi 1960-1980* (İstanbul: Güneş Yayınları, 1987), s. 44-45.

4 *Age*, s. 44. Burada yazılanlar daha önce Orhan Erkanlı tarafından *Milliyet*'e anlatılmıştır. Bkz. "Orhan Erkanlı'nın Ağzından 28 Nisandan 27 Mayısa" adlı yazı dizisinin 18. bölümü: *Milliyet*, 4 Temmuz 1962, s. 5 ve 19. bölümü: *Milliyet*, 5 Temmuz 1962, s. 5.

5 Mehmet Karayaman, "İsmet İnönü'nün Uşak'ta Taşlanması Olayının Sebep ve Sonuçları", *Tarih Okulu* (Eylül-Aralık 2010), sayı 8, s. 19-49.

6 Bu konuda ayrıca bkz. Cüneyt Akalın, *27 Mayıs Bir Devrimdir: 50. Yılında 27 Mayıs* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010). "Kâbibay ve Erkanlı Eskişehir işini hallettikten sonra ihtilal haberini İstanbul ieşkilatına haber vermek üzere yola düşerler. Son toplantıyı saat 20.30'da üniversite bahçesinde yapmaya karar verirler. Ankara'da ise ihtilalci subaylar 20.30 için randevulaşırlar. Buluşma yeri Harp Okulu'dur."

7 *Ben İhtilalci'yim: Fethi Gürcan*, haz. Ömer Gürcan (Ankara: Süvari Yayıncılık, 2005), s. 66.

8 Tevfik Subaşı, "Bir 27 Mayıs Subayının Anıları 6", haz. Faruk Mercan, *Zaman*, 1 Haziran 2000.

9 Tevfik Subaşı, *Bir Arpa Boyu* (İstanbul: Karakutu Yayınları, 2004).

10 "26 Mayıs günü
26 Mayıs günü, tank topları dahil Davutpaşa Kışlası'ndaki tüm silahlar temizlenmiş ve ateşe hazır hale getirilmişti. Daha önceki olayların tersine, erlere bile mermi dağıtımı yapılmıştı. Zaten 24 Mayıs gecesine hazır olan birlikler, son hazırlıklarını da itina ile tamamlıyorlardı.
Albay rütbesine rağmen 'General' diye hitap ederek komutan yardımcımız Şevket Ozan'a akşam bizimle kalmasını söylediğimizde, başarılar diledikten sonra geleceğini söyledi. Saat 16.00'dan sonra gruplar halinde sıraya koyarak, subay ve astsubayları evlerine aileleri ile vedalaşmaya gönderdik. Saat 19.00 sularında sıra bana gelmişti. Telsizli cipime atlayarak, Şehremini Yaylak Sokak'taki evime gittim. Koruyucu askerlerimin de bulunduğu ikinci cip beni izliyordu. Erdal ve Eray adlı, altı ve üç yaşlarında iki oğlum bana aceleden sarılıp doğru ciplere koştular. Direksiyonla oynama hevesine kapıldılar.
Eşimle yalnız kalınca, ona cebimde olan üm paramı verdim ve 'Çok önemli bir görev üstlendim. Amacımız Cumhuriyet'i ve demokrasiyi kurtarmaktır' dedim. Sanki yerinde donup kalmıştı. Tek bir kelime dahi söyleyemedi. 'Bir daha görüşemeyebiliriz' diye ekledim. 'Bu gece kaderin en kötüsü ile karşılaşabiliriz. Çocuklarımızı sana emanet ediyorum. Böyle bir durumda İzmir'e kardeşlerinin yanına gidersin...'
Bu sırada eşim gene sessizdi. Fakat gözlerinden yaşlar akıyordu. Daha fazla duracak güçte değildim. Kendisini öperek vedalaştım. Çocuklarımı da cipten kucaklayarak indirdim. Kucakladım, öptüm. Yıllar boyu bana destek olan eşim Kemale'yi rahmet ve minnetle anıyorum.
Kışlaya dönerken, duygusallığı üzerimden atmaya çabalıyordum. İçimizde duyguya yer yoktu. Bu karar, bir anda verilmiş bir karar değildi.
Şükran Özkaya ve Orhan Erkanlı'nın üniversite bahçesinde toplantı yapmak üzere gittiklerini öğrendim. Bir süre sonra Özkaya ve Erkanlı sınırlı olarak kışlaya döndüler. Merakla durumu sorduğumuzda, 'üniversite bahçesinde toplantı yaptıklarını, hatta oradaki subayların yemin etmek isteyecek kadar heyecanlı olduklarını, ancak, Ahmet Yıldız'ın Ankara'nın yeni bir erteleme olasılığı halinde, durumun yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini söylemesi' üzerine, 'Biz saat 03.00'te hedeflerdeyiz' dedikten sonra toplantıyı terk ettiklerini öğrendik..."

11 Mina Urgan, *Bir Dinozorun Anıları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 1998), s. 272-273.

12 Oğuz Özgen, "Üniversite Bahçesine İkinci Bir Hürriyet Anıtı Dikilecek", *Milliyet*, 27 Ekim 1960, s. 1 ve 5. Bu haberden bahseden bir kaynak için bkz. Turgay Gülpınar, Şehitliğin İnşası ve İmhası: Turan Emeksiz Örneği, yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara, 2012, s. 161.

13 "Üniversite bahçesinin Besim Ömer Paşa Caddesi üzerindeki kapısından (no. 4-6) girildiğinde, sağ tarafta, üzerinde 26 Mayıs 1960 tarihi ve silah üzerinde el motifi olan bir anıt taş bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi emekli öğretim üyelerinden Prof. Dr. Mehmet Oluç, 31 Temmuz 2007 tarihinde kendisiyle yaptığımız görüşmede, bu anıt taşın 27 Mayıs 1960 ihtilalinden kısa süre sonra, Haziran veya Temmuz 1960'ta İstanbul Valiliği tarafından dikildiğini ifade etmiştir. O günlerde İstanbul valisi, ihtilali yapan subaylardan Orgeneral Refik Tulga'dır. Yine M. Oluç'un ifadesine göre, bu anıt taş, ihtilali yapan subayların ihtilalden bir önceki gece, üniversite bahçesinde silah üzerine ettikleri yemini simgelemekedir. Bu subaylar, 26 Mayıs 1960 gecesi, taşın bulunduğu yerdeki çalılıkta yemin etmişler ve ihtilalden sonra yönetime geldiklerinde, yeminlerinin anısına bu taşı diktirmişlerdir. Taşın üzerindeki 26 Mayıs 1960 tarihinin ve 'silah üzerindeki el motifi'nin açıklaması bu şekildedir." Feza Günergun ve Sevtap Kadıoğlu, "İstanbul Üniversitesi'nin Yerleşim Tarihçesi Üzerine Notlar", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* VIII/1 (2006): 147.

14 Benim görebildiğim kadarıyla bu konudan son söz eden değini için bkz. Okan İrtem, "27 Mayıs'ın Kitapları. Sabahın Sahibi Var", *Aydınlık Kitap*, 65 (24 Mayıs 2013): 5. "Öğrenci eylemlerinden etkilenen İstanbul'daki subaylar, ihtilale dair ayrıntıların konuşulduğu son toplantılarını 26 Mayıs gecesi İstanbul Üniversitesi bahçesinde düzenliyorlardı. Bu toplantıda edilen yemini simgeleyen heykel hâlâ İstanbul Üniversitesi bahçesindedir."

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA FRANSA'DAKİ TÜRK YAHUDİLERİNE NE OLDU?

İZZET BAHAR

1990'lardan sonra üretilen film ve benzer görsel ve yazılı eserlerde, Türkiye kökenli olup Alman işgali altındaki ülkelerde yaşayan Yahudilerin dönemin Türk hükümeti ve diplomatları tarafından büyük ölçüde himaye edilerek ölüm kamplarına gitmekten kurtarılması işlendi. Oysa Fransa'dan Auschwitz ve diğer ölüm kamplarına sevk edilerek hayatlarını kaybeden 1500'ü aşkın Türk Yahudisine gösterilecek saygı, dönemin olaylarını belgeler ışığında tarihsel gerçeklikle ortaya koymayı gerektiriyor.

Alman ordularının Paris'e girişi.

İkinci Dünya savaşı süresince Almanya ve Alman işgali altındaki Avrupa'da yaşayan Yahudiler çocuk büyük, genç yaşlı, kadın erkek bakılmaksızın toplu bir soykırıma uğrarken, bu ülkelerde yaşayan Türk Yahudilerinin[1] akıbeti bilimsel tarihin gerektirdiği titizlikle ancak son yıllarda ortaya konmaya başlandı.[2] Şimdiye kadar bu konu kitaplarda,[3] medyada, zengin ve dramatik görsel efektlerle çekilen belgesel filmlerde,[4] hatta popüler bir yazarın bir aşk hikâyesiyle süslenmiş sürükleyici romanında,[5] söz konusu Yahudilerin dönemin Türk hükümeti ve diplomatları tarafından büyük ölçüde himaye edilerek ölüm kamplarına gitmekten kurtarıldığını anlatacak şekilde işlendi. Öyle ki, özellikle 1990'lardan sonra üretilen eserlerle, Fransa'daki Türk Yahudilerinin büyük bir çoğunluğunu oluşturan gayri muntazam statüsündeki Yahudi vatandaşların korunduğu ve kurtarıldığı görüşü Türk toplumunun ortak bilincinde ve hatta Yahudi dünyasında tartışılmaz bir gerçekmişçesine yer edindi.

Buna karşılık özellikle son yıllarda gün ışığına çıkan, savaş sırasında Türkiye'nin Fransa'daki diplomatik temsilciliklerinin kendi aralarında ve Dışişleri Bakanlığı ile yaptıkları resmi yazışmalar[6] ve değişik ülke arşivlerinde konuyla ilgili mevcut belgeler söz konusu söylemin fazlasıyla abartılı olduğunu ve gerçek durumla pek de bağdaşmadığını gösteriyor. Savaş yıllarında Alman işgali altındaki Batı Avrupa'da tek faal diplomatik temsilciliğin bulunduğu Fransa[7] aynı zamanda Avrupa'da yaşayan Türk Yahudilerinin çok büyük bir kısmının bulunduğu ülkeydi. Dolayısıyla Fransa'dakı yaklaşım ve uygulamanın belgeler ışığında değerlendirilmesi, dönemin Türk hükümetinin Almanya'nın hızla genişlemesiyle kendilerini Nazi idaresi altında bulan Yahudileri korumak veya kaderlerine terk etmekle ilgili tutumunu görmemize imkân tanıyor.

FRANSA'DAKİ TÜRK YAHUDİLERİ

1940 Haziranında Almanya beklenmedik bir askeri stratejiyle Fransa'yı kısa zamanda kesin bir yenilgiye uğratıp Paris'e girdiğinde ülkede yaklaşık 13.500 Türk Yahudisi yaşamaktaydı. Bu Yahudiler Türkiye'den gitmeydi ve Fransız vatandaşlığına sahip değillerdi. Fransız hükümeti tarafından Fransa'da ikamet eden yabancılara verilen kimlik belgelerinde de milliyetleri Türk olarak gözüküyordu. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Başbakanlığa gönderdiği bir iletide söz konusu Türk Yahudileriyle ilgili şu açıklayıcı bilgiyi veriyordu: "Fransa'nın meşgul arazisinde oturan Yahudi ırkına mensup tebaamızdan durumları muntazam olanların adedi tahminen üç bin beş yüz kadar ve durumları muntazam olmayanlar da on bine baliğ bulunmaktadır."[8] Menemencioğlu'nun yazısında "durumları muntazam olanlar" ve "olmayanlar" diye iki grup halinde tarif ettiği Türk Yahudileri, Fransa'daki konsolosluk ve elçilik yazışmalarında "muntazam vatandaşlar" ve "gayri muntazam vatandaşlar" şeklinde de ifade ediliyordu.

"DURUMU MUNTAZAM OLMAYAN" VEYA "GAYRİ MUNTAZAM" VATANDAŞ NE DEMEK?

Vatandaşın muntazam mı gayri muntazam mı olduğunun nasıl belirlendiği sorusunun cevabı için 28 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilip 4 Haziranda *Resmi Gazete*'de yayımlanan "Vatandaşlık Kanunu"na bakmak gerekiyor. Kanunun 10. maddesinin son cümlesi, yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarının bildirim işlemini zamanında yapmadıkları takdirde karşılaşacakları yaptırımı ortaya koyuyordu: "Ecnebi bir memlekette mukim oldukları halde beş senedenfazla bir müddet Türk şehbenderhanelerinde kendilerini tescil ettirmemiş olan Türkleri hükümet *isterse* vatandaşlıktan ıskat eder."[9] İşte, resmi yazışmalarda "durumu muntazam olmayanlar" veya "gayri muntazam vatandaşlar" diye tanımlanan Yahudiler bu beş yıl içerisinde dış temsilciliklere kaydını yaptırma gereğini yerine getirmeyenlerdi. Burada üzerinde durulması gereken nokta, kanunun "Hükümet isterse vatandaşlıktan ıskat eder" cümlesindeki "isterse" kelimesi. Kanun mutlak, emredici ve zorunlu bir uygulama hükmü getirmiyordu; diğer bir deyişle, beş yıl içerisinde temsilciliklere kaydolmayı ihmal edenler otomatik olarak vatandaşlıktan çıkarılmak durumunda değildi. Yapılacak işlem tamamen inisiyatifin nasıl kullanılacağına bağlıydı; hükümet kendi isteği doğrultusunda, bu kişileri vatandaşlıktan çıkarırdı veyahut çıkarmazdı. Daha da önemlisi, "gayri muntazam vatandaş" ifadesinin de açıkça gösterdiği gibi, bakanlar kurulu tarafından ıskat kararı yayınlanmadığı sürece bu kişiler hukuki açıdan hâlâ Türk vatandaşıydı.[10]

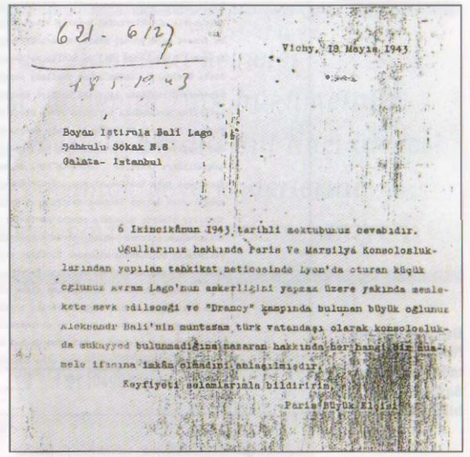
GAYRİ MUNTAZAM VATANDAŞLAR KORUNMUŞ MUYDU?

İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransa'da bulunan Türk Yahudilerini konu eden belgesel filmler ve Türkiye kökenli olmaları bir yana iki üç kelime Türkçe öğrenebilenlerin bile koruma altına alınıp kurtarıldığını dile getiren eserler, bu insanların büyük bir çoğunluğunu oluşturan gayri muntazam tabir edilen Yahudi vatandaşların korunduğu algısını yaratır. Oysa elimizdeki belgeler tam tersini, 1928 Vatandaşlık Kanunu'nun olabilecek en olumsuz şekliyle uygulandığını, Türk hükümetinin ve Fransa'daki diplomatlarının söz konusu Türk Yahudilerini korumayı kategorik bir şekilde reddettiğini gösteriyor. Yerimizin sınırlılığı nedeniyle, bu uygulamayı kanıtlayan birçok belge arasından sadece ikisini aktarmakla yetineceğiz.

Örneklerden ilki olan, Fransız hükümetine ait 24 Mart 1942 tarihli yazı, Compiègne toplama kampında bulunan 29 Türkiye kökenli Yahudinin, kanunun gerektirdiği şartları yerine getirmemeleri nedeniyle Paris'teki Türk Konsolosluğu'nca muntazam Türk vatandaşı olarak görülmediklerini ve koruma altında olmadıklarını belgeliyor.[11] Bu belgenin tarihi özellikle önemlidir. Savaş yıllarında Fransa'dan Auschwitz ölüm kampına giden tren kafilelerinden ilki 27 Mart 1942'de –yani belgemizin tarihinden üç gün sonra– Compiègne'den hareket etti. Washington'daki Holocaust Memorial Müzesi'nin arşivindeki bir listede bu belgede sözü edilen yirmi dokuz kişinin kimler olduğunu görmek mümkün. Holokost kurbanlarıyla ilgili veri tabanlarında yapılacak basit bir araştırma bu Türk Yahudilerinin büyük bir kısmının 27 Mart kafilesiyle Auschwitz'e sevk edildiğini ve orada birkaç ay içinde öldüklerini gösteriyor.[12]

Uygulamayı gösteren ikinci örnek, Fransa'daki Türk büyükelçisi Behiç Erkin'in, Drancy kampında enterne edilmiş olan büyük oğlu Aleksandr Bali'nin kurtarılması için başvuran annesine yazdığı cevabi mektup. Bu belgede büyükelçi, küçük kardeşin yakında askere sevk edileceğini, tutuklu Aleksandr'ın ise muntazam vatandaş olarak kaydı bulunmaması nedeniyle "hakkında herhangi bir muamele ifasına imkân olmadığını" ifade ediyor.[13] İlginç olan, annenin büyükelçiye yazdığı başvuru mektubundan ve iliştirdiği "aile nüfusunun noterlik ve İstanbul vilayetince tasdikli suretinden" Menemen doğumlu kardeşlerden Aleksandr'ın henüz yirmi yaşında ve kardeşinden sadece bir yaş büyük olduğunun görülmesi.[14] Kardeşlerin amcaları tarafından büyükelçiliğe yazılan çarpıcı mektup ise Aleksandr'ın "Umumi ve Türk-Yunan harplerinde başçavuş sıfatıyla ifa-yı hizmet" etmiş bir babanın oğlu olduğunu gösteriyor.[15] Aleksandr Bali'nin kısa yaşamı, gönderildiği Auschwitz'de son buldu...

Büyükelçi Behiç Erkin'in Bayan Lago'ya cevabi mektubu.

621 - 612
18.5.1943

Vichy, 13 Mayıs 1943

Bayan Isterola Bali Lago
Yahudu Sokak N.6
Galata- Istanbul

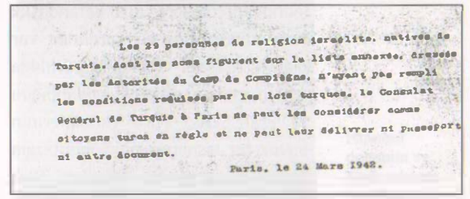
6 Ikincikânun 1943 tarihli mektubunuz cevabidir.

Oğullarınız hakkında Paris ve Marsilya Konsoloslukların dan yapılan tahkikat neticesinde Lyon'da oturan küçük oğlunuz Avram Lago'nun askerliğini yapmak üzere yakında memleketine sevk edileceği ve "Drancy" kampında bulunan büyük oğlunuz Aleksandr Bali'nin muntazam türk vatandaşı olarak konsolosluk da mukayyed bulunmadığına nazaran hakkında herhangi bir muamele ifasına imkân olmadığını anlaşılmıştır.

Keyfiyeti selamlarımla bildiririm.

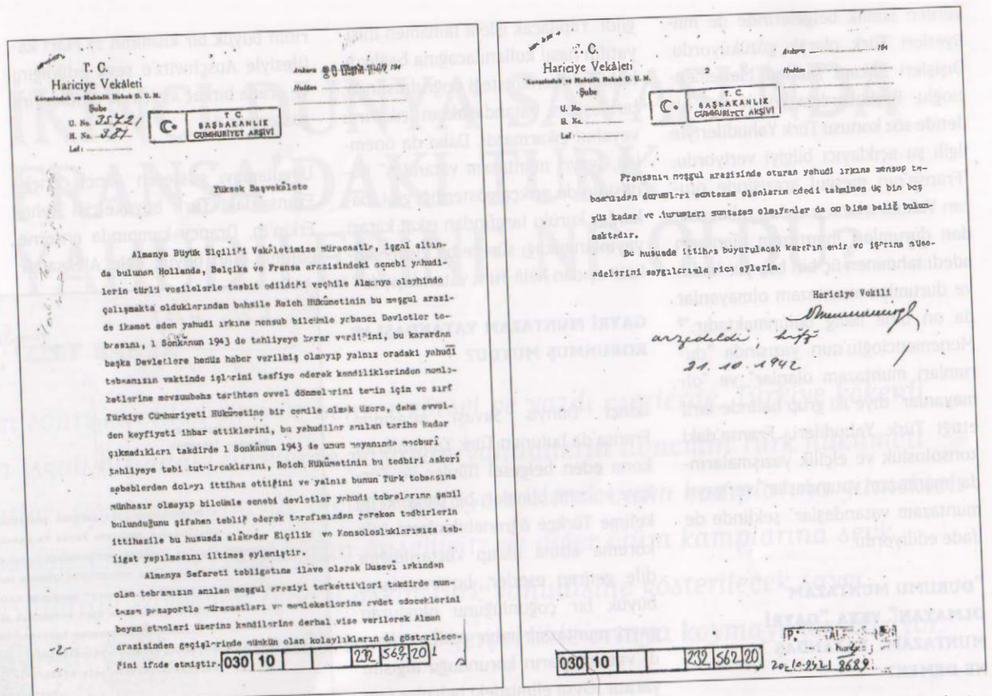
Paris Büyük Elçisi

Compiegne kampında tutuklu Türk Yahudilerin gayri muntazam olarak koruma altında olmadıklarını gösterir belge.

Les 29 personnes de religion israélite, natives de Turquie, dont les noms figurent sur la liste annexée, dressée par les Autorités du Camp de Compiègne, n'ayant pas rempli les conditions requises par les lois turques, le Consulat Général de Turquie à Paris ne peut les considérer comme citoyens turcs en règle et ne peut leur délivrer ni Passeport ni autre document.

Paris, le 24 Mars 1942.

T. C.
Hariciye Vekâleti
Kanunlaşık ve Muahedât Hukuk D. U. M.
Şube
U. No. 3572/
H. No. 387
Lef:

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara 30 Temmuz 1940 194
Muhtelif

Yüksek Başvekâlete

Almanya Büyük Elçiliği Vekâletimize müracaatla, işgal altında bulunan Hollanda, Belçika ve Fransa arazisindeki ecnebi yahudilerin türlü vesilelerle tesbit edildiği veçhile Almanya aleyhinde çalışmakta olduklarından bahisle Reich Hükûmetinin bu meşgul arazide ikamet eden yahudi ırkına mensub bilcümle yabancı Devletler tebaasını, 1 Sonkânun 1943 de tahliyeye karar verdiğini, bu kararından başka Devletlere henüz haber verilmiş olmayıp yalnız oradaki yahudi tebaamızın vaktinde işlerini tasfiye ederek kendiliklerinden memleketlerine mevzubahs tarihten evvel dönmelerini temin için ve sırf Türkiye Cümhuriyeti Hükûmetine bir cemile olmak üzere, daha evvelden keyfiyeti ihbar ettiklerini, bu yahudiler anılan tarihe kadar çıkmadıkları takdirde 1 Sonkânun 1943 de umum meyanında mecburi tahliyeye tabi tutulacaklarını, Reich Hükûmetinin bu tedbiri askeri sebeblerden dolayı ittihaz ettiğini ve yalnız bunun Türk tebaasına münhasır olmayıp bilcümle sonebi devletler yahudi tebaalarına şamil bulunduğunu şifahen tebliğ ederek tarafımızdan gereken tedbirlerin ittihazile bu hususda alâkadar Elçilik ve Konsolosluklarımıza tebligat yapılmasını iltimas eylemiştir.

Almanya Sefareti tebligatına ilâve olarak Musevi ırkından olan tebaamızın anılan meşgul araziyi terkettikleri takdirde muteber pasaportla müracaatları ve memleketlerine avdet edeceklerini beyan etmeleri üzerine kendilerine derhal vize verilerek Alman arazisinden geçişlerinde mümkün olan kolaylıkları da gösterileceğini ifade etmiştir. 030 10 232 562 20

-2-

T. C.
Hariciye Vekâleti
Kanunlaşık ve Muahedât Hukuk D. U. M.
Şube
U. No.
H. No.
Lef:

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara 194
Muhtelif

2

Fransanın meşgul arazisinde oturan yahudi ırkına mensup tebaamızdan durumları evvelce ecdadı tabiiyeti üç bin beş yüz kadar ve turumları sonradan olmayanlar da on bine baliğ bulunmaktadır.

Bu hususda ittihaz buyurulacak kararın emir ve işarına müsaadelerini saygılarımla rica ederim.

Hariciye Vekili

arzedildi, imzalı
31.10.1940

030 10 232 562 20 20-10-941 3689

Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun Başbakanlığa bilgi yazıları.

Neticede yukarıdaki örnekler paralelinde birçok belge 1928 Vatandaşlık Kanunu'nun, beş yıl kuralında var olan esnekliğe rağmen kararlılıkla en olumsuz şekilde uygulandığını ve Fransa'daki Türk Yahudilerinin büyük bir kısmının gayri muntazam olarak nitelendirilip, ülkedeki Türk diplomatik temsilcilerinin himayesi altına alınmadıklarını kesin olarak kanıtlıyor. Ağustos 1988'de dönemin Paris büyükelçisi Ilter Türkmen'in ikinci Dünya Savaşı sırasında Fransa'daki Türk Yahudileriyle ilgili elçiliğe yapılan bir başvuruya verdiği yazılı cevap da bu olguyu doğrular. Türkmen yazısında elçilik arşivlerinde bulunan dosyalarda yapılan incelemelerin 1939'dan sonra vatandaşlık durumu gayri muntazam olan veya konsolosluklarla temaslarını düzenli götürmeyen Türk Yahudilerinin korunmamış olduğunu gösterdiğini ifade eder.[16]

İstanbul doğumlu Ojeni Pinto ailesi. Ailenin bütün fertleri 1942 yılında Auschwitz'de ölmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransa'da gayri muntazam vatandaş statüsündeki Türk Yahudileri himaye edilmezken, durumları muntazam olarak görülenler nasıl bir koruma altındaydı? Bu soruya cevap arayışına geçmeden önce, savaşın hemen ilk yılında işgale uğrayan Fransa'daki Yahudilerin durumuna ve Nazi Almanya'sının ırkçı uygulamalarına bakmakta fayda var.

İŞGAL FRANSA'SINDA YAHUDİ OLMAK

Fransa Almanya tarafından işgal edildiğinde ülkede yaklaşık 350.000 kişilik bir Yahudi nüfusu vardı. Kompozisyon ilginçti; söz konusu Yahudilerin neredeyse yarısından fazlası Fransa doğumlu değildi. Fransa'nın 1880'lerden itibaren benimsediği hoşgörülü ve liberal III. Cumhuriyet politikaları çerçevesinde ülkelerinde ayrımcı ve baskıcı uygulamalara maruz kalanlara kucak açması, Birinci Dünya savaşından sonra işgücü açığını kapatma ihtiyacıyla Doğu Avrupa'dan ve Akdeniz ülkelerinden gelenleri teşvik etmesi böyle bir göçmen Yahudi nüfusunun oluşmasının ana nedenleriydi. 1933'ten itibaren Nazi Almanya'sından ve Avusturya'sından kaçıp gelenler de Fransa'daki Fransız olmayan Yahudi nüfusunu daha da kalabalıklaştırdı. Neticede 1880'lerde örneğin Paris'te 40.000 olan Yahudi nüfusu, 1930'ların ikinci yarısında 150.000'lere çıktı ve bu insanların 100.000'den fazlası yeni gelenlerden oluşuyordu.

Almanya, Fransa'yı işgal etmesinin hemen ardından Yahudi karşıtı kanun ve kuralları hızla uygulamaya koydu. Bu çerçevedeki sosyal, kültürel ve ekonomik zorunluluklar sadece Almanya'nın askeri işgali altındaki kuzey bölgesinde değil, Vichy merkezli kukla bir hükümet idaresindeki Güney Fransa'da da günlük hayatı giderek daha fazla kısıtlar oldu. Asıl ölümcül uygulama ise 1942 Haziranından itibaren Fransa'dan Polonya'daki ölüm kamplarına gitmek üzere oluşturulan tren kafileleriyle başladı. 1942 Haziranı ile 1944 Ağustosu arasında 79 tren kafilesiyle toplamda 73.853 kişi Auschwitz'e ve diğer ölüm kamplarına sevk edildi ve gidenlerin sadece yüzde 3'ü hayata kalabilmeyi başardı.[17]

Başlangıçta Almanlar Fransızlara kendilerini daha rahat hissettirebilmek ve tepki çekmemek üzere, trenleri Fransız olmayan Yahudilerle doldurmaya özen gösterdi. Yolcuların büyük bir kısmı "vatansız Yahudiler" grubuna giren, zamanında Almanya veya Almanya'nın topraklarına kattığı Avusturya, Polonya, Çekoslovakya, Litvanya gibi ülkelerin vatandaşı olan Yahudilerden oluşuyordu. Bu ülkelerin Yahudileri vatansız duruma düşmüştü ve Almanya onlara istediği gibi davranmakta kendini tamamen özgür hissediyordu. Fransız olmayan Yahudilerin ikinci kısmı Türkiye'nin de içinde bulunduğu İsviçre, İspanya, Portekiz, İsveç gibi tarafsız ülkelerin veya İtalya, Macaristan, Bulgaristan gibi Almanya'nın müttefiki olan ülkelerin vatandaşları durumundaki "yabancı Yahudiler" grubuydu. Almanya bu insanlara aynı rahatlıkla davranabilme özgürlüğüne sahip değildi; uluslararası teamüller, karşılıklı mütekabiliyet prensipleri ve savaşın getirdiği kritik dengelerden dolayı dikkatli olmak zorundaydı. Ayrımcı ve kısıtlayıcı davranmak ve daha da önemlisi bu grubu doğuya yapılan tren sevkiyatlarına dahil etmek, bu ülkelerin her birinin bir çeşit rızasını, en azından söz konusu uygulamalara göz yummalarını temin etmeyi gerektiriyordu.

ALMANLARIN İŞGAL AVRUPA'SINDAKİ TÜRK YAHUDİLERİYLE İLGİLİ ANKARA'YA DAYATMASI

19 Eylül 1942 tarihli bir Alman Dışişleri Bakanlığı iç yazışması Almanya'nın işgal altındaki Batı Avrupa'da yaşayan Türk Yahudileri konusunu nasıl Macar ve İtalyan Yahudileriyle birlikte ele aldığını gösteriyor. Yazışma Türkiye ve diğer iki ülke Yahudilerinin 1 Ocak 1943'e kadar ülkelerine dönmelerinin temin edilmesi için süre verilmesini, bu tarihten sonra geride kalacakların göreceği muamelelerin diğer ülkelerden gelenlere uygulanandan farksız olacağını öngörüyordu.[18] Söz konusu teklif uygun görülmüş olacak ki, 1942 Ekiminin ikinci haftası Ankara'daki Alman Büyükelçisi Von Papen, Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nu ziyaret ederek Almanya'nın bu kararını Türk hükümetine bildirdi. Menemencioğlu'nun başbakanlığa ilettiği Kasım 1942 tarihli yazı bu görüşme ve Alman dayatmasıyla ilgiliydi:

Fransa'daki yaklaşım ve uygulamanın belgeler ışığında değerlendirilmesi, dönemin Türk hükümetinin Almanya'nın hızla genişlemesiyle kendilerini Nazi idaresi altında bulan Yahudileri korumak veya kaderlerine terk etmekle ilgili tutumunu görmemize imkân tanıyor.

"Almanya Büyükelçiliği vekâletimize müracaatla, işgal altında bulunan Hollanda, Belçika ve Fransa arazisindeki ecnebi Yahudilerin türlü vesilelerle tespit edildiği vechile Almanya aleyhinde çalışmakta olduklarından bahisle Reich hükümetinin bu meşgul arazide ikamet eden Yahudi ırkına mensup bilcümle yabancı devletler tebaasını 1 Ocak 1943'te tahliyeye karar verdiğini, oradaki Yahudi tebaamızın işlerini tasfiye ederek kendiliklerinden memleketlerine mevzubahis tarihten evvel dönmelerini temin için daha evvelden keyfiyeti ihbar ettiklerini, bu Yahudiler anılan tarihe kadar çıkmadıkları takdirde 1 Ocak 1943'te umum meyanında mecburi tahliyeye tabi tutulacaklarını... şifahen tebliğ ederek tarafımızdan gereken tedbirlerin ittihazile bu hususta alakadar elçilik ve konsolosluklarımıza tebligat yapılmasını iltimas eylemiştir."[19]

Menemencioğlu yazısında ayrıca, Almanya'nın söz konusu Türk tebaası Yahudilerin "muntazam pasaportla müracaatları ve memleketlerine avdet edeceklerini beyan etmeleri üzerine kendilerine derhal vize verilerek Alman arazisinden geçişlerinde mümkün olan kolaylıkları göstereceğini" taahhüt ettiğini belirtiyordu. Almanların vermiş olduğu tarih, bir cevap alamamaları ve özellikle İtalyanların olumsuz yaklaşımıyla Mart 1943 sonuna ertelendi. Bu tarih aynı zamanda İspanya, Portekiz, İsveç gibi diğer tarafsız ülkelere ve Danimarka ve Finlandiya'ya verilen tarihle aynıydı.[20]

İstanbul doğumlu ve Türk tebaası Lea Cohen'in Fransız kimlik belgesi. Cohen Mayıs 1944'te sevk edildiği Auschwitz'de öldü.

ALMAN DAYATMASINA KARŞI TÜRK HÜKÜMETİNİN TUTUMU

Türk hükümetinin Ocak 1943'te Marsilya eski liman bölgesinin Almanlar tarafından askeri bir operasyonla boşaltılması sırasındaki yaklaşımı, Alman dayatmasına karşı takınılan tutum hakkında ipuçları verir. Büyükelçi Erkin hatıratında olayla ilgili Ankara'ya yaptığı başvuruyu ve aldığı cevabı şöyle anlatır:

"Marsilya eski limanının boşaltılması sırasında açıkta kalan ve ekserisi Musevi olan tebaamız hakkında

Ankara'yı haberdar etmiştim. Buna cevaben, 'Buraya vagon kafile halinde Musevi göndermeyiniz' dediler. Ben de bu emri, eski liman hakkında yazdığım telgrafa cevap değil, re'sen bir emir telakki ettiğimi... bildirdim."[21]

Büyükelçi Erkin'in hatıratında verdiği bilgi son derece anlamlıdır, zira Paris'teki Türk Başkonsolosluğu'ndan elçiliğe gönderilen bir bilgilendirme yazısı Almanların Türkiye'ye dönecek olan Türk Yahudilerine geçiş vizesi vermesinin, tren kafileleriyle seyahat edilmesi şartına bağlı olduğunu gösterir.[22]

Mart 1943'te Türk hükümeti aldığı bir kararla Alman dayatması karşısındaki kesin tutumunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde belli etti; Fransa'daki konsoloslukların işlem yapma yetkileri ellerinden alınarak, "vaziyetleri düzgün de olsa" Yahudiler tarafından yapılacak her vize veya pasaport yenileme müracaatının değerlendirilmek ve onaylanmak üzere Ankara'ya gönderilmesi mecburiyeti getirildi. Paris Başkonsolosluğu'ndan Marsilya Başkonsolosluğu'na gönderilen 26 Ocak 1944 tarihli ileti, vize ve pasaport yenileme başvurularının Ankara'ya havale edilmesinin nasıl bir çıkmaz yaratığını ve durumları muntazam Yahudi vatandaşların Türkiye'ye dönmesini engellediğini gösterir:

"Meşgul mıntıkadaki bitaraf memleketler ve bu arada Türkiye tebaası Musevilerin memleketlerine iadeleri hakkında bir seneye yakın bir müddetten beri Alman makamlarının yapageldikleri taleplerin zamanında Hariciye Vekâleti'ne arzı üzerine 'Musevilerin kitle halinde memlekete avdetlerinin arzu edilmediği ve merkezden istizan edilmeden kendilerine vize verilmemesi' yolunda talimat alınmış ve bu talimat dolayısıyla, bütün bitaraf memleketler ve Almanya'nın müttefiki devletler tebaası Fransa'dan ayrıldığı halde bizim vatandaşlarımız Türkiye'ye iade edilmemişlerdir."[23]

Türkiye'nin Gronoble muavin konsolosu[24] tarafından Bohor Haim'e yazılan mektup, vize ve pasaport işlemlerinin talimat uyarınca Ankara'ya gönderilmesiyle konsoloslukların düzenli vatandaş durumundaki Türk Yahudilerinin müracaatlarını nasıl geri çevirdiğine örnektir: "Memlekete avdetinize müsaade edildiğine dair ait olduğu makamdan bir emir alınmamış olduğundan pasaportunuzun vize edilmesine imkân yoktur."[25]

Fransa'nın işgalden kurtarılmasından önceki 1944 yılının ilk yedi ayı Almanların pervasızca hareket edebildikleri, ölüm kamplarına giden trenlerde yer alan Türkiye doğumlu Yahudilerin sayısının en yüksek olduğu aylardı.

Türkiye'nin Fransa'daki Yahudi tebaasına –muntazam durumda olsalar bile– vize vermemesi ve pasaport işlemlerini uygulamaması, 1942 sonlarında Almanya'nın Türkiye'den giden Yahudilerin işgal Avrupa'sından ayrılmasının temin edilmesi yönündeki talebine ters düşmekteydi. 1943 yılı içerisinde her seferinde artan bir rahatsızlıkla Türk hükümetine verilen son tarihler tekrar tekrar ertelendi. Nitekim Paris'ten Berlin'e Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir raporda Türkiye'nin hareketsiz kalarak hiçbir işlem yapmadığından yakınılır.[26] Bu arada Almanların işgal bölgelerindeki Türk Yahudilerine karşı tavırları gittikçe sertleşmekte, diğer ülke Yahudilerine yönelik davranışlarından farksız hale gelmekteydi. Paris Başkonsolosluğu'ndan Berlin'deki Türk Büyükelçiliği'ne gönderilen bir ileti Alman yöneticilerin bu değişen tutumlarını aksettirir:

"1941 Ağustosunda Yahudiler aleyhinde tatbikine başlanan toptan tevkif ve toplama kampına sevk tedbirleri sırasında muhtelif kamplara giren Türk vatandaşı Museviler, diğer bitaraf memleketler vatandaşları misilu, 1942 ilkbaharında serbest bırakılmışlardı. Ondan sonra yine vatandaşlarımız Başkonsolosluğun Alman ve Fransız makamları nezdinde müdahalesi takdirinde tahliye edilmekte idiler. Bundan birkaç ay önce Alman makamları herhangi ehemmiyetsiz bir bahane ile tevkif ve toplama kampına sevk olunan Türk Musevilerinin serbest bırakılması hakkındaki taleplerimizi, bir tazyik tedbiri olarak bu Musevilerin ancak Türkiye'ye iadeleri şartı ile tahliyeleri cihetine gidilebileceğini bildirmeye başlamışlardır."[27]

Başkonsolosun mesajında sözünü ettiği toplama kampı yedi yüz kişilik kapasitesi olmasına karşın yedi bin kişinin bir arada tutulduğu, Paris'in banliyösü Drancy'deki kamptı. Özellikle Temmuz 1943'te Almanların

Marsilya Eski Liman'ın Almanlar tarafından boşaltılması, 23-24 Ocak 1943.

Paris banliyosundaki Drancy Toplama Kampı.

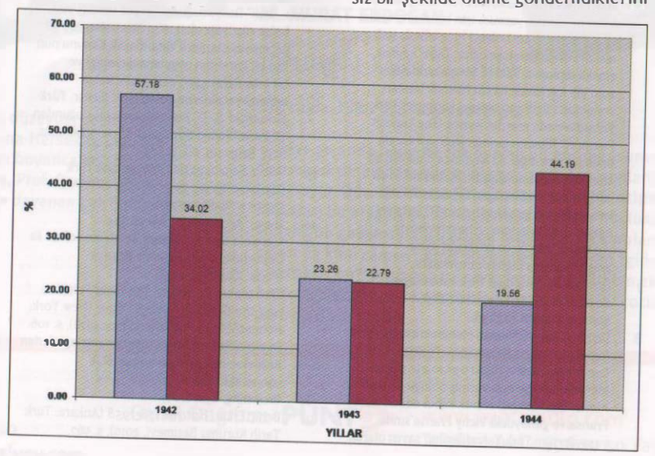
kampın idaresini üzerlerine almaları ve SS subayı Alois Brunner'in kamp komutanlığına getirilmesiyle yaşam şartları daha da acımasızlaştı. Drancy'de geçirilen her fazladan gün Auschwitz'e düzenlenen sevkiyatlardan birine dahil edilme riskinin daha da artması demekti.

FRANSA'DAKİ DURUMLARI MUNTAZAM TÜRK YAHUDİLERİNE DÖNEBİLME İZNİ VERİLİYOR

Kasım 1943'te Almanların ısrarıyla sürüncemedeki Türk Yahudilerin çekilmesi konusunu bir sonuca bağlamak üzere Berlin'de Türk diplomatlarıyla bir toplantı düzenlendi. Bu ülkelerde bulunan vatandaş durumundaki Türk Yahudilerinin listelerinin verilmesi ve 31 Ocak 1944 sonuna kadar kafileler halinde çekilmelerinin sağlanmasında mutabık kalındı. Ankara'daki Alman Büyükelçisi Von Papen bu uzatmanın son olduğu, bir erteleme daha yapılmayacağı konusunda yetkilileri uyardı. Nihayet aralık ayının son haftasında Dışişleri Bakanlığı, Fransa'daki büyükelçiliğine durumu muntazam olan Türk Yahudilerine vize verilmesi konusundaki yasağı kaldırdığını bildirdi.[28] Elimizdeki belgeler döneceklerin sayısının düşük tutulmasının arzu edildiğini[29] ve durumları muntazam olmasına rağmen sakıncalı olduğu düşünülen bazı grupların uygulamanın dışında tutulduğunu gösteriyor.[30]

Almanya'nın Batı Avrupa'daki Türk Yahudilerinin bulundukları ülkelerden ayrılmadıkları takdirde "mecburi tahliyeye" uğrayacaklarını bildirmesinin üzerinden bir yılı aşkın bir süre geçtikten sonra, 8 Şubat ile 23 Mayıs arasında sekiz tren kafilesiyle 414 kişi Türkiye'ye dönebildi.[31] Son kafile tarihi ile Müttefiklerin 6 Haziran 1944'te gerçekleştirdikleri Normandiya çıkarmasının ardından Paris'e girmeleri arasında sadece üç ay vardır.

Savaş yıllarında Türkiye doğumlu olup da Fransa'dan Auschwitz ve diğer ölüm kamplarına gönderilenlerin yıllara göre göreceli incelenmesi şimdiye kadar anlatılanların daha iyi anlaşılmasına yarayacak bir özet olarak görülebilir. Aşağıdaki grafiğin de gösterdiği üzere, sevkiyatların başladığı 1942 yılı, Türk Yahudilerinin diğer ülke Yahudilerine oranının en düşük olduğu yıldı. Türk Yahudileri Almanlar tarafından, tarafsız bir ülkenin vatandaşları olarak özel bir konumda ve koruma altında kabul ediliyordu; ülkeye dönmelerinin temin edilmesi, kalacak olanların farklı muamele görmeyecekleriyle ilgili bildirim 1942 sonlarında yapıldı ve 1943 yılı içerisinde birkaç defa uzatıldı. Ölüm kamplarına yapılan sevkiyatın rakamları 1943 yılı içerisinde Türk Yahudilerinin özel konumlarını kaybettiğini ve diğer ülke Yahudilerinden farksız bir şekilde ölüme gönderildiklerini

Koyu renk toplama kamplarına sevkedilen Türk Yahudilerini göstermektedir.

gösteriyor. 1944 yılı verilen sürelerin bittiği, vatandaş kabul edilen kişilerin listelerinin verildiği yıldı. En çarpıcı netice de bu yıla aittir. Fransa'nın işgalden kurtarılmasından önceki 1944 yılının ilk yedi ayı Almanların pervasızca hareket edebildiği, ölüm kamplarına giden trenlerde yer alan Türkiye doğumlu Yahudilerin oransal olarak en yüksek olduğu aylardı.

SONUÇ

Dışişleri Bakanlığı belgelerinin incelenmesi İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk hükümetinin Alman işgali altındaki Batı Avrupa'da yaşayan Türk Yahudilerini özel bir koruma arzusu ve çabası içinde olmadığını gösteriyor. Söz konusu Yahudi tebaanın büyük bir kısmı 1928 Vatandaşlık Kanunu'nun en olumsuz şekliyle uygulanmasıyla gayri muntazam vatandaş olarak tanımlandı ve diplomatik temsilcilikler tarafından himaye dışı tutuldu. Muntazam vatandaş durumunda olanların ise –kendileri için en güvenli seçeneğin Türkiye'ye dönmek olmasına ve Almanya'nın 1942 Aralığında Türk tebaası Yahudilerin dönmelerinin temin edilmesini, kalacak olanların "mecburi tahliyeye tabi tutulacağını" bildirmesine karşın– Türkiye'ye dönüşleri istenmedi; en kritik aylarda vize ve pasaport işlemleri askıya alınarak Türkiye'ye seyahat etmeleri önlendi. Ancak 1943 yılı sonlarında savaşın ne yönde sonuçlanacağının belirginleşmesi ve Almanya'nın daha fazla ertelenmeyen dayatmasının baskısıyla, birtakım sınırlamalarla da olsa muntazam durumdaki 414 Yahudi vatandaşın tren kafileleriyle dönmesine müsaade edildi. 2011 yılında çekilen belgesel bir filmde Türkiye'ye trenle gelişlerini anlatan tanıkların büyük bir çoğunluğu işte bu kafilelerin henüz çocukluk veya ilk gençlik yıllarını yaşayan yolcularıdır. İlginç olan, söz konusu film ve benzer görsel ve yazılı eserlerde –ki hepsi 1990'lardan sonra yapılmış ve yazılmıştır– belirli bir amaç güdülürcesine Fransa'daki Türk Yahudilerinin akıbetinin farklı bir söylem çerçevesinde gösterilmeye çalışılmasıdır. Oysa Fransa'dan Auschwitz ve diğer ölüm kamplarına sevk edilerek hayatlarını kaybeden 1500'ü aşkın Türk Yahudisine gösterilecek saygı, dönemin olaylarını belgeler ışığında tarihsel gerçeklikle ortaya koymayı gerektiriyor.

DİPNOTLAR

1 Türkiye asıllı olsalar da bulundukları Avrupa ülkesinin vatandaşlığına geçmiş olan Yahudiler bu makalede dile getirilen Türk Yahudileri tanımının dışındadır.

2 Bu konuda yayınlanmış iki akademik çalışma bulunmaktadır. Corry Guttstadt, *Türkiye, Yahudiler ve Holokost* (İstanbul: İletişim, 2012) ve İ. İzzet Bahar, *Turkey and Rescue of European Jews* (New York: Routledge, 2015).

3 Yayımlanmış kitaplara örnek olarak Stanford Shaw, *Turkey&the Holocaust* (New York: New York University Press, 1993) ve Emir Kıvırcık, *Büyükelçi* (İstanbul, GOA Basım ve Yayın, 2007) gösterilebilir.

4 Bu konuyu işleyen iki belgesel film çevrilmiştir. Birincisi 2001 yılında Amerikan Shenandoah firmasının yapımcısı olduğu ve Victoria Barrett tarafından çevrilen "Desperate Hours" tur. İkincisi, "The Turkish Passport" ilk defa 2011 yılı baharında Cannes Film Festivalinde gösterilmiştir. Yapımcısı Inter Film adına Bahadır Arliel, yönetmeni Burak Arliel'dir.

5 Ayşe Kulin, *Neţes Neţese* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002).

6 Söz konusu Türk diplomatik yazışmalarıyla ilgili iki ana kaynak mevcuttur. Birincisi ABD'de Washington şehrindeki Holocaust Memorial Müzesi'nde bulunan Stanford Shaw koleksiyonudur. Bu koleksiyon tarihçi Stanford Shaw'ın kitabını yazması için kendisine teslim edilen 400'e yakın belgeyi 1995 yılında müzeye teslim etmesiyle oluşmuştur. Diğer kaynak, emekli diplomat Bilal N. Şimşir tarafından 2010 yılı içerisinde iki cilt halinde basılan, konumuzla ilgili 399 belgeyi kapsayan *Türk Yahudiler* adlı eserdir. Ayrıca "The Turkish Passport" filminin tanıtım web sayfasında önemli kısmı diğer iki kaynakta olmayan 49 adet belge bulunmaktadır. Muhakkak ki şu anda ancak özel kişilerin faydalanabildiği ve araştırmacılara kapalı olan TC Dışişleri Bakanlığı arşivlerinin açılması konuyla ilgi başka belgelerin de birinci elden araştırılmasına olanak tanıyacaktır.

7 Örneğin, Belçika'daki Türk vatandaşları da idari bakımdan Paris'teki Türk konsolosluğuna bağlıydı.

8 Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'ndan Başbakanlığa, 20 Kasım 1942. TC Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 030.10.232.562.20. Menemencioğlu'nun vermiş olduğu sayının Alman işgal bölgesi olarak kabul edilen Kuzey Fransa ve güneydeki Vichy Fransa'sında yaşayan tüm Türk Yahudilerinin sayısı olarak görmek yerinde olur. Nitekim Marsilya ve Paris konsoloslıklarının bölgelerinde yaşayan Türk Yahudilerinin sayısıyla ilgili 1943 baharında verdikleri rakamlar bu görüşü doğrular mahiyette. Ayrıca Vichy Fransa'sı da 11 Kasım 1942'de Alman işgaline uğrar.

9 Vurgu bana aittir.

10 Corry Guttstadt tarafından yapılan bir çalışma hükümetin de bu durumun bilinciyle 1941'den itibaren durumu muntazam olmayanları iskat etme gayreti içinde olduğunu gösteriyor. Guttstadt, "Depriving non-Muslims of citizenship as a arı of the Turkification policy in the early years of the Turkish Republic: The case of Turkish Jews and its consequences during the Holocaust", Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities, ed. Hans-Lukas Kieser (I.B. Tauris&Company, 2006), s. 50-56.

11 Holocaust Memorial Müzesi Arşivi, Washington D.C. (HMMA) Klasör 2.

12 Veri tabanlarına örnek olarak Holocaust Memorial Müzesi'ninki gösterilebilir: http://www.ushmm.org/remember/the-holocaust-survivors-and-victims-resource-center/holocaust-survivors-and-victims-database

13 Fransa'daki Türk Büyükelçisi Behçet Erkin'den İstrula Balı Lago'ya, 18 Mayıs, 1943. (HMMA) Klasör 1, "Bali" Dosyası.

14 İstrula Balı Lago'dan Fransa'daki Türk büyükelçisine, 6 Ocak, 1943. HMMA, Klasör 1, "Bali" Dosyası. Şimşir'in yer verdiği bir belge rüşt yaşı olan 18'in üzerinden beş yıl geçmemiş olanlara Vatandaşlık Kanunu'nun beş yıl kuralının uygulanamayacağı ve bu insanların gayri muntazam kabul edilemeyeceklerini gösteriyor, Şimşir, *Türk Yahudiler II*, TC Paris Başkonsolosluğundan TC Paris (Vichy) Büyükelçiliği'ne, 3 Temmuz 1943, Belge no. 60, s. 492.

15 Viktor Benadava'dan Fransa'daki Türk Büyükelçiliği'ne, 25 Ocak 1943. HMMA, Klasör 1, "Bali" Dosyası.

16 Shaw, "Appendix 2", *age*, s. 334.

17 Klarsfeld Beate ve Serge, *Le Mémorial de la Déportation des Juifs de France* (Paris: Klarsfeld, 1978).

18 Christopher Browning, *The Final Solution and the German Foreign Office* (New York: Holmes&Meier Publishers, Inc., 1978), s. 106.

19 Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'ndan Başbakanlığa, 20 Kasım 1942. BCA 030.10.232.562.20.

20 Browning, *age*, s. 155.

21 Behiç Erkin, *Hatırat 176-1958* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), s. 567.

22 TC Paris Başkonsolosluğu'ndan Vichy'deki TC Paris Büyükelçiliği'ne, 16 Ekim 1942. HMMA, Klasör 2, Dosya 41.

23 TC Paris Başkonsolosluğu'ndan TC Marsilya Başkonsolosluğu'na, 26 Ocak 1944. HMMA, Klasör 2, Dosya 36.

24 Almanya'nın Kasım 1942'de Güney Fransa'yı işgalinin ardından Marsilya'daki konsolosluk Gronoble şehrine taşınmıştır.

25 TC Marsilya (Gronoble) Başkonsolosluğu'ndan Bohor Haim'e, 8 Eylül 1943. HMMA, Klasör 1, Bohor Haim Dosyası.

26 Cemil Koçak, "İkinci Dünya Savaşı'nda Alman İşgal Bölgelerinde Yaşayan Türk Yahudilerinin Akıbeti: Ahmad Mahrad'ın Araştırmasından", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1992, sayı 108, s. 25-26.

27 TC Paris Başkonsolosluğu'ndan TC Berlin Büyükelçiliği'ne, 23 Temmuz 1943. Şimşir, *age*, s. 287.

28 TC Paris Büyükelçiliği'nden TC Paris Başkonsolosluğu'na, 3 Şubat 1944. HMMA, Klasör 2, Dosya 41.

29 TC Paris Başkonsolosluğu'ndan TC Marsilya Başkonsolosluğu'na, 26 Ocak 1944. HMMA, Klasör 2, Dosya 36. Belge Ankara'nın muntazam vatandaş durumundaki Türk Yahudilerinin Türkiye'ye dönebilme izninin verilmesine ikna olunmasında Paris Başkonsolosu Fikret Şefik Özdoğancı'nın kişisel katkısının olduğunu, döneceklerin sayısının fazla olmayacağını temin etmesinin etkili olduğunu göstermektedir.

30 "Alman İşgali Altındaki Memleketlerde Bulunan Türk Vatandaşı Yahudiler Hakkında Bakanlıklar Arası Komisyon Raporu", Ankara, 16 Aralık 1943. Şimşir. *age*, c. 2, s. 499.

31 TC Paris Başkonsolosluğu'nun 31 Mayıs 1944 tarihli çizelgesi. HMMA, Klasör 2, Dosya 41. Belgelerin incelenmesi söz konusu tren kafilelerinden başka Eylül 1942'de 37, Mart 1943 de ise 121 kişinin iki tren kafilesiyle Türkiye'ye dönebildiğini gösteriyor. İzzet Bahar, *Turkey and the Rescue of European Jews* (New York: Routledge, 2015), s. 168. Mart 1943 kafilesinden sonradan haberdar olan Büyükelçi Erkin'in hatıratında yaptığı yorum ilginçtir: "1943 senesi Haziranında Paris'te bulunduğum vakit öğrendim ki, bizim Paris başkonsolosu, Berlin Büyükelçiliğimizle muhabere ederek, Alman kamplarından topladığı iki vagonluk Musevi tebaamızı memlekete göndermiş. Bence iyi yapmış; ancak bu iste bazı sullstimaller vuku bulunduğunu duydum. Doğru mu değil mi, orasını Allah bilir." Erkin, *age*, s. 567.

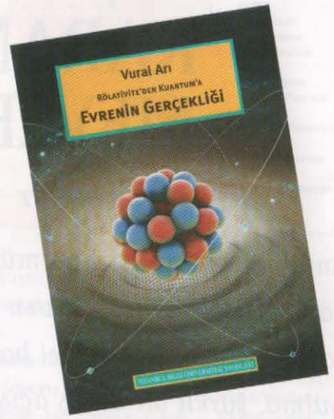
15.YIL
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

DERLEYENLER: PINAR UYAN SEMERCİ, NİHAL İNCİOĞLU, BOĞAÇ EROZAN
SİYASETİN BİLİMİ
İLTER TURAN'A ARMAĞAN

429 sayfa, ISBN 978-605-399-382-7

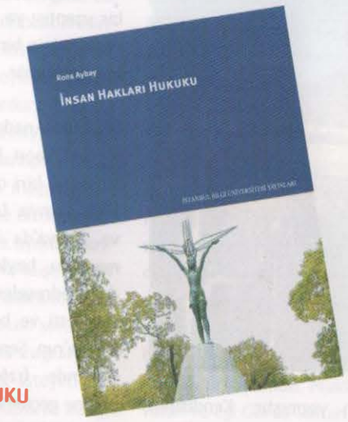
Siyasetin Bilimi, yıllardır tükenmeyen bir enerjiyle sürdürdüğü akademik hayatının güzel bir aşamasında İlter Turan için bir armağan kitap olarak hazırlandı. Türkiye'de siyaset biliminin bir bilim olarak kavranmasına, karşılaştırmalı siyaset ve uluslararası siyaset alanında yapılan araştırmalara öncülük etmiş İlter Hoca'nın akademik hayatı ve çalışmalarının yanında, siyaset bilimi alanında önemli isimlerin makaleleri de bu eserde yer alıyor.

VURAL ARI
RÖLATİVİTE'DEN KUANTUM'A
EVRENİN GERÇEKLİĞİ

441 sayfa, ISBN 978-605-399-378-0

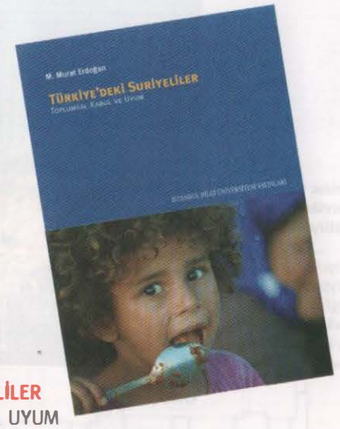
20. yüzyıl, fiziksel evrenin gerçekliği anlayışımızda iki büyük devrimi, rölativite ve kuantum teorisini getirip, fiziksel gerçekliğin temeline inerek, zaman, mekan ve neden-sonuç ilişkisi gibi kabul görmüş kavramları tamamen değiştirdi. Artık gelinen noktada bilim, evrenin gerçekliğini bu iki büyük teorinin ışığında açıklamaktadır. Bu eser her okuyucu kitlesine hitap eden, kolay anlaşılır bir metin olma özelliğini taşıyor.

RONA AYBAY
İNSAN HAKLARI HUKUKU

176 sayfa, ISBN 978-605-399-388-9

İnsan Hakları Hukuku, yıllarını uluslararası düzeyde, çeşitli komite ve komisyonlarda üye olarak geçirmiş, Bosna-Hersek'te uluslararası yargıç olarak görev yapmış, mesleki yaşamı boyunca insan hakları hukukunun kavram ve sorunlarını tartışmış, Prof. Dr. Rona Aybay'ın edindiği deneyimlere ve yaptığı gözlemlere dayanan çok önemli bir çalışması olarak öne çıkıyor.

M. MURAT ERDOĞAN
TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİLER
TOPLUMSAL KABUL VE UYUM

279 sayfa, ISBN 978-605-399-369-8

Türkiye şu anda bölgede çok önemli bir göç olgusunun yarattığı "karmaşık dinamikler" ile bunların yarattığı sorunlarla karşı karşıya bulunuyor. Doç. Dr. Murat Erdoğan'ın uzman bir ekiple 6 ilde yapmış oldukları bu araştırma, 18 ilimizde yapılan ve "toplumsal kabul"e yönelik bir çalışmayı da içeriyor. Kitap, sık sık sorulan ve halk arasında kimi zaman nefret söylemleri de içeren "gidecekler mi, kalacaklar mı" sorusuna da cevaplar arıyor. Kitabın ekinde Coşkun Aral'ın objektifinden kamplarda yaşayan Suriyeli çocukların renkli portreleri yer alıyor.

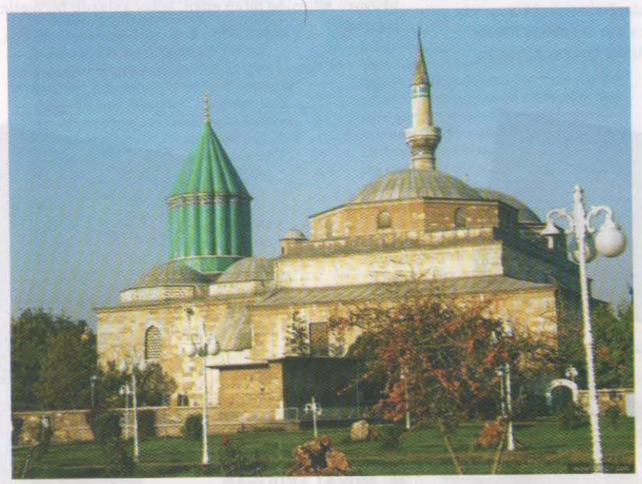
www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 52 59 Faks: 0212 253 47 00
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO
www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 55130 13e-mail: punto@puntokitap.com

KLİŞELERDEN KURTULMAK KARAMANOĞULLARI VE MEVLEVİ YOLU*

İREM GÜNDÜZ

Anadolu'nun ortasında mühim bir tarikatın asitanesi olan Mevlânâ Dergâhı sayısız çalışmanın konusu olmuştur; fakat bu çalışmalardan hiçbiri bu mekânı tarihi, kültürel ve siyasi bağlamında incelememiştir. Klişeler okyanusunda bir yol bulma, farklı bir bakış açısı çabası niteliğindeki bu makale mezkûr dergâha bir de Karamanoğullarının penceresinden bakmayı deneyecektir. Bu vasıtayla tarikatın Karamanoğullarının devlet politikası ve mimari aktiviteleri bakımından ne ifade ettiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Resim 1
Mevlânâ Külliyesi.

http://www.citypictures.org/r-europe-148-turkey-155-konya-75-konya-yesil-camii-876.htm

GİRİŞ

"Türk sanatı araştırmaları bugüne kadar İslâmlıktan evvelki devir ve İslâmlık devri olarak ikiye ayrılmış, İslâmlık devri de Selçuk ve Osmanlı üslûbu olarak iki grup halinde gözden geçirilmiştir. Çalışmalar ilerledikçe bu tasnifin değişeceği âşikâr bir şeydir."[1]

Oktay Aslanapa bu satırları 1950 yılında Ernst Diez ve Mahmut Mesud Koman'la beraber Karamanoğulları sanatı üzerine yürüttüğü çalışmanın önsözü için yazmıştır. Kendisinin hüsn-i zannının aksine, geçtiğimiz altmış beş yılda Anadolu mimarisinin tasnifi konusunda pek de bir gelişme görülmedi. Bu sınıflandırmanın Aslanapa'nın bahsettiği (kesin-ikili) ayrımın ötesine geçtiğini düşünsek bile, Beylikler Dönemi himayedarlığı hayli silik bir görünüme sahiptir. Elde Osman Nuri Dülgerler'in kitabı[2] gibi titiz çalışmalar olsa da, maalesef bunlar Anadolu Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesiyle Osmanlı'nın nihai bir imparatorluk haline gelişi arasında geçen süreyi, özellikle de beylikleri azımsama temayülünü kıramamıştır. Mezkûr hanedanlıklar, kendi bağlamlarında incelenmek yerine ya Selçuklu'nun bir uzantısı ya da Osmanlı sanat ve mimarisinin bir başlangıcı olarak kabul görmüştür.

Beylikler Anadolu'da mühim pek çok mimari yapıt bıraktı. Bu hanedanlıklardan biri olan Karamanoğulları, Mut, Alanya, Larende, Ereğli, Niğde ve Konya'da hüküm sürdü. Karamanoğlu beyleri mezkûr şehirlerde medreseler, camiler, imaretler inşa etti ve benzer vakıflar kurdu. Konya'nın Şemseddin Mehmed döneminde (1261-1283) Karamanoğlu yedine geçmesiyle beraber, Mehmed ve sonraki beyler Mevlânâ Celaleddin Rumi (1207-1273) türbesine özen gösterdi; tamirat ve eklemeler yaptı, türbeye yeni vakıflar ilave etti. Osmanlı sultanları Evkaf-ı Celaliyye'yi, yani Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı'nın vakıflarını ayrıcalıklı kabul etti.[3] Mevlevi tarikatı ve Asitane-i Âli[4] hususi bir yere sahipti; Mevleviler de Osmanlı İmparatorluğu'nda seçkin ve imtiyazlı dervişlerdi.

Anadolu'nun ortasında mühim bir tarikatın asitanesi olan Mevlânâ Dergâhı sayısız çalışmanın konusu olmuştur; fakat bu çalışmalardan hiçbiri bu mekânı tarihi, kültürel ve siyasi bağlamında incelememiştir. Bu eksiklik Beylikler Dönemi için olağan karşılansa bile, ilginç olan husus, dergâhın Osmanlı dönemi çalışmaları içerisinde de bu tarz bir yer edinememiş olmasıdır. Hızlı bir incelemeye dayanarak, Mevlânâ'nın itibarı ve ününe karşılık var olan bütün çalışmaların formalist sınırlarda kaldığı görülebilir. Bu konuda en kapsamlı çalışma Barihuda Tanrıkorur'un "Türkiye Mevlevihanelerinin Mimari Özellikleri" başlıklı tezidir. Tanrıkorur mevcut mevlevihaneleri tanıtmanın yanı sıra tarikat, seremoni ve ritüellerin dergâhla olan mekânsal ilişkisini analiz etmişse de, bu mekânları bağlamına oturtmaktan ziyade tanımlayıcı bir yol izlemiştir.

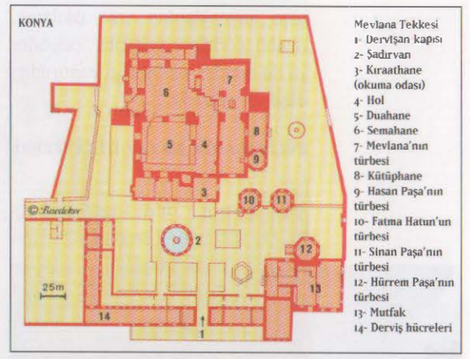
Deyim yerindeyse, Mevlânâ Dergâhı hakkında çalışma yapmak bir yenilik sayılmaz. Aslında bu makale klişeler okyanusunda bir yol bulma, farklı bir bakış açısı üretme çabasıdır. Bu amaçla bu yazı mezkûr dergâha bir de Karamanoğullarının penceresinden bakmayı deneyecektir. Şüphesiz, adı geçen dergâh ve beylik etkileşim halinde olan iki unsurdur. Belki de ilki kurucusunun şöhretiyle gölgelenmiş, ikincisi de Aslanapa'nın söz ettiği sınıflandırmanın mağduru olmuştur ve yine belki de birbirleriyle bağdaştırmayı denemek aynı zamanda onları ihya etmeye ve klişelerden kurtarmaya yardımcı olacaktır. Bu noktada sorulması gereken soru, popüler bir tarikatın aynı coğrafyada varlığını takviye etmek isteyen bir beylikle ilişkili olarak nasıl ve hangi yolla incelenebileceğidir. Bunu yapmanın bir yolu Karamanoğlu himayesinin Mevlevi tarikatının önde gelen mekân ve kişileri için nasıl tezahür ettiğine bakmak olabilir. Mevlânâ'nın annesinin türbesi, Mader-i Mevlânâ, Karamanoğullarının Mevlevi yoluna yaptığı yatırımlara bir örnek teşkil edebilir. Böylelikle iki olgunun birbirini himaye vasıtasıyla nasıl beslediği görülebilir.

Yukarıda dile getirilen düşüncelerle, bu makalede Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı'nın Karamanoğlu Alaeddin Ali Bey (h. 1357-1398) dönemindeki durumu ve tarikatın bir uzantısı olarak Mader-i Mevlânâ incelenecektir. Bu vasıtayla tarikatın Karamanoğullarının devlet politikası ve mimari aktiviteleri bakımından ne ifade ettiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

MEVLÂNÂ DERGÂHI

Mevlevi tarikatının merkezi olan bu külliye (Resim 1) türbe, semahane, mescit, matbah-ı şerif, derviş hücreleri, avlu, hazire ve etrafındaki birtakım yapılardan müteşekkil olmak üzere inşa edildi. Kuruluşundan Cumhuriyet dönemine dek sultanlar, devlet adamları, soylular bu merkezi finanse edip vakıflar kurdu ve bu sayede bakım, onarım, genişletme gibi işlere destek oldular. Mekân 1926 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına yönelik kanun sonucunda müzeye çevrildi.

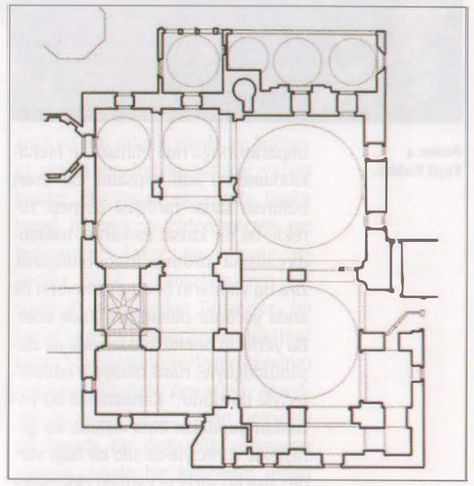
Meşhur rivayete göre Mevlânâ Dergâhı'nın hikâyesi Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Alaeddin Keykubad (h. 1192-1236/7) döneminde başlar. Sultan kendisine ait bir gül bahçesini Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled'e (ö. 1231) hediye eder. Bahçenin yeni sahibi ölümünden sonra buraya gömülmeyi vasiyet eder ve bu vasiyete uyulur. Babasının vefatından sonra Mevlânâ'nın mezarı sürekli ziyaret ettiği ve orada ibadetini yaptığı bilinmektedir; fakat Mevlânâ'nın ölümüne dek mezkûr yerde bir türbe ya da zaviye bulunduğuna dair herhangi bir kanıt yoktur. 1273 yılında, Muineddin Pervane[5] ve eşi Gürcü Sultan tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Bu inşaattan sonra Mevlânâ'nın talebeleri, tarikatın müritleri, Konya'nın ileri gelenleri ve devlet adamları sürdürdüğü vakıflar yapmaya başladı. Diğer beyliklerin yöneticileri dergâha hediyeler yolladı, mekân sürekli olarak yenilendi ve genişledi. Böylelikle Mevlânâ Dergâhı günümüzdeki planına varıncaya dek sayısız restorasyon ve eklemelere tabi oldu. Yapının 14. yüzyıldaki planı ve şeklini hayal etmek zordur. Osmanlı dönemi öncesine dair bilgi ve belgeler yetersizdir ve derin bir araştırma olmadan bunlara itibar etmek doğru değildir.

Resim 2
Mevlânâ Dergâhı Planı.

http://www.planetware.com/konya/mevlana-tekkesi-tr-konkkmt.htm

Günümüz planına (Resim 2, 3) göre, ana kapıdan (derviş kapısı) girildiğinde L şeklinde bir yapıya sahip sol tarafta derviş hücreleri, sağda ise mutfak bulunmaktadır. Ana bina tilavet odası, mescit, semahane, Mevlânâ'nın türbesi –ya da Kubbe-i Hadra yani Yeşil Kubbe–, kütüphane ve Osmanlı zamanından kalma türbeden müteşekkildir. Bu üç yapının haricinde avlunun ortasında –ana bina ve derviş kapısı arasında– bir şadırvan vardır. Külliye ayrıca 16. yüzyıldan kalma üç ayrı türbeyi daha ihtiva etmektedir.

Resim 3
Mevlânâ Dergâhı Planı.

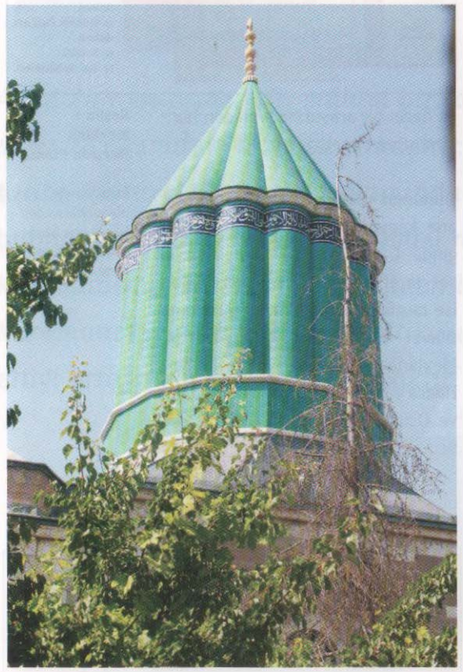
Osman Nuri Dülgerler, *Karamanoğulları Dönemi Mimarisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, Şekil 78.

Bahsedilen bu yapıların zaman içerisinde Kubbe-i Hadra etrafında genişlediği ve Mevlânâ Türbesi'nin külliyenin ana motifini teşkil ettiği görülmektedir. Mescidin ve semahanenin ilk ne zaman inşa edildiğine dair net bir bilgi yoktur; fakat elde

olan kaynaklardan yola çıkılarak, zaman içerisinde sultanlar, çelebiler ya da emirler tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir.

EVLİYALARIN HAYAT HİKÂYELERİ

Architecture and Hagiography in the Ottoman Empire (Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari ve Menakıbnameler) adlı kapsamlı bir eseri bulunan sanat tarihçisi Zeynep Yürekli, bu tür kutsal mekânlar hakkında çalışma yürütmenin zor olduğunu, zira bu yapıların öneminin hemen ilk anda görünür olmadığını ifade eder. Bu yerlerin önemi, haklarında ne düşünüldüğüyle, nasıl tahayyül edildikleriyle ilintilidir.[6] Kanaatimce bu yorumun yapıların bina edilme ve genişleme süreciyle de sıkı bir bağı vardır; zira bu süreçte yapılan eklemeler ve yenilemeler himayenin ürünleri olmanın yanı sıra halihazırda mevcut olan kutsal kişinin şöhreti ve tesirine de işaret etmektedir. Elimizdeki araştırmada bu isim Mevlânâ'dır.

Resim 4
Yeşil Kubbe.

Yukarıda bahsedilen iki olguyu bir çalışmada analiz etmek için kullanılacak en yararlı kaynaklardan biri de menkabelerdir. Genel itibariyle bu biyografiler konu aldıkları evliyanın/velinin (ve tarikatın) ehemmiyetini ve derinliğini ortaya serip, doktrinlerini sonraki nesillere aktarmak amacıyla yazılmıştır.[7] Günümüzde ise kültür tarihi için besleyici kaynaklar olmalarının yanında,[8] kişinin yöneticilerle ilişkisine, yaşam alanına ve en önemlisi türbelerinin, dergâhlarının yapımına dair bilgiler sunmaktadırlar. Mevlânâ ve Mevlevi yolunu konu edinen sayısız menkabe ve benzeri eser mevcuttur. Seyyid Sahih Ahmed Dede'nin (1742-1813) *Mecmuatu't-Tevarih-i Mevleviyye*'si, Esrar Dede'nin (1748-1797) *Tezkire-i Şuara-yı Mevleviye*'si ve Feridun Sipehsalar'ın *Risale*'si bunlara örnek gösterilebilir; ancak somut çalışmalara en çok yararı dokunan, Ahmed Eflâkî'nin kaleme aldığı *Menakıbu'l-Arifin*'dir. Mevlânâ'nın yakın bir talebesi olan bu zat, türbe ve dergâhla alakalı pek çok rivayet aktarmış, Mevlânâ'nın siyasilerle bağlantılarına dair örnekler anlatmıştır.

Şikârî'nin *Karamannâme*'si de hayli besleyici bir kaynaktır. Şehname türünden olan bu eser Karamanoğulları tarihini konu edinmiştir. Eflâkî, Mevlânâ'nın hayatını ve Mevlevi yolunun kurumsallaşmasını anlatırken, Şikârî, Karamanoğlu Beyliği'nin kuruluşunu ve gelişme sürecinde yaşadığı sıkıntıları konu edinmektedir.

KONYA VE KARAMANOĞULLARI

Karamanoğullarının Konya'yı ilk ele geçirme çabası 1261 yılında vuku buldu. Müineddin Pervane, Kerümiddin Karaman (ö. 1261) ve kardeşlerinin şehri ele geçirmesine müsaade etmedi.[9] Aynı yıl Kerümiddin'in vefatı sonucu oğlu Şemseddin Mehmed beyliğin başına geçti. Mehmed yanında Giyaseddin Siyavuş isimli bir zatla Konya'ya geldi ve şehir halkına onu II. İzzeddin Keykavus'un (ö. 1279) oğlu, yani Anadolu Selçuklu Devleti'nin hükümdarı olarak tanıttı.[10] Keykavus'u seven ve itibarla karşılayan Konya halkı Siyavuş'un yönetimini kabul etti; fakat birkaç yıl sonra işler kötüye gidip Mehmed ve Siyavuş Moğollar tarafından öldürüldü. Mehmed'in ölümünden sonra bir müddet fetret devri yaşayan Karamanoğulları, Konya'dan uzak durdu. 1284 yılında III. Giyaseddin Keyhusrev'in (ö. 1282) annesi torunlarını tahta çıkarmak istedi. Bu esnada da Karamanoğlu Güneri Bey'i beylerbeyi ilan ederek Konya'ya davet etti; fakat bu dönem de uzun sürmeyip Giyaseddin Mesud tahtı ele geçirdi.[11] 1308 yılında Mesud'un ölümüyle Anadolu Selçuklu Devleti tamamıyla son buldu, bir sonraki Karaman hükümdarı Mahmud Bey (h. 1300-1308) Konya'yı tekrar ele geçirdi.

KARAMANOĞLU ALAEDDİN ALİ BEY (H. 1381-13987) VE KUBBE-İ HADRA'NIN (RESİM 4) İNŞASI

Aynı yüzyılın sonuna doğru Karamanoğlu ailesinin başına geçen Alaeddin Ali Bey en büyük sıkıntıyı kayınpederi Murad Hüdavendigâr (h. 1362-1389) ile yaşadı. Murad, Osmanlı topraklarını genişletmek isterken Karamanoğlu kontrolünde olan Beyşehir'i de kuşatınca iki taraf arasında Konya önlerinde bir çatışma yaşandı. Alaeddin, Konya kalesine sığındı, babasıyla barış yapmak üzere eşini gönderdi. Karşılık olarak Osmanlı topraklarını talan etmemeyi ve Anadolu'daki Moğol kabilelerini kışkırtmamayı vaat etti;[12] ancak Murad'ın Kosova'da ölmesi üzerine sözünü tutmaktan vazgeçip istilalara başladı. Bunun sonucu olarak Murad'ın oğlu Yıldırım Bayezid (h. 1389-1403) birkaç beyliğin topraklarını ele geçirmesi akabinde Konya'ya yürüdü. Alaeddin barışı sağlamak ve kuşatmayı engellemek için Beyşehir'i Osmanlılara vermek zorunda kaldı.[13]

Tüm bu yaşananlar Alaeddin'in istila politikasını idame ettirmesine mani olmadı ve nihayetinde Bayezid 1398 yılında Konya'yı ikinci kez kuşattı. Bu tarihlerde Anadolu'yu dolaşan Alman gezgin Johann Schiltberger'e (1380-1440) göre, Konya halkı Yıldırım Bayezid'i Karamanoğullarına tercih ettiğinden Alaeddin'i korumamış ve öldürülmesine seyirci kalmıştı. Daha sonra Bayezid, Alaeddin'in kesilen kafasının Karamanoğlu topraklarında dolaştırılmasını emretmiş, böylelikle diğer şehirlerdeki tebaanın kendisine boyun eğmesini ummuştu.[14] Tarihçi Ismail Hakkı Uzunçarşılı (ö. 1977) bu konuda Schiltberger'in rivayetine itimat eder, fakat Osmanlı vakayinamelerinde bu hikâyenin ve tarihlerin (1390, 1392, 1402) başka versiyonlarına da yer verildiğini kaydeder. Netice olarak bu zaferiyle birlikte Bayezid, Karamanoğullarını 1402 yılına dek bastırabilmiş oldu.[15]

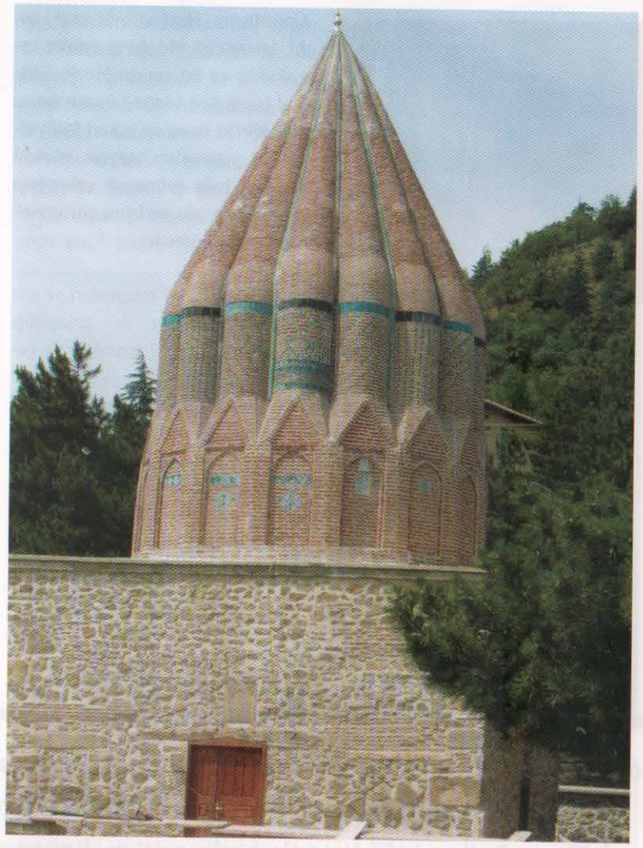
Alaeddin Bey'in ölümü bu makalenin durak noktasıdır, zira belirli kaynaklar Mevlânâ'nın türbesi üzerine Kubbe-i Hadra'yı inşa edenin, yani meşhur haline kavuşturanın o olduğunu söylemektedir.

KUBBE-İ HADRA YA DA YEŞİL KUBBE

Külliyenin diğer binaları gibi, Kubbe-i Hadra'nın yapılış hikâyesi ve tarihlendirilmesi hakkındaki veriler de çelişkili ve tartışmaya açıktır. Şikârî'ye göre, Mevlânâ'nın mezarı üzerine yeşil bir kubbe inşa eden ilk kişi Alaeddin Ali Bey'di: "Alaadin ahd eyledi; 'Eğer kâfiri kırıb Görkes kal'asını alacak olursam gaza malile Mevlânâ'nın üzerine yeşil bir türbe yaptırayım' didi, sonra yeşil türbeyi bünyad eyledi."[16]

Alaeddin Bey sözünü tuttu ve Görkes'i[17] ele geçirmesinin akabinde yeşil kubbeyi inşa etti. Mevlânâ Külliyesi üzerinde araştırma yapmış olan Hasan Özönder ise Alaeddin'in yeni bir yapı inşa etmeyip, sadece türbenin dış cephesini hedef alan bir restorasyon gerçekleştirdiğini yazar.[18] Ayrıca aynı görüşü paylaşanlara göre, Kubbe-i Hadra'yı ilk inşa eden Bedreddin Tebrizi'ydi.[19] İbrahim Hakkı Konyalı (ö. 1984) gibi tarihçiler Şikârî'nin rivayetine güvenmiş ve "yeşil mahruti kubbe"nin Karamanoğlu eseri olduğuna kani olmuşlardır.[20] Hatta bu görüşe göre Alaeddin Bey inşaat esnasında eski türbeyi yıkmış ve yeni baştan yapmıştı.

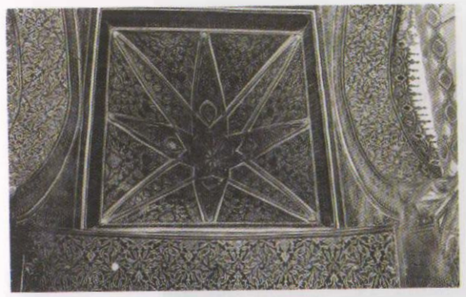
Yeni türbe –ve kubbe– Ahmed bin Abdullah bin Aslî isminde bir mimar tarafından inşa edildi (ve bezendi). Aslî ayrıca Akşehir'deki Mahmud Hayrani türbesini de yapan kişiydi.[21] Sanat tarihçisi Şehabettin Uzluk (ö. 1989), Alaeddin'in büyük bir icraata giriştiğini vurgular. Uzluk'a göre inşaatta Numan bin Hoca Ahmed ve çağdaşı Konyalı Hacı Alaeddin de görev almıştı. Bu iki mimar (sanatçı) Osmanlı sultanlarının Bursa ve Edirne'de yaptırdığı eserler için de çalışmıştı.[22] Hoca Ahmed, Karaman'daki Hatuniye Medresesi'nin de mimarıydı. 1382 yılında inşaatı tamamlanan bu medresenin hamisi, Alaeddin Bey'in eşi ve Murad Hüdavendigâr'ın kızı Nefise Sultan'dı. Son olarak Özönder'e göre, Alaeddin Bey döneminde yapılan inşaatın mimarı hakkında elde bir bilgi yoktur.[23]

Resim 5
Seyyid Mahmud Hayranî Türbesi, Akşehir.

http://kulturrestorasyon.com.tr/uygulama.asp?id=15

Özönder, inşası hakkındaki belirsizleri aşmak amacıyla yapının mimari/teknik özelliklerini incelemiştir: "Türbe incelendiği zaman görülür ki, tavanı teşkil eden yıldız biçimli tonozun ve onun takkesi olan kubbenin bugünkü külaha göre çok aşağıda kalması da, bu kubbenin ilk yapıdan kaldığına bir izah ve delildir. Kubbeyi taşıyan kemer ve ayakların da yine ilk yapıdan kaldığı anlaşılmaktadır."[24] (Resim 5) Osman Nuri Dülgerler'e göre, Alaeddin Bey şu anki on altı dilimli gövde ve kubbeyi çini işlemeleriyle birlikte yapan kişidir. Bu inşaat esnasında başka hangi bölümlerin elden geçtiği ise belirsizdir.[25] Fakat, bu konuda arkeolog Haluk Karamağaralı'nın görüşüne[26] itimat eden Dülgerler, bu kadar ağır bir kubbenin ilk inşaattan kalan bina üzerine yerleştirilmesinin imkânsız olduğunu öne sürer; Alaeddin üç tarafı kapalı eyvan tipindeki ilk binada bir değişiklik yapmamış olsaydı, böyle bir kubbenin inşası akabinde binanın ufak bir depremde ya da toprak kaymasında yıkılacağını, üstelik kubbenin enstalasyonunun muhtemel bir çökmeye de sebep olacağını söyler. Yapı üzerinde bu tarz bir aşınma izi bulunmadığından Dülgerler, Alaeddin'in mevcut yapıyı sağlamlaştırıp tamir ettirdiğini ve üstüne de mezkûr kubbeyi inşa ettiğini ifade eder. Lakin tüm bu yorumların kesinlik kazanması için bina üzerinde

Resim 6
Kubbe-i Hadra'nın içeriden görünüşü.

Osman Nuri Dülgerler, *Karamanoğulları Dönemi Mimarisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, Resim 306.

sondaj çalışmaları yapılması gerektiğini de beyan etmiştir.[27] Tüm bu yorumlardan sonra, halihazırdaki belirsizliklere karşılık türbenin ana hatlarına Alaeddin Ali Bey'in 1381-1382 yıllarında yaptığı inşaattan sonra kavuştuğunu söylemek mümkündür.

Hasan Özönder, 1402 yılında Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından yapılan başka bir restorasyon daha olduğunu söyler. Burada da önceki restorasyondakiyle aynı bölümler tamir görmüştü.[28] Yapı üzerinde-

Alaeddin'in Mevlevi yolunun sadık bir müridi olduğuna delalet etmektedir ve bu emirin Mevlevilikle özel bir ilişkisi vardır.[31] Yazar ayrıca Alaeddin'in siyası ve askeri faaliyetleri ve yatırımları mevcut gücünü istikrarlı hale getirmeye çalıştığına ve coğrafyadaki varlığını göstermek istediğine işaret eder.

Osmanlılarla olan çatışmaları ve söz geçirilemezliğinden de anlaşıldığı üzere, Alaeddin Ali topraklar ve genişleme konusunda hırslı bir liderdi. Tüm bunlar onun Mevlânâ'ya ve tarikata olan saygısını reddetmez; fakat ortaçağ Anadolu'su gibi siyasi bakımdan parçalara ayrılmış ve iç içe geçmiş güçlerin bulunduğu bir ortamda kendisinin ve tebaasının bekası için sınırlarını güvende tutmalı ve genişletmelidir. Kanaatimce 1381 yılında Osmanlı sultanı Murad'ın kızıyla yaptığı evlilik ve akdettiği diğer anlaşmalar bölge için bir gayret sarf ettiğini

bir kubbe inşa etmeye ahdetmesi ise —bunu yapmamış olsa dahi— söz konusu gayretlerinin bir tezahürüdür.

Araştırmacılar Kubbe-i Hadra'yı tarihsel bağlamına oturtmak amacıyla yakın devirden kalma birkaç türbeyle karşılaştırmaktadır. Bunlardan biri, yukarıda da adı geçen Seyyid Mahmud Hayrani türbesidir (Resim 6). Mevlânâ'nın yakın müridi olarak bilinen Hayrani 1269 yılında vefat etmiş ve Akşehir'e defnedilmiştir. Bu türbe ve Kubbe-i Hadra'nın, büyük benzerlik taşımalarından ötürü birbirine ilham kaynağı olabileceği hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür.[32]

Diğer bir yapı Alaeddin Ali Bey'in kendi türbesidir (Resim 7). Emirin ölüm tarihinden de anlaşılacağı üzere yapı muhtemelen 1398 yıllarında inşa edilmiştir.[33] Süslemesi olmayan bu kümbet, mimari form olarak çok köşeli olması hasebiyle Kubbe-i

Meşhur rivayete göre Mevlânâ Dergâhı'nın hikâyesi Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Alaeddin Keykubad döneminde başlar. Sultan kendisine ait bir gül bahçesini Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled'e hediye eder. Bahçenin yeni sahibi ölümünden sonra buraya gömülmeyi vasiyet eder ve bu vasiyete uyulur.

ki son Karamanoğlu etkinliği 1443 yılında gerçekleşti. İbrahim Bey'in (h. 1423-1464) yaptırdığı bu tamiratta derviş hücreleri ve türbenin bulunduğu yapının bazı kısımları tamir gördü.[29] Karamanoğullarının Mevlânâ Türbesi üzerinde büyük bir çaba sarf ettiği aşikârdır. Özellikle Alaeddin Bey'in himayesi beyliğin Konya ve Mevlânâ'ya (Mevlevi tarikatına) temayülünün bir göstergesi olarak nitelendirilebilir.

Konyalı'nın kişisel koleksiyonunda Alaeddin Bey'e ait 1365 ve 1367 tarihli iki adet vakfiye bulunmaktadır. Bunlardan birinde Alaeddin, kendisine ait birtakım fırın ve çiftlikleri Karaman'daki Mevlânâ zaviyesine (Mader-i Mevlânâ) vakfetmiştir. Diğer vakfiyede de bu merkezi finanse ettiğine dair kayıtlar bulunmaktadır.[30] Konyalı'ya göre, bu iki kaynak

göstermekte, hatta fırsatını yakaladığında bozduğu anlaşmalar güçlü olma isteğine işaret etmektedir. Başı bilhassa Osmanlılar ve diğer düşmanlarla beladayken yaptığı kuşatmadan elde ettiği ganimetle bölgedeki en tanınmış dergâha yatırım yapıp yeşil

Hadra'ya benzetilmektedir. Günümüzde Karaman'da bir parkta tek başına durmaktadır, zira Osmanlılar tarafından yapılan yıkımlarda etrafındaki yapılar yok edilmiştir. Karamanoğullarının erken 15. yüzyıl türbe mimarisinin örneği olmasının yanı

Resim 7
Mader-i Mevlânâ.

https://geolocation.ws/v/P/15361690/karaman-mader-i-mevlana-camii/en

sıra, bir haminin kendi mezarının en büyük inşaatına biçim olarak benzemesi de ilgi çekicidir.

MADER-İ MEVLÂNÂ

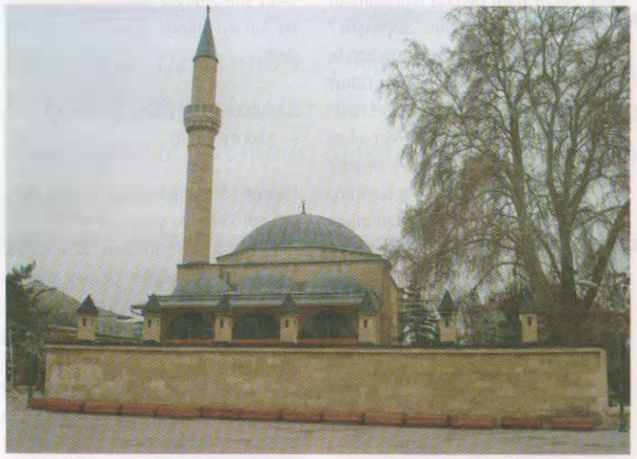
Söz edeceğimiz son yapı, mimarı ve süsleme açısından Kubbe-i Hadra ile hiçbir benzerlik göstermeyen Mader-i Mevlânâ'dır.[34] (Resim 8) Bu binanın önemi Karamanoğullarının tarikata verdiği ehemmiyetin bir görünürlük alanını oluşturmasıdır. Üstelik Alaeddin Ali'nin inşaatıyla beraber incelenmesi Karamanoğlu himayesindeki dini bağların ve siyasi çıkarların paralelliğini görmeye yardımcı olacaktır. Zira bilindiği üzere saygın ve söz sahibi bir velinin/tarikatın merkezlerini mimari himaye vasıtasıyla kendine mal etmek, aynı zamanda mezkûr fail gücün etkisini takviye ve bu takviyenin manifestosu mahiyetinde değerlendirilebilir.

Rivayete göre, Mümine Hatun, yani Mevlânâ'nın annesi Belhli bir emirin kızıydı ve Konya'ya göçü öncesi Bahaeddin Veled'le evlendi. 1255 yılında oğlu Mevlânâ ve Gevher Hatun'un izdivacının ardından vefat etti.[35] Daha sonra buraya, annesinin yanına Mevlânâ'nın ağabeyi Muhammed Alaeddin de defnedildi. 1310-1320 yılları arasında şeyhi Ulu Arif Çelebi'nin[36] (ö. 1320) emriyle, Kalemioğlu Ahi Mehmed Bey bir zaviye kurdu.[37]

Mader-i Mevlânâ kare planlı ve tek kubbeli sade bir yapıdır. (Resim 9) Dışında üç adet revak ve üzerlerinde üç küçük kubbeden oluşan son cemaat yeri bulunmaktadır. İç kısımda türbeler ve mescit aynı alanı paylaşır. Doğusunda Mümine Hatun, Mevlânâ'nın eşi, Muhammed Alaeddin ve Seyfeddin Süleyman'ın sandukaları vardır. Yapı mukarnas ve taş işçiliğinin verdiği diğer olanaklarla bezenmiştir. Dülgerler'e göre, sonradan yapılan yenilemeler sonucunda bugün Mader-i Mevlânâ klasik Osmanlı formlarına sahiptir.[38] Yapının yakınlarında Seyfeddin Süleyman adına yapılmış bir hamam da mevcuttur. Araştırmacılar ayrıca derviş hücrelerinin kalıntılarına rastlamıştır.[39]

1353 yılında Alaeddin Ali Bey'in babası Karamanoğlu Mirza Halil Bey bu zaviyeye bir değirmen ve tarla vakfetti. Vefatının ardından büyük oğlu Seyfeddin Süleyman'ı da[40] buraya defnederek, kabri başında pazartesi, perşembe, kandil ve bayram günlerinde Kuran okunması için vakıflar tesis etti.[41] Şikârî, Mirza Halil Bey'i

kıble tarafında bir zaviye daha yaptırılmasını"[44] emrederek, bu vakfın idaresini Mevlânâ'nın soyundan gelenlere şart koştu.[45] Cümle kapısı üzerinde bulunan 1370-1371 tarihli Arapça kitabe de (Resim 10) bu vakıfla uyumludur.[46] Tanrıkorur'un tercümesine göre kitabede şöyle yazmaktadır:

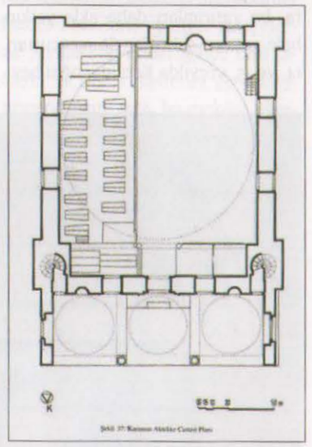
Resim 8
Alaeddin Ali Bey Türbesi.

http://www.panoramio.com/photo/65622478

"Rûm Yunân'da yanına kimesne geçmedi. Kadd ü kaametde gâyet bülend idi. Degme at çekmezdi ... adâleti ziyâde eyledi. Moğol beglerinden çok kimesne helâk eyledi..."[42] diyerek anlatır. Seyfeddin Süleyman'ın da bölgede sözü geçen, düzgün siyaset takip eden dinine bağlı bir emir olduğundan söz eder.

Alaeddin Ali Bey Konya'yı idare ederken ağabeyi Karaman'da hüküm sürdü. Şikârî'ye göre, Süleyman'ın bu şehirde bir sarayı da bulunmaktaydı. Düşmanların çekindiği bir şahsiyet olan bu emir, Alaeddin'den Konya'yı almak için aşılacak en büyük engel olarak görülüyordu. Örneğin Kayseri emiri Mehmed Bey müttefiklerine, Moğollarla beraber Alaeddin'i yenebilmek için önce Süleyman'ı zehirlemelerini isteyen bir mektup yazmıştı.[43]

Yukarıda da bahsedildiği üzere Alaeddin Ali Bey, Mader-i Mevlânâ'ya 1365 ve 1367 yıllarında vakıflar yaptı. 1367 tarihli, Mevlânâ adına yapılan vakfiyede Alaeddin, "babası tarafından yaptırılmış olan ve ağabeyinin merkadinin bulunduğu zaviyenin

Resim 9
Mader-i Mevlânâ planı.

Osman Nuri Dülgerler, *Karamanoğulları Dönemi Mimarisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, Şekil 37

"Ariflerin kutbu, âşıkların sultanı, milletin, hakkın ve dinin celali Mevlânâ'nın —Allah pek zahir olan sırrını kutlu etsin— kişizade ve keremli Hatuna nisbet edilen bu mübarek zaviyenin ve Karamanoğlu Mahmud oğlu Halil oğlu said ve şehid Seyfüddin Süleyman Bey'in —Allah kabrini aydınlatsın— merkadinin yapılmasını; yüce sultan, âlemde Hakk'ın gölgesi, ümmetlerin dizginini elinde tutan, Arap ve Acem sultanlarının efendisi, azgınları inatçıları kahreden, kâfirleri ve müşrikleri öldüren Ebu'l-feth Karamanoğlu Mah-

mud oğlu Halil oğlu Alaeddin –Allah mülkünü ebedi kılsın, bayraklarını yükseltsin, yardımcılarını muzaffer ve hoşnud kılsın– Hicretin 772. yılı (M. 1370) Rebiyülevvelin ilk günlerinde emretti."[47]

MEVLÂNÂ VE SİYASET

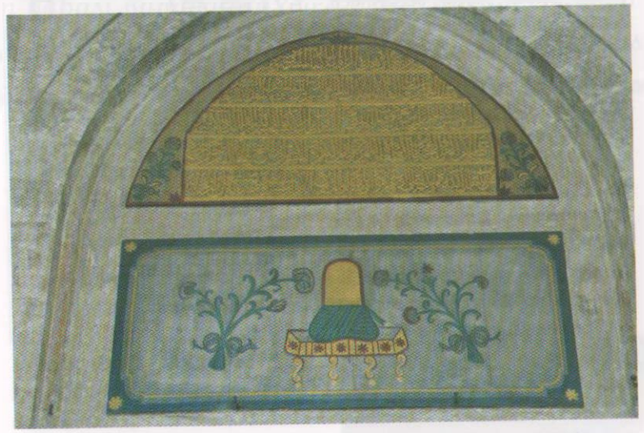
Peki, Mirza Halil oğluna istirahatgâh olarak neden bu alanı seçmiştir? Bunu yalnızca defin yeri ihtiyacıyla açıklamak mümkün değildir. Yahut Alaeddin mekânı bir manzume haline getirmek yerine sadece var olan yapıyı onarmakla yetinemez miydi? Bu seçimler Karamanoğullarının, hususiyle baba ve oğulun eğilimleri açısından da okunabilir. Konyalı'ya göre Alaeddin Ali, Mevlevi yoluna olan sadakatini babasından almış, bu nedenle tarikata ve zaviyelerine yatırım yapmıştır.[48] Bu fikirler sorulara bir parça cevap olabilir. Alaeddin Ali'nin mezkûr ahdi ve himayesi, tarikata olan bağlılığının vücuda gelmesi olarak nitelendirilebilir; diğer taraftan, bu yatırımları daha akla yatkın hale getiren sebepler de mevcuttur. 14. ve 15. yüzyılda Karamanoğlu beyleri varlıklarını idame ettirmek için etraftaki sayısız güce ve beyliklere karşı dirençli olmak ve savaşmak durumundaydı. Anadolu'nun ortasında ziyadesiyle kuvvetli bir toplum olarak varlık sürdüren Mevlevilerin politik meselelerle ilgilendiklerini ve söz sahibi olduklarını da unutmamak gerekir. Bu noktada Şemseddin Mehmed'in Konya'yı ele geçirmeye çalıştığı yıllarda Mevlânâ ile yaptığı görüşmelerden söz etmek iyi bir örnek olacaktır; zira yöneticiler de askeri, siyasi bir hamle yapmadan evvel din büyüklerine danışmayı yeğlemektedir. Mehmed de şehre girer girmez ilk iş olarak şeyhi ziyaret etmiş, Mevlânâ neden şehri ele geçirmek ve yıkmak istediğini sormuştu.

"—Ey şeh-i Moğol! Niçün bi-amânsın? Bu kal'ayı harâb etmek istermişsin, dedi.

Karamanoğlu eydür:
— 'Ahd eyledim!

Hazret-i Mevlânâ eydür:
— Yedi kullesin yıkub gene yap, ahdin yerin(i) bulsun dedi. Ez-incânib, Karamanoğlu, beglerine emr eyledi. Ertaş Kapusu cânibinden yedi kullesin yıkub gene yapdılar."[49]

Şikârî, Mevlânâ'nın himmetiyle Mehmed'i kendisine nasıl bağladığını anlatarak devam eder: "Ahdi yerine vardı. Karamanoğlu eyle kin ile gelmiş idi ki, cümle Konya'yı katl-i'âmm edc, cümlesini harâb ede. Hazret-i Mevlânâ, bâtın kuvvetiyle sırr ile eyle muhabbet eyledi ki bir yıl mikdârı hizmet-i Mevlânâ'ya geldi ve gitdi."[50]

Resim 10
Mader-i Mevlânâ, cümle kapısı üzerindeki kitabe.

http://1.bp.blogspot.com/-SlUaCzgxC4I/UJeyAvjcmZI/AAAAAAAAATo/hKoCowaHi2I/s1600/5.10.2012+041.JPG

Mevlânâ'nın Selçuklu divanında da hazır bulunduğunu yine Şikârî'den öğrenmekteyiz. Bu toplantılarda devlet ricalinin onun sözlerine binaen kararlarını değiştirdikleri de görülüyordu. Örneğin bir keresinde, Alaeddin Keykubad'ı[51] Karamanoğullarından korkması gerektiğine dair uyarmış ve savaş ilan etmesini sağlamıştı.[52] Mevlânâ ve müritlerinin siyasi gündem açısından aktif ve etkili olduklarına dair bunların yanında başka pek çok örnek sunulabilir.

Bununla birlikte, tarikatın başındaki şeyhin yanı sıra dervişlerin tutumu da şehirde var olmak açısından önem arz etmektedir. Alaeddin Ali'nin, Yıldırım Bayezid ile yaptığı savaşta Konya halkı korumadığı için güçsüz düşüp öldürülmesi, büyük bir topluluğu oluşturan dervişlerin tutumlarıyla askeri ve siyasi olayları yönlendirebileceklerine dair bir örnektir. Eflâkî'ye göre, Mevlevi dervişleri ve Karamanoğlu devleti uzun müddet iyi ilişkiler sürdürmüş, fakat daha sonraları Karamanoğullarının ve diğer Türkmenlerin uygunsuz davranışları sonucunda işler tersine dönmüştür. Sultan Veled zamanında bir eve semaya davet edilmiştir. Zikirden sonra Ahi Mustafa isimli bir şahıs "Bundan sonra Mevlevileri zikrimize davet etmeyelim, kimseye kıpırdayacak yer bırakmadılar" demiş ve bunu duyup çok sinirlenen Sultan Veled büyük bir grubu peşine takarak Ahi Mustafa'nın külhanilerin bulunduğu bölgedeki evine gitmiş, gelişen olayların akabinde bütün Mevlevilere, Mustafa'yla ilişkilerini kesmelerini ve evine gitmemelerini buyurmuştur.[53]

Başka bir rivayette, Ulu Arif Çelebi'nin Moğol ordusu taraftarı olduğu, Karamanoğullarının ise bu durumdan rahatsızlık duydukları ve sık sık itiraz ettikleri anlatılmaktadır. Karamanoğulları "Sizler komşunuz ve muhibbanınız olan bizleri sevmiyor, kuşkusuz bir şekilde Moğolları istiyorsunuz" diye çıkıştığında, Çelebi "Biz dervişiz. Bizim bakışımız Allah'ın isteğine göre şekil alır. O kimi dilerse ve hükmüyle kime güvenirse biz o kimsenin yanında durur ve onu isteriz... Yüce Allah sizi değil Moğol ordusunu tercih ediyor. O saltanatı Selçukluların elinden alıp Cengiz Han'ın ailesine vermiştir... Biz de onun dilediğinin aynısı istiyoruz" diyerek yanıt verir.[54] Akabinde, 1320 yılında Eflâkî'nin "dindar ve erdemli"[55] olarak nitelediği Emir Çoban[56] (ö. 1327), Konya'yı kısa süreliğine Karamanoğullarının elinden aldığında bu şehrin ve diğer şehirlerin bütün ilim adamları, şeyhleri, soyluları yanında olmuş ve ona biat etmiştir.[57]

Tüm bu örnekler göz önüne alındığında, bölgeye hâkim olmak isteyen bir kimsenin Mevlevilerin ve diğer önde gelen kişilerin desteğine ihtiyacı olduğu ve aynı zamanda onlarla ilişkilerini düzgün tutmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Alaeddin Ali Bey'in himayesi dini sadakatinin yanında Mevleviliğin ünü ve gücüyle de ilintili olabilir. Aynı şekilde Kubbe-i Hadra gibi görkemli bir yapı inşa edip Çelebilere yatırım yapmak, bölgenin hâkimiyetine sahip olduğunun sembolünü yaratma hareketi olarak da okunabilir; zira bir dini güce önem vermek kendini de güçlü kılmaya işaret eder.

DİĞER KARAMANOĞLU YAPILARI

Kubbe-i Hadra'nın ve Mader-i Mevlânâ'nın ehemmiyetini görmek açısından, özellikle Konya ve Karaman dahilindeki diğer Karamanoğlu yapılarını incelemek yararlı olacaktır. Dülgerler'in araştırmasına göre, halihazırda ayakta olan iki yüz kadar eser (cami, medrese, zaviye, türbe vs.) vardır. Camilerden çoğu Karaman'da, medrese ve zaviye türünden eğitim yapıları ise Konya'dadır. Birçok eser şu an mevcut olmadığından bu eğilim üzerine yorum yapmak maalesef mümkün değildir. Elbette Alaeddin Ali ve babasından başka zaviye inşa eden beyler de vardır. Örneğin Alaeddin Bey'in oğlu Sultan Muhammed 1418 yılında Konya'da bir Kazeruni[58] tekkesi kurmuştur.[59] Çoğu yapıda kurucu ya da mimar ismine rastlanmamaktadır. Aynı zamanda bunlardan neredeyse hiçbiri Mevlânâ Türbesi ve Mader-i Mevlânâ ile kıyaslanacak derecede dini-siyasi bir potansiyel taşımamaktadır. Karamanoğlu beyleri daha çok ulu camiler üzerinde durmuş görünmektedir. Ermenek'te 1303'te Mehmed Bey tarafından yaptırılan, Aksaray'da Sultan Mehmed bin Alaeddin Bey'in hamiliğiyle 1408'de inşa ettirilen ve 1455 yılında Ereğli'de İbrahim bin Mehmed Bey'in yükselttiği camiler buna örnek gösterilebilir. Bu camiler yöneticilerin şehrin kimliğini değiştirme tutumu açısından mühimdir, ancak Kubbe-i Hadra gibi bir yapıyı ortaya çıkarmak yukarıda da belirtilen yan anlamlara sahiptir.

Son olarak erişebildiğimiz kaynaklarda, Karaman'da bulunan Karabaş-ı Veli Külliyesi, Karamanoğlu yapıları arasında zikredilmiştir; ancak yapı hakkında, üzerindeki II. Abdülhamid'den kalma tamir kitabesi dışında hiçbir kesin veri bulunmamaktadır.

İlginçtir ki, Osmanlılar 15. yüzyılın belirli bir kısmında Konya'ya sahip olmalarına rağmen Mevlânâ Dergâhı'na hiçbir yatırım yapmadı. Mekân Osmanlı desteğini ancak bir asır sonra görmeye başladı.

DEVLET VE TEKKE

Yukarıda yazılanlar ve bu araştırma sürecinde edinilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, sufi grubun bütün dinamiklerini içerisinde bulunduran mimari yapı olarak bir tekke/dergâh ile devlet arasında iki yönlü bir ilişki vardır. Bir taraftan beyler dini mekânı vakıflarla destekler. Mekân da bu desteklerle büyürken dini ve sosyal değerleri vasıtasıyla devleti meşru kılar. Mevlevi yolunun sadık müritleri olarak tanınan Karamanoğlu beyleri yukarıda sözünü edilen yapıları inşa ederek, karşılığında diğer yandaşların ve şeyhlerin manevi destek ve itimatlarını elde etmiştir. Alaeddin Ali'nin de içinde bulunduğu bağlamda bu durum neredeyse tüm Konya halkına tekabül etmektedir. Halk desteğinin bir devletin var olma sürecindeki rolünü, Cimri'yi Selçuklu sultanı kabul edenin yine bu şehirde yaşayan nüfus olduğunu hatırlayarak görmek mümkündür.

Bahsettiğimiz himayenin iki taraflı yapısını görebilmek için Zeynep Yürekli'nin çalışmasında yer verdiği Hacı Bektaş ve Seyyid Gazi dergâhlarının Osmanlı devletinin gelişmesindeki rolünü zikretmek yararlı olacaktır. Yazara göre, bu tür kutsal mekânlar ve evliyaların hanedanlıklarla kuvvetli bir ilişkisi vardır. Örneğin tarikat kurucusu adına inşa edilen ana dergâh büyüdükçe Bektaşi ağı da genişlemiştir.[60] Bu genişleme sürecinde, devlet adamları mekâna vakıflar yaptıkça, dergâhın büyükleri de eşzamanlı bir otorite kazanmıştır. Halil ve Alaeddin'in mezkûr himayesi de bu açıdan okunmaya elverişlidir. Baba ve oğul diğer güçlerle çatışma halinde oldukları esnada bölgedeki kontrollerini ortaya koyarken, Mevlevi tarikatı da büyümüş, itibarını artırmıştır. Bilindiği üzere sufiler Mader-i Mevlânâ ve diğer zaviyelerde şeyhlerinin önderliğinde dini faaliyet ve özel ritüellerini gerçekleştirmenin yanı sıra, bu mekânı öğretilerini aktarmak ve daha çok kişiye ulaşmak amacıyla kullanmışlardır. Bir tarikata nispet edilerek inşa edilen her yeni mekân, ana dergâhın ve kurucunun bir uzantısı olarak nitelendirilebilir. Vefat eden şeyhler ve tarikatın mühim azaları mekân etrafına defnedilir ve zaviyenin kurulduğu alan daha da içselleştirilir. Devlet büyükleri de arzuları ve elverişlilik doğrultusunda bu mekânlara gömülür. Örneğin Seyfeddin Süleyman'ın mezkûr tekkeye, Mevlânâ'nın annesinin yanına defnedilmesi bu kabildendir. Böylelikle bahsedilen çift taraflı ilişki sürmüş olur. Mevlevi yolu Mader-i Mevlânâ ile bir merkez daha kazanmış ve genişlemiştir.

Kazanılan mühim zafer sonrası dini bir mekânı yenilemek ya da etkili bir inşaat yapmak bir gelenektir. Alaeddin Ali'nin Mevlânâ Türbesi'ne yönelik himayesi hükümdarlar arasında sıkça rastlanan bir uygulamadır. Örneğin I. Selim (h. 1512-1520) Suriye ve Mısır'ı Memlûklerin elinden al-

dıktan sonra İbn Arabi'nin (ö. 1240) Şam'daki türbesini yapmış, Kanuni 1534 yılında Bağdat'ı Safevilerden alınca Abdulkadir Geylani'nin (ö. 1166) türbesini yenilemişti.[61] İlginçtir ki, Osmanlılar 15. yüzyılın belirli bir kısmında Konya'ya sahip olmalarına rağmen Mevlânâ Dergâhı'na hiçbir yatırım yapmadı. Mekân Osmanlı

Konya'da dervişler, Clément Huart (1894-1926).

http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btpt6k116563t/f17.image.r=konya.langFR

desteğini ancak bir asır sonra görmeye başladı.

14. ve 15. yüzyılda Osmanlılar ve Karamanoğulları aynı siyasi ortamı ve arenayı paylaşıyordu. İki taraf da farklı dergâhlar üzerinde birbirine benzer reaksiyonlar gösteriyordu. Örneğin Alaeddin Ali'nin adı Mader-i Mevlânâ'nın kitabesine yazıldığı sıralarda, Ahi Murad'ın (Murad Hüdavendigâr; h. 1362-1369) adı da Hacı Bektaş dergâhının üzerine kazılmıştı. İki taraf farklı mekânları, belki de farklı sebeplerden ötürü kendileri için ebedileşme platformu olarak kullanmıştı. İstila ve savaşlara gelince, var olan güç kavgası ve yer kapma hırsı farklı dergâhlarda birbirini böyle bir reddedişle tezahür etmiş olabilir. Bu mekânları sahiplenmek, aynı zamanda bulundukları şehre ve halkına da malik olma yolunu açmaktadır. Buna paralel ilginç bir nokta olarak, Mevlevi menkabeleri de diğerlerini tenkit etmektedir. Örneğin Eflâkî, Hacı Bektaş'tan dini görevlerini yerine getirmeyen, itaatsiz bir kişi olarak söz etmektedir.

İki tarafın farklı mekânları sahiplenmesi ve bir diğerininkine dokunmamasını coğrafi üstünlükle de açıklamak mümkün olabilir. Hacı Bektaş manzumesinin bulunduğu Nevşehir 14. yüzyılda Osmanlı bünyesine geçti. Konya ise malum olduğu üzere Karamanoğlu yedindeydi. Ancak Osmanlı-Karamanoğlu çekişmesinde diğer beyliklerin mezkür dini mekânlara yaptıkları vakıfları ve yolladıkları hediyeleri incelemek bu noktada aydınlatıcı olabilir. Örneğin Germiyanoğlu I. Yakup Bey (ö. 1340) 1307 yılında Sultan Veled'e hediye olarak bir şadırvan yaptırdı. 1387'de ise aynı beyliğin emiri II. Yakup Bey (h. 1387-1390) dergâha maddi destek vermek amacıyla Afyonkarahisar'da bulunan bir araziyi vakfetti.[62] Bu beylikler aynı zamanda Hacı Bektaş Dergâhı'nın yapımında rol alıp bağışlarda bulundu.[63] Böylelikle bağlılık göstermenin yanı sıra varlıklarını meşrulaştırmış oluyorlardı.

Yine de bu faaliyetler Osmanlılar ve Karamanoğullarının yukarıda bahsedilen durumundan farklı bir seyir izlemektedir. Mezkûr dergâhlar adeta iki tarafın güvenliğini sağlayan ve birbirine taarruzunu engelleyen tampon bölge görevini icra etmiştir. 1400'lü yıllarda Anadolu'da bulunan Macar savaş esiri George, Seyyid dergâhının Osmanlı ve Karamanoğlu arasında bir hudut teşkil ettiğini belirtmiştir. İki taraf arasında mütemadi bir anlaşmazlık olsa da, kimse bir diğerinin alanını talan etmemektedir. Hiç kimse Seyyid Gazi merkadına yakınlaşmaya cüret etmemiş ve etrafındaki arazilere saldırmamıştır.[64] Bilindiği üzere Konya bu yüzyıllarda Osmanlı ve Karamanoğulları arasında sıkça el değiştirmiş, ancak tıpkı Seyyid Gazi'de olduğu gibi, bu anlaşmazlıklar esnasında Mevlânâ Dergâhı'na bir zarar gelmemiş, bilakis vakıflar ve yardımlar devam etmiştir.

Çekişmenin çok gergin olduğu bu dönemde Alaeddin Ali'nin Kubbe-i Hadra'yı inşa ettirmesi, yine babasının ve kendisinin, Mevlânâ'nın annesinin yattığı yere verdiği önem daha da sembolik hale gelmektedir. Yürekli'nin de dediği gibi, dini ehemmiyeti olan merkezleri himaye etmek aynı zamanda devlet inşası sürecinin de bir parçasıdır.[65] Karamanoğlu ve Mevlevi ilişkilerine benzer biçimde, Osmanlılar da Bayramı, Nakşibendi, Halveti[66] gibi tarikatlardan şeyhler ve tarikat liderleriyle ilişki içindeydi.[67] Ne yazık ki Karamanoğulları Beyliği hakkında Osmanlı'da olduğu kadar fazla bilgiye sahip değiliz. Yine de daha önce belirtildiği üzere, hâkim oldukları bölgede çok çeşitli tarikatlar bulunduğunu biliyoruz. Ancak Konya ve civarında en saygın dini liderin Mevlânâ, o süreçte en söz sahibi tarikatın da Mevlevilik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır; dolayısıyla, itaat edilmesi ve üzerinde durulması gereken topluluk da Mevlevilerdir.

SONUÇ

Bu yazı gölgede kalan Beylikler Dönemi çalışmalarına ışık tutmak amacıyla yapılan bir denemedir. Kısaca, Karamanoğulları ve Mevlevi tarikatı ilişkilerinin sadece Konyalı'nın sözünü ettiği dindarlık açısından incelenmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Himaye etmek, var olanlardan farklı yapılar inşa etmek, bölge halkı için önem taşıyan bir kişiye yatırımlar yapmak sadece sadakat amaçlı bir faaliyet olarak nitelendirildiğinde pek çok husus eksik kalmaktadır. Kaldı ki, diğer açılardan bakmamız için birçok başka sebep de mevcuttur. Dervişlerin siyasetteki rolleri, bahsedilen güçlerin birbiriyle münasebetleri bu sebeplere birer örnektir. Diğer dinamikler de incelenmeli ve meselelere daha geniş açılardan bakılmalıdır. Böylece Aslanapa'nın bahsettiği ikileme sıkışan çalışmalar kendileri için bir yol bulabilecektir.

Aslında daha kapsamlı bir çalışmanın parçası olan bu yazı neticesinde, özellikle Kubbe-i Hadra inşasının Karamanoğulları tarihinde hususi bir yer tuttuğu ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar Alaeddin Ali Bey'in himayesinin kapsamı tam anlamıyla belirli olmasa da, bir ahd neticesinde faaliyet gösterdiği alanın Mevlânâ Dergâhı olması bu mekâna olan ilgisinin bir tezahürüdür. Erkek kardeşinin Mevlânâ'nın annesinin yanına defnedilmesi, babası ve kendisinin bu tekke için hususi vakıflar yapması da bu önermeyi desteklemektedir.

Bunlara ek olarak Osmanlıların pek çok Karamanoğlu eserini imha ettiğini unutmamak elzemdir. Bu eksiklik neticesinde, belki de Karamanoğlu sanatı ve mimarisi hakkında yapılan tüm yorumlar noksan kalmaktadır. Ortaçağ Anadolu'su hakkındaki ikincil kaynakların en büyük sorunu ise birçoğunun formalist çerçeveyle sınırlı kalmasıdır. Mimari eserler, sanatçılar, hanedanlar bu döneme ve zamana ait diğer tüm mefhumlar bu hudutlardan çıkarılarak kendi bağlamı içerisinde anlaşılmalıdır.

İREM GÜNDÜZ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* Yazım sürecinde yanıda olan Oya Pancaroğlu'na, yayın aşamasında yardımlarını esirgemeyen İrvin Cemil Schick ve Defne Orhun'a müteşekkerim.

1 Ernst Diez, Oktay Aslanapa ve Mahmut Mesut Koman, *Karaman Devri Sanatı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1950), Önsöz.

2 Osman Nuri Dülgerler. *Karamanoğulları Dönemi Mimarisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006).

3 Haşim Karpuz, "Mevlânâ Külliyesi", İslam Ansiklopedisi (İA), c. 29, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), s. 448.

4 Mevlevi tarikatının merkezi olan Mevlânâ Külliyesi.

5 Anadolu Selçuklu Devleti'nin meşhur devlet adamı (ö. 1277)

6 Zeynep Yürekli, *Architecture and Hagiography in the Ottoman Empire: The Politics of Bektashi Shrines in the Classical Age* (İngiltere: Ashgate Pulishling, 2012), s. 1.

7 *Age*, s. 51

8 *Age*, s. 21; Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler: Metodolojik Bir Yaklaşım* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992).

9 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 4. baskı, s. 2. (Uzunçarşılı burada İbn Bibi'den aldığı bilgileri özetlemektedir.)

10 Kaynaklar bu olayı "Cimri İladisesi" olarak nitelendirmiştir. Siyavuş'un Konya'da tahta oturması Karamanoğulları tarihinde dönüm noktası olmuştur. Şemseddin Mehmed bu dönemde dil reformları yapmış ve yönetimin merkezileşmesi yönünde çabalarda bulunmuştur.

11 Uzunçarşılı, *age*, s. 7.

12 *Age*, s. 14.

13 *Age*, s. 14.

14 Johannes Schiltberger, *Bondage and Travels of Johann Schiltberger A Native of Bavaria, in Europe, Asia, and Africa, 1396*, der. Philip Brunn, çev. J. Buchan Telfer (New York: Cambridge University Press, 2010), s. 8

15 Uzunçarşılı, *age*, s. 16.

16 Şikârî, *Karamanoğulları Tarihi*, çev. M. Mesud Koman (Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1946), s. 107; Şikârî, *Karamannâme*, der. Metin Sözen ve Necdet Sakaoğlu (İstanbul: ÇEKÜL Vakfı, 2005), s. 26.

17 Silifke'de bulunan Kızkalesi (Gorigos).

18 Hasan Özönder, "Mevlânâ Türbe ve Külliyesinin Tamir ve İlaveler Kronolojisi", *Selçuklu Araştırmaları Merkezi Selçuk Dergisi*, sayı 2, 1988, s. 17

19 Muineddin Pervane'nin gerçekleştirdiği inşaatın mimarı.

20 "Şikârî'nin bu pek açık ve kati ifadesi karşısında Mevlânâ'nın üstüne yeşil mahruti kubbeli türbeyi Karamanoğlu Alaaeddin Ali Bey'in yaptırdığına hükmetmek lazım geliyor": İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi* (Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1964), s. 638.

21 Konyalı, *age*, s. 639; Konyalı, bu kişinin hiç olmazsa bir çini amili olduğunu düşünmektedir. Bu çıkarımının sebebi kıble duvarında bulunan ve üzerinde "amel-i Ahmed ibni Abdullah bin Asli" yazan bir çinidir. Kendisi 1942 yılında bu çiniyi gözleriyle gördüğünü, ancak 1945'te tekrar kontrol etmek istediğinde yerinde bulamadığını belirtmiştir (*age*, s. 420). Osman Nuri Dülgerler kendi çalışmaları esnasında böyle bir çiniye denk gelmediğini kaydetmiştir Dülgerler. *age*, s. 168).

22 Şehabettin Uzluk, *Mevlâna'nın Türbesi* (Konya: Güze! Sanatlar Komitesi Yayınları, 1946), s. 84.

23 Hasan Özönder, *Konya Mevlânâ Dergâhı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), s. 9-10.

24 Özönder. "Mevlânâ Türbe ve Külliyesinin Tamir ve İlaveler Kronolojisi", s. 17.

25 Dülgerler, *age*, s. 156.

26 Haluk Karamağaralı, "Mevlâna'nın Türbesi", *Türk Etnografya Dergisi*, sayı 7-8, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966), s. 38.

27 Dülgerler, *age*, s. 159.

28 Özönder, agm, s. 17.

29 Agm, s 18.

30 Konyalı, *age*, s. 640.

31 *Age*, s. 639.

32 Detaylı bilgi için bkz. Yekta Demiralp, "Seyyid Mahmûd-i Hayrânî Türbesi". İA, c. 37, s. 68-69.

33 Dülgerler, *age*, s. 167.

34 Diğer isimleriyle, Karaman Mevlevihanesi, Aktekke ya da Kalcmiye Zaviyesi.

35 M. Zeki Oral "Mader-i Mevlâna= Prenses Mü'mine Camı, Türbesi ve Hayatı". *Konya Halkevi Kültür Dergisi* 53-56 (1943), s. 124-125.

36 Mevlânâ'nın torunu. Babası Sultan Veled'in ölümü üzerine tarikatın başına geçmiştir. İsmi Celaleddin Emir Arif'tir.

37 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2006), s. 91. Tekke hakkında detaylı bilgi için bkz. Tanrıkorur, Barihüda, "Karaman Mevlevihânesi", İA, c. 24, s. 447-448.

38 Dülgerler, *age*, s. 87.

39 Diez, *age*, s. 49.

40 Ulaşabildiğim kaynaklarda Mirza Halil ve Seyfeddin Süleyman hakkında Şikârî'nin yazdıkları haricinde bir bilgiye rasılamadım. Fakat *Karamannâme*'den de anlaşıldığı üzere büyük oğul olarak nitelediğimiz kişi Eşrefoğulları Beyliği'nin kurucusu Seyfeddin Süleyman (ö.1302) ile aynı kişi değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şikârî, *age*. s. 138-164; Barihüda Tanrıkorur, Seyfeddin Süleyman'ın ölüm yılının 1352 olabileceğini belirtmiştir. Bkz. Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevihanelerinin Mimari Özellikleri: Katalog*, doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2000, s. 143.

41 *Age*, s. 143.

42 Şikârî, *age*, s. 138.

43 *Age*, s. 163.

44 Tanrıkorur, *age*, s. 143.

45 *Age*, s. 143; Tanrıkorur bu bilgileri Konyalı'nın kişisel koleksiyonundan değil, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde bulunan 10389 numaralı *Alâeddin Ali Bey b. Hali Yahşi Bey Vakfı*'ndan edinmiştir.

46 "Halil Ethem Eldem ve M. Zeki Oral gibi bazı yerli ve Max van Berchem gibi yabancı tarihçilerin, Karamanoğulları devrine ait bu kitabedeki Alaeddin Ali ile Mirza Halil arasındaki 'ibn' kelimesini atlamaları Alaeddin Ali Bey'in yaptırdığı eserlerin babası Mirza Halil Bey'e atfedilmesi gibi büyük bir hatanın doğmasına sebep olmuşur." Tanrıkorur, "Karaman Mevlevihânesi", s. 447. Bu yazı için okuduğum diğer kaynaklarda da kitabenin Mirza Halil Bey'e ait olduğu düşünülmektedir. Örneğin Diez, Aslanapa ve Koman haminin Mirza Halil olduğuna kanaat etmişler ve bu inşaatı bir onarım ihtiyacına bağlamışlardır. Diez, s. 45. Ancak böyle ele alındığında tarihlendirmede sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu hatanın düzeltilmesini Barihuda Tanrıkorur'a borçluyuz.

47 Tanrıkorur. *Türkiye Mevlevihanelerinin Mimari Özellikleri: Katalog*, s. 153.

48 Konyalı, *age*, s. 639.

49 Şikârî, *age*, s. 128.

50 *Age*, s. 128.

51 Mevlânâ'nın yaşadığı yıllar düşünüldüğünde bu kişi II. Alaeddin Keykubad'dır.

52 Şikârî, *age*, s. 176.

53 Shams al-Din Ahmed-e Aflaki, *The Feats of the Knowers of God (Menaqeb al-'arefin)*, çev. John O'Kane (Hollanda: Brill, 2002), s. 586-587.

54 *Age*, s. 647-8.

55 *Age*, s. 684.

56 İlhanlı emiri.

57 Aflaki, *age*, s. 684.

58 II. yüzyılda Ebu İshak Kazeruni tarafından kurulan, daha çok İran'da etkili olduğu düşünülen tarikat. Anadolu'da ilk Kazeruni tekkesini 1400 yılında Yıldırım Bayezid kurmuşıur. Detaylı bilgi için bkz. Hamit Algar, "Kâzerûniyye", *TDİA*, c. 25, İstanbul, 2002, s. 146-148.

59 Gölpınarlı, *age*, s. 26.

60 Yürekli, *age*, s. 156.

61 *Age*, s. 17.

62 Özönder, "Mevlânâ Türbe ve Külliyesinin Tamir ve İlaveler Kronolojisi", s. 17; Gölpınarlı, "Konya'da Mevlânâ Dergâhının Arşivi", İsianbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 1-4, İstanbul, 1955, s. 157.

63 Yürekli, *age*, s. 85.

64 *Age*, s. 5; Yürekli'nin alıntıladığı eser; Georgius de Ungaria, *Tractatus de Moribus Condictionibus et Nequicia Turcorum*, der. R. Klockow (Köln, 1993).

65 Yürekli, s. 5.

66 Ömer Halveti'nin kurduğu ve tarikat silsilesi Hz. Ali aracılığıyla Hz. Muhammed'e ulaştırılan Halvetiye tarikatının temelini sürekli Allah'ı anma ve çile yoluyla benliği arındırma oluşturur. Şeriata bağlı Sünni tasavvuf anlayışının en önemli temsilcisi olan ve Muhammed Bahaeddin tarafından kurulan Nakşibendiye (veya Nakşilik), müridin kendini ölüp kefenlenmiş varsayarak, hayalinde canlandırdığı mürşidinin iki kaşı arasına bakıp ruhaniyetinden feyz aldığı "rabıta" yöntemiyle diğer tarikatlardan ayrılır. Hacı Bayram Veli'nin kurduğu Bayramilik hem Hz. Ebubekir'e ulaşan Sıddıki silsileye, hem de Hz. Ali'ye ulaşan Alevi silsileye sahip olup, Nakşibendilik ile Halvetilik arası bir tarikat sayılır. Şii-Safevi uzantısı bir tarikat olduğu görüşü ise daha sağlam temellere dayanır. Temel ilkesi vahdet-i vücut inancıdır.

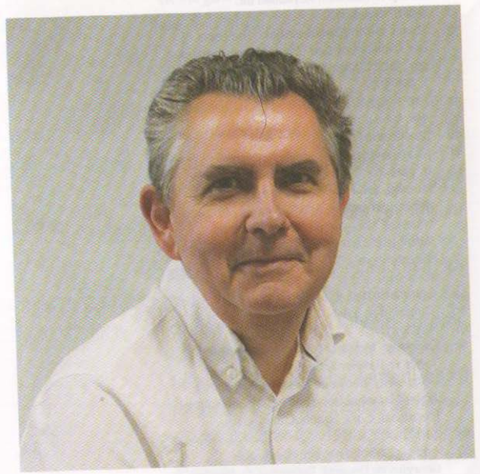
67 *Age*, s. 2.

ULUS-AŞIRI PERSPEKTİFTEN BAKARKEN ÜLKELERİN ÖZGÜL DENEYİMLERİNİ GÖZDEN KAÇIRMAMAK

JOHN HORNE İLE I. DÜNYA SAVAŞI ÜZERİNE

MEHMET BEŞİKÇİ-ALEXANDRE TOUMARKINE

Dublin'deki Trinity College'da modern Avrupa tarihçisi olan John Horne'un uzmanlık alanları 20. yüzyıl Fransa'sı ve özellikle Birinci Dünya Savaşı tarihidir. Büyük Savaş üzerine çalışmaları, karşılaştırmalı ve ulus-aşırı bir perspektifin izlerini taşır. Kariyerinin başlarında sosyal tarih ve emek tarihi yaklaşımları çerçevesinde ürünler veren Horne, son yıllarda savaşı daha geniş bir pencereden anlayabilmek için kültür tarihini göz önünde tutmanın elzem olduğunu düşünüyor.

John Horne, modern Avrupa tarihçisi, Trinity College.

ÇEVİRİ: EMRE AKIN PİLGİR

21-22 Nisan 2015'te Orient Institut İstanbul tarafından düzenlenen Tyssen Konferansları dizisinde Türkiye'de iki konuşma yaptınız. Birinci Dünya Savaşı'nın yüzüncü yıldönümü etkinlikleri sebebiyle muhtemelen programınız çok yoğun. Bu yoğunluk içerisinde Türkiye'ye gelip bu konferansa zaman ayırmayı kabul etmenizde herhangi bir özel sebep olup olmadığını bilmeyi çok isteriz. Konferanstan en büyük beklentiniz nedir?

Bir şeyler öğretmeye geliyor görünebilirim, ama asıl niyetim öğrenmek! Bu sebeple davetlerinden ötürü Orient Institut İstanbul'a müteşekkirim. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlıların ve Türklerin rolü ve savaşın Osmanlı ve Türk tarihindeki yeri, benim gibi bu savaşı ulus-aşırı bir perspektifle yazmaya çalışan her tarihçi için son derece önemli konulardır; dolayısıyla, genel olarak Birinci Dünya Savaşı'nın önemi ve özel olarak da savaşın Türkiye'yle ilişkisi hakkında Türkiye'deki meslektaşlarım ve ilgili kişilerle yakın diyaloglara girmeyi iple çekiyorum. Benim için Türkiye yoğun bir programa sıkıştırılacak herhangi bir ülke değil; büyük önemc sahip bir yer. Özellikle de Osmanlıların savaş deneyimindeki bazı ihtilaflı hususların, mesela Ermeni azınlığının yok edilmesi gibi konuların karşılaştırmalı ve ulus-aşırı bir bakış açısından incelenmesinin çok faydalı olabileceğini düşündüğümden önemli. Her ülkenin tarihi emsalsizdir elbette, ancak hiçbiri diğer ülkelerin tarihiyle kıyaslanamayacak ölçüde eşsiz değildir! Hepimizin tecrübelerinde derin farklılıkların yanı sıra ortaklıklar da bulunuyor.

Birinci Dünya Savaşı'na dair ilk kitabınız olan *Labour at War. France and Britain, 1914-1918* [Savaş Zamanında Emek Hareketi. Fransa ve Britanya, 1914-1918], Fransa ve İngiltere menşeli iki sendikal geleneğin savaş bağlamı içinde karşılaştırmalı bir incelemesiydi. Birinci Dünya Savaşı tarihçileri genelde, Fransız anarkosendikalizmi içinde yaşanan radikal savaş karşıtı tutumun savaşa destek vermeye yönelik bir tutuma şaşırtıcı dönüşümünden rahatsızlık duymaktadır. Bu destek çoğunlukla devrimci ideale ihanet olarak sunulmakta; ancak siz buna karşı çıkarak, bu hamlenin hiç de şaşırtıcı olmadığını ve savaşa yönelik tutumlarındaki değişimin çok önce yaşanmış olduğunu gösteriyorsunuz. Ayrıca bu değişimin işçi hakları için verilen mücadeleden vazgeçmek anlamına gelmediğini de vurguluyorsunuz. Gerçekte Fransız sendikası CGT (Confédération générale du travail) "ekonomik demokrasi" kavramsallaştırmasıyla işçi hakları fikrini genişletmiş, bu kavram devletle karşılıklı güvene dayanan bir ilişkiye işaret etmiştir. Sonraki iki kitabınızda seferberliğin yapısı ve devletle paramiliter aktörlerin rolü gibi, bu konudan bağımsız ama konuyla ilgili alanlara eğilmektesiniz. Sosyoekonomik tarihle ilişkili önceki kitabınız sonraki eserlerinizi nasıl etkiledi?

Savaş Zamanında Emek Hareketi doktora tezimdi ve tamamen tekrar kaleme alarak kitap haline getirdim. Genellikle doktora tezi sonraki eserler üzerinde kalıcı bir etki bırakır. Sonrasında kültür tarihine yönelmiş olsam da, her zaman içimde bir sosyal tarihçi yatmıştır! Nitel olan ile nicel olan arasındaki etkileşim bana sosyal tarihin öğrettiği bir şeydir; bunu mümkün olduğunca göz önünde tutarım. Hâlâ toplumsal yapılara, onların ekonomi ve politikayla ilişkisine ilgi duymaktayım. Ancak, 1980'lerde uygulandığı biçimiyle sosyal tarih, konu her zaman yoğun şekilde ilgilendiğim savaşa geldiğinde sınırlılıklar taşımaktaydı. Birincisi sosyal tarihçiler sınıf, toplumsal hareketler ve grevler gibi dünya savaşlarını yatay kesen uzun erimli yapılardan bahsedip duruyordu; ama savaşların yarattığı ve savaşa özgü toplumsal çalkantılar hakkında çok az şey soruyorlardı. İşçileri, sendikacıları ve grevleri merak ediyorlardı, ama askerleri, yas tutan kadınları veyahut savaş için fedakârlık, vazifeden kaçma, vurgunculuk gibi terimlerle savaş zamanı toplumsal ilişkilerin diline girmiş her şeyi göz ardı ediyorlardı.

İkincisi, son noktadan yola çıkarsam, kültür tarihi savaşın (benim örneğimde Birinci Dünya Savaşı'nın) anlamı ve deneyimlerinin meydana getirdiği o devasa alana erişimi benim için çok kolaylaştırdı. *German Atrocities, 1914: A History of Denial*'ı [Alman Mezalimi, 1914: Bir İnkârın Tarihi] kaleme alırken 1990'larda gerçekleştirdiğim değişim buydu.

Editörlüğünü yaptığınız *State, Society and Mobilization in Europe during the First World War* [Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Devlet, Toplum ve Seferberlik] savaş esnasında Avrupa'da yaşanan seferberlik deneyimleri hakkındaki tarihyazımına çok ilginç bir müdahale; ancak kitap Osmanlı seferberlik deneyimiyle ilgili bir bölüm içermiyor. Osmanlı örneğini dahil etmemenizde belli bir sebep var mıydı? Osmanlı seferberliğine ilişkin deneyimler sizce hangi açılardan farklı? Osmanlı örneğinin kendine özgü önemli yönlerini nasıl tarif ederdiniz?

Çanakkale'de İngiliz subayları esir Osmanlı subaylarını savaş alanında sorguluyor.

The Manchester Guardian, History of The War 1914-6, c. 3, s. 374

Bu derleme kitabın ilk kitabımla sonrakiler arasında hayati bir köprü olduğu konusunda çok haklısınız. *Savaş Zamanında Emek Hareketi*'nde yapmış olduğum en önemli keşiflerden biri şuydu: 1914'te II. Enternasyonal'deki savaş karşıtı tutumu benimsemiş işçi liderlerinin sözde "ihaneti" (sonraki komünistlerin ve sol geleneğin iddia ettiği gibi) bir güven bunalımı veya kafa karışıklığı meselesi değildi, "1914 tercihi" olarak adlandırdığım şeydi. Öznel olarak, Fransız devrimci sendikalizminin birçok lideri de içinde olmak üzere olaya dahil olanlar için, savaşın patlak vermesi sınıf ile ulus arasında aslında daha öncesinde olgunlaşmaya başlamış olan yeni bir sentezi billurlaştırdı ve uzun soluklu sonuçları olan güçlü bir savaş dönemi reformizmine yol açtı. İşçi liderleri toplumun savaş için "kendi kendini seferber etmesi" olarak adlandırdığım şeye yakalandı ve buna kendi şartları doğrultusunda katıldı; ama tabii ki savaş zamanı devletinin ve sanayisinin gerçek kısıtlamalarını da bizzat tecrübe ettiler. Bununla birlikte, sanayinin seferberliği onlara güç kattı. Savaşın onlara ihtiyacı vardı.

Dolayısıyla fark ettim ki, toplumun seferber edilmesi ve kendi kendini seferber etmesi iki dünya savaşı için de elzemdi ve bu seferberlik deneyimi emek hareketlerinin çok ötesine uzanarak, mesela kadınları, azınlık uyrukları, dini dernekleri de kapsamıştı; devletlerin bu seferberliği sürdürebilme veya buna —ya da olmaması haline— karşılık verme kapasitesi, söz konusu savaşta yer alabilme ve kazanabilme yetenekleri için hayati önemdeydi. Daha önceleri seferberlik askeri ve ekonomik bir süreç olarak anlaşılıyordu, ama kapsamı toplumsal, kültürel ve politik alanları kapsayacak şekilde genişlediğinde, seferberlik iki dünya savaşının ve nasıl vuku bulduklarının anlaşılması için hayati önemde bir analitik araç sağlamaya başladı. Böylece *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Devlet, Toplum ve Seferberlik* ortaya çıktı; bu kitap aslında, akademik kariyerimin tamamını geçirdiğim Dublin Trinity College'da düzenlediğim ilk konferansın sonucuydu. Karşılaştırma yapabilmek için ise seferberlik tecrübesi başarısızlığa uğramış bir ülkeye ihtiyacım vardı. Rusya üzerine çalışan bazı tarihçiler

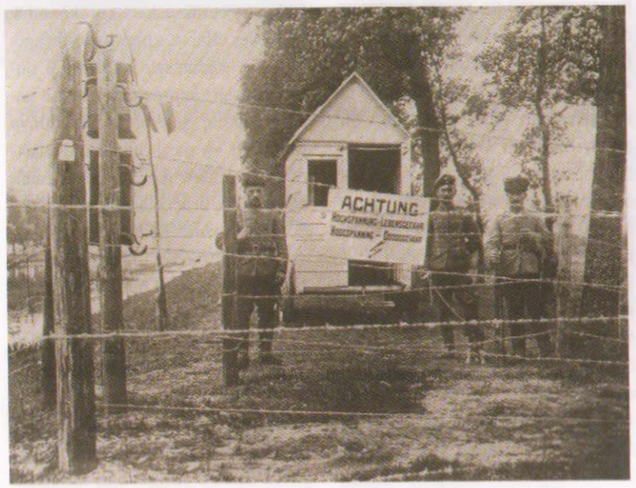
tanıyordum, ancak Soğuk Savaş daha yeni sona ermişti. Rusya ile ilgili yeni bir şey yoktu, bu yüzden işe yaramadı; ancak alternatif bir örnek olarak İtalya'yı dahil ettim ve işe yaradı; İtalya'da savaş zamanında başarısızlıkla sonuçlanan seferberlik komünizme değil faşizme yol açmıştı.

Şu anda üzerine çalışıyor olsaydım mutlaka Osmanlı İmparatorluğu'nu da dahil ederdim ama o dönemde Rusya'ya nazaran Osmanlılar hakkında --en azından bildiğim kadarıyla– çok daha az eser vardı; fakat Rusya gibi Osmanlı İmparatorluğu da son derece önemli bir negatif seferberlik olgusu kusmuştu: Yani bu iki ülke, kültürel ve toplumsal bir seferberliği sadece yeni bir toplumsal vizyon için değil, en kırılgan olduğu anda toplumu tehdit eder görünen "iç düşmanlara" karşı da yaptı. 1915'teki büyük çekilme esnasında Rusya İmparatorluğu içerisindeki etnik azınlıklara yapılan zulümlere, aynı dönem içerisinde, 1915'in son dokuz aylık kısmında, Osmanlı İmparatorluğu'nda azınlıklara, özellikle de Ermenilere yönelik tasfiye ve imha politikaları karşılık geldi, hatta bunlar Rusya'dakileri aştı.

Alan Kramer ile yazdığınız *Alman Mezalimi, 1914: Bir İnkârın Tarihi* üç dilde (İngilizce, 2001; Almanca, 2003 ve Fransızca, 2005) yayımlandı. Kitabın bu hassas ve ihtilaflı konu hakkında başlıca tarih çalışmalarının yapıldığı üç ülkenin dilinde basılması neden önemliydi? Sivilleri hedef alan kitlesel şiddetle ilgili kitaplar için bu yöntemi önerir misiniz?

Alman Mezalimi kültür tarihi alanı içinde yapılmış eksiksiz ve cüretkâr bir egzersizdi. Ayrıca ulus-aşırı bir tarih çalışmasıydı; hem eserin kendisi hem de tercümesi açısından önemli olduğundan bu iki hususu açıklamama izin verin. 1920'lerden bu yana geniş kesimlerin kabul ettiği şey, 1914 işgali sırasında Alman birliklerinin Belçikalı ve Fransız sivillere uyguladığı varsayılan "mezalimin", İtilaf devletlerinin (İngiltere ve Fransa) propagandası olduğuydu. Alan Kramer ve ben bunun gerçekten de böyle olup olmadığını görmek için kapsamlı bir araştırma projesine giriştik. Doğası gereği bu, ilgili tüm ülkelerin ve savaşan tarafların başvurduğu tarafsız ülkelerin (Vatikan ve ABD) arşivlerine bakmak demekti. Bir diğer deyişle, ancak bir Avrupa tarihi meseleye çözüm getirebilirdi. Araştırmayı tek bir ulusal örnekle sınırlandırmak, dönemin polemiklerinde boğulmaya mahkûmdu.

Sonunda Alman ordusunun gerçekten de gaddarca davrandığını gördük; ancak bunun sebebi, savaş sırasında İtilaf devletlerinin söylediği gibi Almanların karakterine içkin bir kötülük değildi, aksine Alman ordularının kitlesel bir şekilde, karşılarında Belçikalı ve Fransız sivillerin çıkardığı bir isyan olduğunu sanmasıydı. Bu yanlıştı ama birçoğu gerçekten de durumun böyle olduğunu düşündü. Dolayısıyla meselenin özünde kültürel bir olgu, yani Fransız gerilla savaşının (*franc-tireur*) hayaleti yatıyordu; bu hayalet Almanları son derece somut bir şiddet uygulamak için tahrik etmişti. Tüm polemik, yani Alman hükümetinin yasadışı bir isyanla karşı karşıya olduğunu savunmayı sürdürmesi, savaş daha bitmemişken Birinci Dünya Savaşı için başlıca anlam çerçevelerinden birini ortaya çıkarmıştı; bu çerçeve, savaş biter bitmez uluslararası bir savaş suçları mahkemesinin kurulmasına yönelik ilk girişime yol açacaktı.

Belçika-Hollanda sınırına Almanlar tarafından Belçikalıların sınırı geçmesini önlemek için çekilmiş elektrik verilmiş teller. Fotoğrafta görülen tabelada "Dikkat: Yüksek Gerilim" Ölüm Tehlikesi" yazıyor.

The Manchester Guardian, History of The War 1914-6, c. 4, s. 103.

Efsane ve inancın tarihin gerçek aktörlerinden olduğuna dair bundan daha güçlü başka bir kanıta gerek var mı? Bu, eski sosyal tarih perspektifinin yapamayacağı bir şeydi. Birinci Dünya Savaşı'nın kilit önemdeki bir olayına dair –ki bu olay savaşı takip eden doksan yıl boyunca "donmuş bir hafıza" olarak kalmıştı– Avrupa'nın genelini kapsayan bir açıklama sunduk. Eseri Avrupa genelindeki okurlar, özellikle de olaya dahil olan ülkelerin okurları için erişilebilir kılmak için elimizden geleni yapmamız gerekiyordu. Böylece tercümeler yapıldı. Yürekten inanıyorum ki, tarihsel kültürün de dahil olduğu bir ulus-aşırı yurttaşlık kültürü yaratacaksak, "matbu eserlerin eşzamanlı tercümesi" hayati önem taşımaktadır.

"Yenilgi ve hafıza" ile ilgili olarak bir keresinde[1] "Yenilgi... milli kimliklerin yaratılmasında ve tanımlanmasında zafer kadar güçlü bir uyarıcı olmuştur" diye yazmıştınız. Bu bağlamda Türk milli kimliğinin oluşmasında, Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinin rolü hakkında nasıl bir yorumda bulunursunuz?

Zafer dayandırıldığı siyasi, entelektüel ve kültürel önermeleri onaylama eğilimindeyken, yenilgi her şeyin sorgulanmasına yol açar. Yenilmiş toplumların daha iyi ya da daha kötü yönde olsun, genelde çok yaratıcı ve becerikli olmasının bir sebebi budur; sadece Weimer Almanya'sına bakmak bile yeterli. Osmanlı İmparatorluğu örneğinde, Libya ve Birinci Balkan Savaşı'nda alınan yenilgilerin üzerine gelen 1918 yenilgisi ve Sèvres Antlaşması, Doğu Akdeniz ile Ortadoğu'nun ortak bir İngiliz-Fransız mülkiyeti olarak yeniden biçimlenişiyle bağlantılı milli bir devrimi –ya da 1908'de başlamış olan milli devrimin yeni bir aşamasını– ateşlemek gibi bir etki yaratmıştır. Türk-Yunan Harbi (1919-1922) ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına ilişkin detayları tekrarlamam elbette gereksiz; Lozan Antlaşması sonucu Rum ve Türk azınlıklarının korkunç bir şekilde zorla mübadeleye tabi tutulmasından da bahsetmeme gerek yok. Bunlar okurlarınızın benden çok daha iyi bildikleri konular. Ancak kanaatimce, yenilgi hissi, özellikle İtilaf devletlerinin savaş sonrasında İstanbul'u işgal etmeleri ve Paris Barış Konferansı'yla Türkiye'deki yeni düzene müdahil olmalarıyla birlikte, 1914'ten önce Osmanlıların içişlerine müdahale eden "kapitülasyon" rejiminden çok daha kötü bir şey olarak görünmüş olmalı. Bu sebeple, onur kırıcı bir yenilginin, Turancı ve emperyal hırslardan kopmuş ama ülke içindeki temeli olarak sadeleştirilmiş bir Türk etnisitesini inşa etmeye kararlı bağımsız bir devletin yaratılmasına yönelik yeni bir mücadeleyi tetiklemiş olması şaşırtıcı değildir. İki savaş arasındaki dönemde, tıpkı Doğu Avrupa'daki birçok yeni devlette olduğu gibi, etnik ve dini azınlıklar marjinal konuma itilmiştir.

Dublin'de Phoenix Park'ta İrlandalı gönüllüler askeri düzende yürüyor.

The Manchester Guardian, History of The War 1914-6, c. 3, s. 322.

2008'de İrlanda ve Birinci Dünya Savaşı'yla ilgili bir kitap derlediniz.[2] Britanya ordusu bünyesinde İrlandalı askerler birçok cephede, mesela Fransa'da, Balkanlar'da (Yunanistan ve Sırbistan), aynı zamanda Osmanlı topraklarındaki cephelerde (Çanakkale, 1915; Filistin, 1917) savaştı. ANZAK birliklerinin Gelibolu'daki katkıları üzerinde epeyce duran Türk tarihyazımı, bunları İngiliz emperyalizminin Boğazlar'daki Türklere saldırmaya zorladığı iyi ve soylu düşmanlar olarak betimlemektedir. Kötü adam rolü ise İngilizlere atfedilir. Ayrıca yüksek zayiatlarına rağmen İrlandalıların katkısı atlanır. Genel olarak İrlandalı birliklerin İngiliz komutasıyla ilişkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz? İrlandalıların Osmanlı cephesine yaptığı katkı neydi? Bilhassa Çanakkale cephesine yaptıkları katkı İrlanda'da nasıl hatırlanıyor ve değerlendiriliyor?

İrlandalı askerlerin Çanakkale'de çarpışan Britanya kuvvetleri içinde önemli bir yeri vardı ve 25 Nisan'daki Ertuğrul Koyu, Ağustos 1915'teki Suvla Koyu çıkarmalarına katıldılar. Filistin ve Makedonya cephelerinde ve Fransa'da savaştılar. İrlandalılar kendilerini sömürge birlikleri olarak değil, 1921'de ayrılıp özgür İrlanda devletini kuruncaya dek, Birleşik Krallık'ın parçası olarak görmüştür. Katolik ve milliyetçi İrlanda'dan gelen birçok asker, eğer siyasi bir motivasyonla hareket ediyorlarsa, kendilerini küçük ulusların (Belçika, Sırbistan) hakları için, dolayısıyla da İrlanda egemenliği için savaşan kimseler olarak gördü. Nitekim bu egemenlik kararı 1914'te parlamentodan geçmiş, ancak savaş boyunca askıya alınmıştı. Bununla birlikte, azınlıktaki Protestanlar ve birlik yanlıları, eğer siyasi bir motivasyonları varsa, İrlanda'yı kökleri 1800'e uzanan Büyük Britanya birliği içinde tutmak veya Protestanlar ile birlikçilerin çoğunlukta olduğu kuzeydoğu bölgesini bağımsız İrlanda'dan ne olursa olsun uzak tutmak için savaştıklarını düşünüyorlardı. İrlanda'nın savaşa katılması, o dönemde dahi ve elbette bugünden geriye bakıldığında, bağımsızlık mücadelesi ve 1921'de ülkenin bölünmesi gözlüklerinden görülmüştür. Günümüzde İrlanda Cumhuriyeti'ndeki kurucu efsane, 1916'da İngiliz hâkimiyetine karşı yapılan Paskalya ayaklanmasıdır. Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı'na daha önceki her savaştan daha fazla İrlandalı katılmasına rağmen bu katılıma ilişkin hafıza takip eden on yıllar boyunca kenara atılmıştır. Ancak son on beş yıl içinde, Kuzey İrlanda'daki Belfast barış anlaşmasından sonra İrlanda Cumhuriyeti'ndeki İrlandalılar Birinci Dünya Savaşı'ndaki rollerini yeniden keşfetti, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşılmış olması ise sır içindeki sır olarak kaldı; fakat İrlanda Cumhurbaşkanı McAleese'in 2010'da yaptığı resmi Türkiye ziyareti, beraberinde İrlanda'nın Çanakkale'deki varlığının resmi olarak kabul edilmesini getirdi.

Bir zamanlar Birinci Dünya Savaşı'nın çokboyutlu niteliği konusunda bakış açımızı genişletmiş olan "topyekûn savaş" kavramı, nihai bir modele tekabül ettiği, savaşan farklı tarafların özgün koşullarını görmezden geldiği ve aralarındaki farklılıkları ortadan kaldırdığı için yakın zamanda eleştirilme-

ye başladı. Siz bir keresinde bu kavramı gerçekleşmiş, olup bitmiş ve nihai bir biçim olmaktan ziyade bir süreç olarak kullanmamız gerektiğinden bahsetmiştiniz. Bunu daha da açabilir misiniz? Birinci Dünya Savaşı'nı inceleyen Osmanlı tarihçileri de son zamanlarda yaygın olarak "topyekûn savaş" kavramını kullanmaya başladı. Birinci Dünya Savaşı'nı anlamada bu kavramın muhtemel faydaları ve zararları hakkında ne düşünüyorsunuz?

Tarihçiler ve sosyal bilimciler "topyekûn savaş" fikriyle kendilerini sanki biraz köşeye sıkıştırdı; çünkü bunu bir ideal tip olarak kullandılar. Hiçbir şey topyekûn değildir. Ancak, bu kavram eğer bir süreç olarak düşünülürse veya *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Devlet, Toplum ve Seferberlik*'in girişine yazdığım gibi, bir "topyekûncu mantık" dizisi olarak görülürse o zaman analitik açıdan değerli hale gelir. Öncelikle, topyekûn savaş kavramını böyle görürsek, her iki dünya savaşını da yaşamış kişilerin farkında olduğu bir şeyi tanımlar: Savaşan toplumları gittikçe daha fazla kendisine çeken karşılıklı şiddetin tırmanışını. İkincisi, tarihin düz bir çizgi şeklinde seyrettiği fikrinden, yani Birinci Dünya Savaşı "topyekûn" bir savaşsa, İkinci Dünya Savaşı "çok daha topkeyûn" bir savaş olmalıdır gibi saçma bir fikirden kurtulmamızı sağlar. Birer süreç olarak "topyekûncu mantık" her bir savaş için tahlil edilmeli ve diğer savaşlarla karşılaştırılmalıdır. Belki tüm savaşların "topyekûnlaşma" potansiyeli vardır, ancak bu mantığı sadece bir kısmı pratiğe geçirebilmiştir ve bunu kendi çağlarının ve gelişmişlik derecelerinin koşullarında yapmışlardır. Muhtemelen daha kırılgan ve "ilkel" topluluklardaki savaşlar da kendi açılarından, 20. yüzyılda gördüklerimiz kadar "topyekûn"dü. Bu olasılık açık kalıyor. Üçüncüsü, belli bir savaş göreceli olarak bir taraf için "topyekûn" iken diğeri için öyle değildir. Vietnam Savaşı'nın "topyekûnleştirici mantığı" muhtemelen Amerikalılardan ziyade Vietnamlılar için belirgindi. Her zamanki gibi Clausewitz savaşın "kısıtlayıcı koşulları" kavramıyla meselenin özünü kavramıştı. Mesele belli koşullarda "kısıtlayıcı koşulların" artık geçerli olmadığı ve savaşın şiddeti ve yıkımıyla tırmanışa geçtiğidir.

Editörlüğünü yaptığınız *La Guerre totale: Le tournant de 1914-1915* [Topyekûn Savaş: 1914-1915 Dönemeci] ve *War in Peace: The Great Warand Paramilitarism in Europe* [Barıştaki Savaş: Birinci Dünya Savaşı ve Avrupa'da Paramilitarizm] adlı kitaplarda Osmanlı cephesine ilişkin makalelere de yer verdiniz ve böylece Batılı tarihçilerin ihmal ettiği önemli bir savaş sahasını hikâyeye dahil etmiş oldunuz. Ayrıca bu kitaplarda, savaşa katılan çoğu Avrupa ülkesi için bir anlam ifade eden "eşzamanlı" dönüm noktalarına (1914-1915 ve 1917-1923) dayalı karşılaştırmalı bir analiz önerdiniz. Bu kronoloji Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin genel çerçeveyi (1914'ten 1918'e) Türkiye için anlamlı olacak şekilde alt üst etmektedir, ama bu yeni çerçeveyi ortaya çıkaran faktörün sivillere yöneltilen şiddet olduğu da pekâlâ düşünülebilir. Fakat Osmanlı Devleti ve Balkan savaşlarına dahil olmuş diğer ülkeler için gerçek dönüm noktasının 1912-1913'te yaşandığı da ileri sürülebilir. Bu varsayıma dair görüşleriniz nelerdir?

Topyekûn Savaş: 1914-1915 Dönemeci ve *Barıştaki Savaş: Birinci Dünya Savaşı ve Avrupa'da Paramilitarizm*'de Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir yer işgal ettiği konusunda çok haklısınız. Gerçekten de *Topyekûn Savaş: 1914-1915 Dönemeci*'nin son üçte ikilik kısmı Osmanlı örneğine ve Osmanlı Ermenilerinin yok edilmesine ayrılmıştır. Benzer şekilde, 2010'da yayımlamış olduğum *Companion to World War One* [Birinci Dünya Savaşı İçin Kaynak Kitap] adlı eserde de hem "Türk cephelerine" hem de savaş boyunca

John Horne'un çok çeşitli yayınlarının bazıları

German Atrocities, 1914: A history of denial (Alan Kramer ile birlikte) (New Haven: Yale University Press, 2001).

Labour at War. France and Britain, 1914-1918 (Oxford: Clarendon Press, 1991).

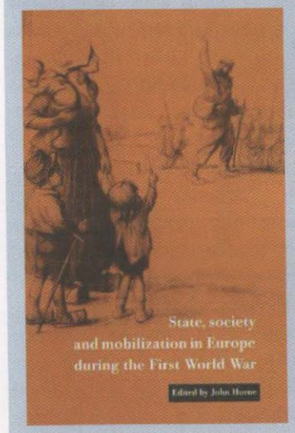
La guerre totale: le tournant de 1914-1915 (der.) (Paris: Tallandier, 2010).

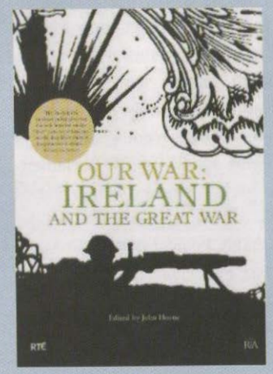
A Companion to World War One (der.) (Oxford: Blackwell, 2010).

Our War: Ireland and the Great War (der.) (Dublin: Royal Irish Academy, 2008).

State, Society and Mobilization in Europe during the First World War (der.) (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

War in Peace:The Great WarandParamilitarism in Europe (der.) (Oxford: Oxford University Press, 2013).

Osmanlı İmparatorluğu'nun iç tarihine, savaşa katılan başlıca ülkelerle eşit ağırlıkta bölümler ayrılmasını sağladım ve bunun önemli olduğunu düşünüyorum. Uzun zaman boyunca Birinci Dünya Savaşı tarihçileri bilinçsiz bir şekilde dönemin başat güçlerinin varsayımlarını benimsedi; yani İngiltere, Fransa ve Almanya Bakın burada gene Clausewitz'in "kısıtlayıcı koşullarına" ve bunların kısıtlamalar olmaktan çıktığı koşullara döndük.

Orduların karşı karşıya geldiği hattı tarif eden "cephe" kavramı genelde Birinci Dünya Savaşı'nın aşikâr bir unsuru olarak görülmekte. Halbuki, siz yakın zamanda bir sergi katoloğu için kaleme aldığınız bir yazıda, aslında Birinci Dünya Savaşı'ndan önce askeri kurumların bile kullanmadığı "cephe" kavramının bizatihi kendisinin savaş esnasında ortaya çıkan bir kavram inşası olduğunu iddia ettiniz. Bunu biraz açar mısınız?

"Cephe" ancak hakkında sorular soramazsak aşikârmış gibi görünür. Gerçeklikte ise –ki burası bir kez daha kültür tarihinin kendini gösterdiği yerdir– cephe, Birinci Dünya Savaşı'nın icatlarından biridir. Bu herkesi şaşırtabilir, çünkü Birinci Dünya Savaşı'nda herkes bir manevra savaşı bekliyordu, kuşatma savaşının damga vurduğu bir pat durumunu değil. Bu duruma düşen o dönemin gözlemcileri cepheyi tasavvur edip icat etmeye mecbur kaldı. Nitekim bu onu temsil edecek kelimelerin ve imgelerin de bulunmasını içeriyordu. Tam olarak, kendini "geri" tarafa bağlayan sistemlerce desteklenmiş ve çatışmanın kaderini belirleyen ve İngilizlerin "tarafsız bölge" olarak adlandırdığı yerlerle bölünmüş iki paralel savunma hattı anlamına gelen bu terim, Batı'da Ekim-Kasım 1914'te icat edildi ve ardından hızla diğer "cephelere" uyarlandı. Aynı kelime İngilizce ve Fransızcanın yanı sıra Almanca, Rusça ve İtalyancada da kullanılır oldu. "Cephe" kavramının Türkçedeki serüvenini bilmiyorum ama öğrenmeyi çok isterim! Çanakkale'deki Fransızları örnek verirsek, bunun kolonyal bir denizaşırı seferi olduğunu düşünerek buraya geldiler, ama tam da üç hafta sonra yaşadıkları deneyimi tarif etmek için "cephe" terimini kullanıyorlardı. Aslında tıpkı Fransa'da olduğu gibi savaşı yeniden keşfediyorlardı.

Onur kırıcı bir yenilginin, Turancı ve emperyal hırslardan kopmuş ama ülke içindeki temeli olarak sadeleştirilmiş bir Türk etnisitesini inşa etmeye kararlı bağımsız bir devletin yaratılmasına yönelik yeni bir mücadeleyi tetiklemiş olması şaşırtıcı değildir.

çok önemliydi, çünkü Batı cephesindeki çatışmaların faili bu güçlerdi. İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı için marjinal önemde olduğunu kabul etsek dahi (nitekim ben bunu kabul etmiyorum), gelin bu önermeyi tersine çevirelim: Birinci Dünya Savaşı İtalya veya Osmanlı Türkiye'si için marjinal önemdeydi. Bunun tamamen saçma olduğu aşikârdır. Eğer bir dünya savaşına dair gerçekten küresel bir tarih yazmayı amaçlıyorsak, diğer ülkelerin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nu da merkeze yerleştirmeliyiz.

Savaşın mekânsal boyutları hakkında çok konuştuk, ama zamansal boyutları da daha az önemli değildir. Dediğiniz gibi, İrlanda ve paramiliter şiddetle ilgili olan son kitaplarımda 1914-1918 tarihlerindeki Birinci Dünya Savaşı'nın, 1911 veya 1912'den 1923'e kadar uzanan "daha büyük savaşın" merkez üssü olduğunu iddia ediyorum. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkışı bu çerçeveye tam tamına oturuyor ve o açıdan hayati dönüm noktasının 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşları esnasında yaşanmış olabileceği fikri bana mantıksız gelmiyor. Bununla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nın kendine özgü karakteri, şiddeti tırmandırışı ve seferberlik süreci, Osmanlı İmparatorluğu'nda zaten yaşanmakta olan şeyleri radikalleştirdi, en azından bana göre.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı tecrübesine dair yeni çalışmaları ne kadar yakından takip ediyorsunuz? Osmanlı bağlamında en çok önem verdiğiniz konular ve problemler neler? Savaşın 100. yıldönümünde savaş üzerine çalışan genç Osmanlı-Türk tarihçileri için yakından incelemeye değer gördüğünüz en önemli problemler ve konular hangileri?

Yeni çalışmaları elimden geldiğince takip etmeye çalışıyorum. Bilhassa Osmanlı devletinin savaşa girişi meselesi ve Osmanlı Ermenilerinin başına gelenler hakkında yapılan tartışmaları takip etmeye uğraşıyorum, ancak bir uzman olduğumu iddia edemem. Tespit ettiğim asıl eksiklik, Türkiye dışındaki ve Türkçe bilmeyen okurlar için şu iki alanda: Birincisi bileşenleri, savaş deneyimi, moral seviyesi, tıbbi ve askeri yargı sistemi ve hatta zayiat istatistikleriyle Osmanlı ordusu, ikincisi imparatorluğun genelinde savaşın toplum üzerinde yarattığı yıkıcı etki. Bana göre büyük önem taşıyan bir diğer önemli husus da Almanların rolü. Hem askeri liderlik hem de savaş ekonomisi bakımından Almanların varlığı ne derece önemliydi?

DİPNOTLAR

1 Bkz. Jenny MacLeod (der.), *Defeat and Memory: Cultural Histories of Military Defeat in the Modern Era* (Palgrave, 2008).

2 John Horne (der.), *Our War: Ireland and the Great War* (Dublin: Royal Irish Academy, 2008).

BASEL ÜNİVERSİTESİ'NDE KONFERANS, 22-24 OCAK 2015

KOMİTACI DEVRİ: OSMANLI DÜNYASINDA AYAKLANMALARIN İÇ İÇE GEÇMİŞ TARİHİ (1870-1920)

ALP EREN TOPAL

Osmanlı'nın son dönemine damgasını vurmuş gizli cemiyetlerin devrimci (ve karşıdevrimci) üyelerini, yani bilinen isimleriyle "komitacıları" merkezine alan konferans, bu olgu çerçevesinde Osmanlı'nın doğu ve batıdaki imparatorluk sınırlarında gerçekleşen çatışma merkezli siyasetin ve siyasi şiddetin kökenleri ve dönüşümünden başlayarak, bölgenin I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında şekillenişi üzerine gayet verimli tartışmalara sahne oldu.

2014 Eylülünden bu yana doktora araştırmam vesilesiyle İsviçre'de Basel Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Bölümü'nde misafir doktora öğrencisi olarak bulunuyorum. Burada geçirdiğim altı ay süresinde İslam ve Ortadoğu çalışmaları alanında, İsviçre gibi nispeten küçük bir ülkeden beklemediğim kadar canlı bir akademik ortamla karşılaştım. Sanat tarihinden düşünce tarihine, 19. yüzyıldan Arap baharına birçok konuda ve bölgenin farklı toplumları üzerine çalışan araştırmacılarla atölye çalışmalarında, sunumlarda ve araştırma gruplarında karşılaşıp tanışma fırsatım oldu. Bu akademik etkinliklerden en kapsamlı ve başarılı olanı 22-24 Ocak tarihleri arasında Basel Üniversitesi ev sahipliğiyle gerçekleştirilen "The Age of the Komitadji: Entangled Histories and Political Sociology of Insurgencies in the Ottoman World (1870s-1920s)" (Komitacı Devri: Osmanlı Dünyasında Ayaklanmaların İç İçe Geçmiş Tarihi ve Siyaset Sosyolojisi 1870-1920) başlıklı konferanstı. Utah Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Projesi ve Basel Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Bölümü'nün ortak düzenlemiş olduğu bu uluslararası konferansa İsviçre Ulusal Bilim Fonu, İsviçre Beşeri ve Sosyal Bilimler Akademisi ve Türkiye'den Yunus Emre Enstitüsü gibi birçok kurum sponsor olarak katkıda bulundu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarının siyasi ve askeri çalkantılarına küresel bir perspektiften yeni bir ışık tutmayı hedefleyen etkinliğe Osmanlı, Ortadoğu, Doğu Avrupa ve Güneydoğu Avrupa bölgelerinin tarih ve siyaseti üzerine uzman birçok araştırmacı ve akademisyen iştirak etti. Osmanlı'nın son dönemine damgasını vurmuş gizli cemiyetlerin devrimci (ve karşıdevrimci) üyelerini, yani bilinen isimleriyle "komitacıları" merkezine alan konferans, bu olgu çerçevesinde Osmanlı'nın doğu ve batıdaki imparatorluk sınırlarında gerçekleşen çatışma merkezli siyasetin ve siyasi şiddetin kökenleri ve dönüşümünden başlayarak, bölgenin I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında şekillenişi üzerine gayet verimli tartışmalara sahne oldu. Burada günümüzde de hâlâ çok tartışılan bir dönemi ve olguyu ele alan bu konferansta yapılan sunumların ve sunumlar etrafında gerçekleşen tartışmaların kısa bir özetini sunacağım.

KOMİTACILIK VE ŞİDDETİN TARİHİ KÖKENLERİ

Konferansın organizasyon yükünü paylaşan Basel Üniversitesi ve Utah Üniversitesi'ni temsilen Maurus Reinkowski (Basel Univ.), M. Hakan Yavuz (Utah Univ.), Ramazan Hakkı Öztan (Utah Univ.) ve Alp Yenen'in (Basel Univ.) konuşmalarıyla başlayan ilk oturumda Prof. Hakan Yavuz, komitacılığı direniş ve şiddet aracılığıyla devlete karşı duyulan korkunun aşılmasında ve kimlik sınırlarının belirlenmesinde kilit rol oynamış geniş bir siyasi eylemler yelpazesi olarak tanımladı. Komitacıların çeşitli faaliyetlerini devlet bürokrasisine hâkim olan emniyetsizlik ve asayiş endişesiyle karşılaştıran Yavuz, böylece komitacılığın yarattığı yeni siyasi bilinç ve bilişsel şemaları öne çıkardı. Ramazan Hakkı Öztan ve Alp Yenen de bir analitik kategori olarak komitacılık olgusunun kolektif kimlik ve siyasi kültür oluşumu, devlet inşa süreçleri, toplumsal hareketler ve siyasi örgütler, haydutluk, devrimler ve isyanlar, organize suç, kolektif şiddet, direniş ve karşı direniş, etnik çatışma ve etnik temizlik gibi birçok konunun kesişiminde yer alışına dikkat çekti. Ayrıca komitacılığa odaklanmanın Osmanlı tarihinin bu son merhalesine dair devlet merkezli, ideolojik ve anakronik açıklamalara alternatif sunabilmek adına önemli olduğunu ifade ettiler.

Komitacılığın 18. ve 19. yüzyıllardaki kökenlerine odaklanan ilk panelde Tolga Esmer (Central European Univ.) Osmanlı Balkanlar'ında çoğunlukla emperyal hükümetlerin kontrolünde hareket eden devlet dışı aktörler tarafından icra edilen şiddetin Osmanlı coğrafyasına has olmayıp farklı emperyal coğrafyalarda da müşahede edilen bir olgu olduğuna ve bu yüzden karşılaştırmalı bir zaviyeden ele alınması gerektiğine dikkat çekti. İmparatorlukların birden fazla merkeze sahip olduğuna ve modern ulus devletler gibi şiddet üzerinde tekel kurmadıklarına işaret eden Esmer, bu yüzden de meşru ve gayrimeşru siyasi teşebbüsler arasındaki sınırların daima tartışmalı olduğunu vurguladı. Britanya İmparatorluğu'nun deniz korsanlarını özel sözleşmelerle kraliyet emrinde istihdam etmesi gibi, 18. yüzyıl sonlarında Balkanlar'da ortaya çıkan Pazvantoğlu ve Kara Feyzi gibi yerel aktörlerin isyankâr haydutluk ve Osmanlı paşası olma arasındaki geçişlerini de bu bağlamda ele almamız gerektiğini öne sürerek, bu modelin 17. yüzyıldaki Celali isyanlarına kadar geri götürülebileceğini savundu.

1860'lardaki "fesad" mahkemeleri ve bu mahkemelerde tutulan sorgu zabıtları (istintaknamc) üzerine çalışmasını sunan Anna Vakalis (Basel Univ.), Balkanlar'daki milliyetçi faaliyetler yüzünden yargılanan kişilerin kendilerini savunmak adına geliştirdiği stratejileri ele aldı. Vakalis milliyetçi hareketlerin kullandığı, faaliyetlerini mahkeme karşısında küçümsemek, bu faaliyetleri eğitim ve modernleşme çabası olarak sunup siyasetten soyutlamak, bastıkları risale ve broşürler ve haberleşmelerini bilinçli olarak yanlış tercüme etmek gibi taktiklerin Tanzimat sonrası komitacılar tarafından da benimsendiğini gösterdi.

Ermeni komitacılık faaliyetlerinin kökenlerine inen Owen Miller (Columbia Univ.) Doğu Anadolu "fedaileri" üzerine hem Osmanlı tarihçiliği hem de Ermeni tarihçiliğindeki literatürü eleştirerek başladı. Devlet kayıt ve kaynaklarına dayanan Osmanlı tarihçiliğini fedaileri İngiliz veya Rus emellerinin maşası olarak sunmakla, Ermeni tarihçiliğini ise ekseri hatıratlar ve kültürel hafıza üzerinden ezeli bir mazlumiyet anlatısı inşa etmekle itham eden Miller, iki tarafın da Ermeni reayası ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin değişkenliğini göz ardı ettiğini ifade etti. Miller fedailerin ortaya çıkışında uzun vadede II. Mahmud döneminde başlayan merkeziyetçi siyasetin ve bölgedeki Osmanlı-Rus rekabetinin belirleyici olduğunu öne sürdü. Ayrıca, tarafların savaş teknolojilerindeki asimetrinin ve Musa Bey olayı gibi tekil vakaların da sürecin gelişiminde oldukça etkili olduğunu söyledi.

Soldan sağa: Maurus Reinkowski (Basel), M. Hakan Yavuz (Utah), Ramazan Hakkı Öztan (Utah), Alp Yenen (Basel).

Fotoğraf: Nataša Miškovic (Basel).

KOMİTACILIK, İSTİHKÂM VE KAYNAKLAR

Asimetrik siyasi ve askeri çatışmalar sürecinde kaynak yaratımı ve kullanımını ele alan ikinci panelde Keith Brown (Brown Univ.) 1903 İlinden ayaklanmasının akabinde Üsküp'ten Amerika'ya göçen ve yasadışı göçmen ticaretine bulaşmış iki ailenin paralel hikâyelerini anlattı. Göçmenliği geçmişin ve anavatanın arkada bırakılması ve yeni bir hayata başlama macerası olarak yansıtan Amerika'daki hâkim görüşü eleştiren Brown, göç olgusunun uluslararası bir şebeke içerisinde farklı nesneler ve pratikleri içeren girift bir hikâye olarak ele alınması gerektiğini vurguladı. Son olarak da bu yasadışı göçmen şebekelerinin, komitacılar tarafından anavatandaki siyasi mücadele için ekonomik kaynak yaratma amacıyla kullanılmış olması ihtimalini tartıştı.

Ramazan Hakkı Öztan yerel hareketlerin tarihini, teknolojik olanaklar ve iletişim ağlarını da içeren entegre bir hikâye çerçevesinde okumayı önerdi. Özellikle de demiryolları, telgraf hatları ve dinamit gibi teknolojilerin "iki tarafı keskin bir kılıç" gibi devlet iktidarının menzil ve etkisini artırırken bir yandan da devleti şiddet odaklı hareketlerin saldırısına ve müdahalesine açık hâle getirdiği üzerinde durdu. Bu müdahale imkânı sayesinde komitacıların devlet içinde devlet gibi hareket ederek, bir yandan askerle sıcak çatışmalardan sakınırken bir yandan da halktan vergi ve iane toplamayı ve nüfus üzerinde belli bir kontrol kurmayı başardıklarını anlattı.

Onur Önol (Birkbeck, Londra Univ.) tartışmanın coğrafi odağını Kafkaslar'a kaydırırken yine kaynak seferberliği ve yeraltı örgütlenmeleri üzerinde durdu. I. Balkan Savaşı esnasında Ermeni örgütlerinin Doğu Anadolu'ya silah nakliyatına odaklanarak hem Rus Devleti hem de

Samsun'da Laz çeteciler.

(Hoover Institution, Tarsaidzepapers), Michael A. Reynolds, *Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires, 1908-1918*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

Ermeni Devrimci Federasyonu içerisindeki farklı karar odaklarının nasıl karmaşık bir ilişkiler ağı içerisinde hareket ettiğine dikkat çekti.

BİR TARZ OLARAK KOMİTACILIK

Komitacılık tarzının farklı veçheleri üzerine eğilen üçüncü panelde sanat tarihçisi Martina Baleva (Basel Univ.) özellikle Belgrad 2. Bulgar Tümeni mensupları arasında yaygınlaşmış *carte-de-visite* fotoğraflarının sosyal işlevi üzerinde durdu. 1854'te bir Fransız fotoğrafçı tarafından geliştirilmiş olan ve bir nevi günümüzdeki sosyal medya profilinin işlevini gören *carte-de-visite* portreleri için poz veren Bulgar milislerin ödünç alınmış üniformalar ve dikkatlice planlanmış pozlar üzerinden nasıl bir sosyal iletişim kurduğunu ve bu yolla, prestij ve şöhret aracılığıyla nasıl nüfuzlarını artırmaya çabaladıklarını gösterdi.

Benjamin Fortna (Londra Univ.) şahsi evrakına ulaşmış olduğu, Teşkilat-ı Mahsusa'nın meşhur ajanlarından Kuşçubaşı Eşref'in hayatı ve faaliyetlerinin kısa bir özetini sundu. Kuşçubaşı'nın hem bir devlet ajanı hem de bağımsız bir çeteci olarak kariyerini belirleyen ve iki rolde de başarı kazanmasını sağlayan şahsi niteliklerini ön plana çıkaran Fortna, konferansın mükerrer temalarından olan devlet ile devlet dışı aktörler ve meşru ile gayri meşru şiddet arasındaki ayrımın muğlaklığına bir kez daha vurgu yaptı.

Komitacılık devrini hangi unsurların belirlediği sorusuna cevap arayan ve bu yönde karşılaştırmalı ve kuramsal bir yaklaşım sunan Alp Yenen (Basel Univ.) komitacı siyasetinin üç belirleyici özelliği üzerinde durdu. Balkanlar'dan Anadolu'ya, Kafkaslar'dan Ortadoğu'ya çatışma merkezli komitacı siyasetini belirleyen bu üç vasfı ise, gizli cemiyet şebekeleri üzerinden bir sosyal hareket örgütlemek ve siyaset yapmak, paramiliter eylemler ve terör eylemlerinden müteşekkil bir siyasi faaliyet yelpazesi ve partizanlık üzerine kurulu bir siyasi kültür olarak ortaya koydu. Sonuç olarak partizan tarih yazımının sınırlarının ötesine gidildiğinde bu döneme ve bu geniş coğrafyaya has bir siyaset tarzının kavramsallaştırılabileceğini savundu.

KOMİTACILIKTAN İSLAM DEVLETİNE

Konferansın şeref konuğu siyasi devrimler ve sonuçları üzerine isabetli çalışmalarıyla bilinen ABD'li meşhur siyasetbilimci ve dünya tarihçisi Jack Goldstone'du (George Mason Univ.). Goldstone konferansın ilk akşamı yaptığı bir saatlik sunumda Osmanlı'nın son döneminden günümüze bölgedeki şiddeti ele alarak, günümüzde Ortadoğu'nun en çok konuşulan örgütü IŞİD'i tarihsel ve mukayeseli bir perspektiften değerlendirdi. 20. yüzyılın başlarında Balkanlar'a ve hususiyetle de Çarlık Rusya'sına hâkim olan siyasi şiddeti Ortadoğu'daki başarısız devlet kurma ve siyasi kargaşa süreçleri ile kıyaslayarak, devletlerin zayıflaması, siyasi kontrol ve meşruiyet kaybı gibi sorunların iki dönem ve coğrafya için ortak olduğuna dikkat çekti. Bolşevik Devrimi'nin de karşı karşıya bulunduğu tüm uluslararası muhalefete ve olumsuz koşullara rağmen nihayetinde başarılı olduğunun ve uzun soluklu bir rejime dönüştüğünün altını çizen Goldstone, bu kıyasın ima ettiği şeyler ne kadar rahatsız edici olsa da Ortadoğu'da IŞİD özelinde veya genelde yaşanan şiddetin benzer devrim ve devlet inşa süreçleri olduğunu iddia etti. Balkan topluluklarının, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonunda bir şekilde elde ettiği devletleşme ve kendi siyasi kaderlerini belirleme hakkı Arap topluluklarına çok görülmüştü ve Ortadoğu coğrafyası uzun bir süredir keyfi sınırlar içerisinde petrol gibi doğal kaynakların geliri ve Batı'nın emperyal desteği sayesinde ayakta kalan meşruiyeti zayıf diktatörlükler tarafından yönetilmekteydi. Dinleyicileri IŞİD'in etrafındaki şiddet halesinin ötesine bakmaya davet eden Goldstone, şiddetin devrim ve devlet inşa süreçlerinde işlevsel olduğunu ve komitacılık hareketlerinin de buna örnek teşkil ettiğini hatırlattı. Amerika'nın yeni bir askeri müdahaleyle bölgeyi tekrar kısır döngüye sokmaması halinde (ki kendisi buna pek ihtimal vermediğini vurguladı) IŞİD'in uzunca bir süre daha mevcudiyetini muhafaza edeceğini ve devletleşmeye doğru gidebileceğini öngördü. Bu objektif olduğu kadar provokatif sunum dinleyicilerden olumlayıcı ve sorgulayıcı tepkiler aldı.

KOMİTACILIK VE KİMLİK SİYASETİ

Devlet, etnik topluluklar ve dini cemaatler üçgeninde kimlik ve aidiyet sınırlarının karmaşıklığına odaklanan ikinci günün ilk oturumunda gazeteci ve tarihçi Tasos Kostopoulos (Yanya Univ.) IMRO'nun (Dahili Makedonya Devrimci Örgütü) radikal askeri örgütlenmesinin milliyetçi ve radikal sosyalist hedefleri ve dünya görüşüyle onların finansörleri olan Hıristiyan savaş patronlarının dini dayanışma, erkeklik ve bireysel intikam gibi geleneksel nosyonları arasındaki gerilime dikkat çekti. Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin komitacı hareketlere karşı tavrını tahlil eden Dimitris Stamatopoulos (Makedonya) da ekümeniklik fikrinin farklı bağlamlarda farklı ruhban topluluklar tarafından nasıl kavramsallaştırıldığını ve ulus mücadeleleriyle nasıl ilişkilendirildiğini irdeledi.

Ermeni fedai ve siyasetçi Armen Garo'nun (1872-1923) hayatı ve faaliyetleri üzerine çalışan Christopher Gunn (Coastal Carolina Univ.), Garo'nun gençliğinden başlayarak, İstanbul'daki ihtilalci faaliyetlerine, Avrupa ve Amerika'daki kısa süreli sürgün hayatına, Anadolu'ya dönüşüne ve ticari faaliyetlerine, 1908 ihtilalinden önce yine bir fedai olarak boy gösterişine ve ihtilalden sonra Ermeni siyasetinin önde gelen aktörlerinden biri olarak ortaya çıkışına değindi. Garo'nun resmi ve ticari faaliyetlerinde yaşadığı hayal kırıklıklarının siyaseten radikalleşmesinde etkili olduğunu savunan Gunn, Garo'nun faaliyetlerinin resmi Taşnak siyasetiyle ilişkilendirilmesinden dolayı bu radikalleşmenin Ermeni siyaseti için de ciddi sonuçları olduğunu vurguladı.

Bu dönemde yaşanan her şeyin, aktörlerin, grupların, siyasetlerin, ideolojilerin ve katliamların günümüz siyasetinde dahi son derece etkili olduğu düşünüldüğünde böyle ezber bozucu yaklaşımların ne kadar elzem olduğu daha da görünür hale geliyor.

ERMENİ SİYASETİ VE KOMİTACILIK

İsviçreli Türkiye tarihçisi Hans-Lukas Kieser'in moderatörlüğünde toplanan beşinci panel Ermeni siyasetine ve bu siyasetin radikalleşme ve kurumsallaşma süreçlerine eğildi. Bu bağlamda Ohannes Kılıçdağı 1908 ihtilali sonrası II. Meşrutiyet döneminde iki Ermeni grubun, Hınçak ve Taşnak partilerinin parlamenter siyasete karşı tutumlarını değerlendirdi. Kılıçdağı, Ermeni gazeteleri ve resmi parti kayıtlarına dayanarak Ermeni aktörlerin konvansiyonel parlamenter siyasete eklemlenerek sistemin içinden çalışmaya tamamıyla adanmış olduklarını ve haklarını takip etme sürecinde İttihad ve Terakki ile işbirliğinden başka yol görmediklerini ifade etti. İhtilal öncesi faaliyetlerini Abdülhamid rejiminin istibdadına karşı bir nefsi müdafaa olarak sunan Ermeni aktörlerin, Ermeni cemaatine 1909 Adana olayları akabinde bile itidal ve ihtiyat tavsiye ettiklerini, lakin bu tutumun İttihad ve Terakki siyaseti ekseninde zamanla güvensizliğe dönüştüğünü aktardı.

JÖN TÜRKLER VE KOMİTACILIK

Jön Türklerin "komitacılaşma" sürecini ele alan altıncı panelde Murat Kaya (Basel Univ.) Jön Türk subaylarının Makedonya'daki hizmet tecrübelerini ve bu tecrübelerin onların faaliyet biçimlerine etkisini tartıştı. Birçoğu daha sonra Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nde ve ihtilal sonrası siyasette önemli roller oynayacak olan Jön Türk subaylarının hatıratları üzerine çalışan Kaya, subayların komitacılara ve komitacıların milli davalarına bağlılıklarına karşı duydukları hayranlığı gösterdi. Buna ek olarak, Osmanlı-Müslüman kimliğinin ve Balkanlar'a sürekli dış müdahalenin yarattığı antiemperyalist duyguların da Jön Türklerin dönüşümünde etkili olduğunu vurguladı.

Komitacılığın yükselişi ve ulus inşasına etkisini kuramsal bir perspektifle ele alan Mehmet Arısan (İstanbul Üniv.) siyaset felsefecileri Michel Foucault ve Ernesto Laclau'nun yaklaşımlarından faydalandığı sunumunda direnişçi (IMRO ve ARF) ve karşı direnişçi (İttihatçılık) komitacılığı Batı modernliğinin Batı dışı elit aktörlere hegemonik aktarımı bağlamında açıkladı. Jön Türk örneğine ve Jön Türklerin Türk siyasetine odaklanan Arısan, komitacı faaliyetlerin İttihatçılara ve Kemalist rejime devlet iktidarını ele geçirme ve savunmada yardımcı olurken, bir yandan da onları daha manipülatif ve saldırgan hâle getirdiğini öne sürdü.

"Sivil komitacılık" kavramı üzerinden İttihad ve Terakki'nin II. Meşrutiyet döneminde resmi bir siyasi parti olarak faaliyetlerine odaklanan Ileana Moroni (Basel Univ.) partinin yeraltı örgütlenmesinden ve şiddet içeren faaliyetlerinden ziyade "meşru" siyasi ve kamusal alandaki icraatlarını ele aldı. Konumunu tahkim edebilmek ve siyasetini icraata dönüştürebilmek adına İttihad ve Terakki genel parti siyasetinin ve anayasal rejimin kurumsal sınırlarının dışında kalan bazı taktikler benimsemişti. Moroni, muhaliflerin elini kolunu bağlamak ve kamu desteğini örgütlemek amacıyla benimsenen bu taktiklere örnek olarak Avusturya'dan ithal edilen mallara karşı örgütlenen boykottan, belli bazı yabancı gazetelere karşı başlatılan gösterilerden ve yarı resmi parti gazetesi olan *Tanin* üzerinden gerçekleştirilen karalama kampanyalarından söz etti. Bu örneklerden hareketle de İttihad ve Terakki'nin Osmanlı toplumunun siyasete iştirakini sağlamaktan ve bir tür vatandaşlık kültürü geliştirmektense, siyasi süreci baltaladığını ifade etti ve bu süreç ile günümüzdeki "derin devlet" kavramı arasındaki paralelliklere işaret etti.

ORTADOĞU'DA KOMİTACILIK

Komitacılığın Ortadoğu'daki tezahürlerini ele alan yedinci oturumda Odile Moreau-Richard (Montpellier Univ.) 31 Mart vakasından sonra önce Mısır'a sonra da Fas'a giden Tahir Bey'in hayatının ayrıntılı bir tahlilini sundu. Kuzey Afrika'da iken

Karshovski-Hitov-Zerdeliyski-1868, Belgrad.

Teşkilat-ı Mahsusa ajanı olarak çalışmaya başlayan Tahir Bey gazetecilikle uğraşırken bir yandan da gizli istihbarat faaliyetleri yürütmüş. Lakin Kuzey Afrika'daki Panislamcı komitacı faaliyetlerine ve Teşkilat-ı Mahsusa ajanlığına rağmen hiçbir zaman İttihad ve Terakki partisi üyesi olmamış. Her daim saltanat taraftarı olan Tahir Bey, Sultan Vahdeddin ile birlikte sürgün edilmiş ve bilahare Arnavutluk ordusunda üst kademeli bir subay olarak istihdam edilmiş. Tahir Bey'in sınırları ve kurumları aşan bu kariyer hikâyesi bir kez daha devlet ve devlet dışı aktör ayrımının belirsizliğini ve siyasi kimliklerin esnekliğini vurgulamış oldu.

İran meşruti devrimi (1905-1907) üzerine konuşan Olmo Gölz (Freiburg Univ.) İran devrimi üzerine hem Batı hem de İran kaynaklı literatürü eleştirerek sözlerine başladı. İki geleneğin de devrimi sıklıkla coğrafi bağlamından soyutlayıp İran'a özgü, nevi şahsına münhasır bir olay olarak sunmasını ve fütüvvet, şeref, erkeklik ve şehadet gibi Şii ve İran geleneğinde popülerleştirilmiş kavramlarla ilişkilendirmelerini tenkit eden Gölz, İran devriminin Kafkaslar'a yayılmış devrimci şebekeler, komitacı siyaset ve Yeprem Han gibi Ermeni devrimci aktörlerin nüfuzu bağlamında ele alınması gerektiğini savundu.

ASKERİ TARİH VE KOMİTACILIK

Komitacılığı askeri tarihçilik çerçevesinden ele alan oturumda George Garwych (Baylor Univ.) Balkanlar'daki askeri ve siyasi hareketliliklerin Osmanlı, Rus ve İran askeri tarihleriyle karşılaştırmalı ve geniş bir perspektiften, sosyal ve kültürel etkenlerin de hesaba katılarak değerlendirilmesi gerektiğini vurguladı. Ilenden ayaklanmasının ihtilalci ayaklanmalar aracılığıyla başarılabilecekler konusunda çıtayı yükselttiğine ve akabinde komitacı faaliyetlerin artışını teşvik ettiğine dikkat çeken Garwych, direnişçilere karşı Osmanlı'nın benimsediği stratejilerin de dikkate alınması gerektiğini söyledi. Nitekim, Enver ve diğer Jön Türk subayları nizami harp eğitimi almış olmalarına rağmen Makedonya'da gayri nizami harple tanışmış ve bu süreçteki başarıları sayesinde siyasi ve askeri şöhret ve nüfuza sahip olmuşlardı. Tamara Scheer (Ludwig Boltzmann Institute) de konuşmasında farklı bir perspektiften Avusturya-Macaristan kontrolündeki topraklardaki Habsburg İmparatorluğu'nun yerel yönetiminin Sırp komitacılarla karşılaşma ve mücadelelerini ele aldı.

MAKRO PERSPEKTİFLERE GERİ DÖNÜŞ

İttihatçıların şiddete eğilimi açısından sadece Osmanlı bağlamında değil dönemin genel çatışma merkezli siyaseti içerisinde de yalnız olmadığını vurgulayarak söze başlayan Michael Reynolds (Princeton Univ.) 19. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına Rus ve Osmanlı imparatorluklarının izlediği dönüşümün karşılaştırmasını yaptı. Benzer dış baskılar ve iç dinamiklerle karşı karşıya olan iki devletin paralel ıslahat süreçlerinden geçtiğini ve ihtilalci grupların iki tarafta da benzer sorunlarla karşılaştığını hatırlatan Reynolds, imparatorluk sonrası devlet sistemlerinin iki toplulukta da uluslararası arenadaki tecrübeleriyle şekillendiğini ifade etti.

Moderniteyi ve ulus devletleri açıklayabilmek adına farklı bağlamları ve olayları birbirine bağlayarak anlatmaya alışmış tarih yazıcılığını eleştiren İsa Blumi (Georgia State Univ.) toplulukların çoklu ilişkiler ağı tarafından şekillendiğini ve üzerlerine sonradan eklenmiş (Arnavutluk, Bulgaristan gibi) etiketler sökülmeden bu şekillenme sürecinin anlaşılamayacağını savundu; Arnavut komitacılar ve diğer örnekler üzerinden sınırların, kimliklerin, aktörlerin ve olguların ne kadar girift, bulanık ve iç içe geçmiş olduğunun bir resmini sundu. Buna paralel olarak son konuşmacı Gül Tokay da (Londra/İstanbul) Arnavutluk'ta 1880-1915 arasındaki mücadeleyi yerel direnişler, dış güçlerin müdahalesi ve Osmanlı idaresi üçgeninde yeniden ele aldı ve diplomatik tarihçiliğe rastlantıların, insan faktörünün ve bölgesel etkenlerin dahil edilmesinin önemini vurguladı.

BİTİRİRKEN

Konferansın kapanış oturumunda Maurus Reinkowski karşılaştırmalı komitacı yaklaşımının özgünlüğünü ve kazançlarını vurguladıktan sonra, şeytanın avukatlığı rolünü üstlenerek, komitacılığın gereğinden fazla ön plana çıkarılmasının olası problemlerini tartıştı; komitacı aktörlere odaklanırken Osmanlı Devleti'nin "aciz bir devlet" olarak tanımlanmasının sorunlarına ve aynı anda hükümetin ve iktidarın başarılı olduğu diğer alanlara dikkat çekti. Sunumlarda ve tartışmalarda 1915 Ermeni katliamlarına gösterilmiş duyarlılığı takdir eden Reinkowski, bu hassas konunun Alman "tarihle yüzleşme" felsefesi uyarınca "komitacı devri" çerçevesinde ama komitacılığa indirgenmeden tartışılmasının zorlukları üzerinde durdu. Hakan Yavuz analitik bir bakışla, Kafkaslar'dan Balkanlar'a komitacılığın incelenmesindeki belirgin altı farklı yaklaşımı bir siyaset bilimci gözüyle özetledi. Yeni bir komitacı bilincinin bu dönemde devlet içi ve devlet dışı siyasi kurum, kültür ve aktörlerde ortaya çıktığını vurgulayan Yavuz, aktör, yapı, bağlam, kültür ve söylev boyutlarının iç içe incelenmesinin altını çizdi. Ramazan Hakkı Öztan açılışta değinmiş olduğu metodolojik milliyetçilik ve telcoloji eleştirisine dönerek, milliyetçilik, millet ve devlet merkezli tek yönlü anlatı ve analizlerin ötesine geçilmesinin gerekliliğini tekrar vurguladı. Alp Yenen de daha akışkan, çokyönlü ve karmaşık kavramlar yardımıyla siyasi ilişkilerin okunması ve bu bağlamda sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde geliştirilmiş yaklaşımlar ile karşılaştırmalı tarih yazımı akımlarından faydalanılmasının önemini savundu. Organizatörler ve katılımcılar sunum metinlerinin derlenmesiyle ortaya çıkacak bir kitap çalışmasının muhtemel çerçevesini tartışarak bu verimli konferansı bitirdi.

Konferansın genel itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nun en çalkantılı ve savaş sonrasında Balkanlar, Anadolu, Kafkaslar ve Ortadoğu'nun şekillenmesinde kritik öneme sahip ve şiddetin en fazla tırmandığı bu dönemine dair çok aydınlatıcı olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim. Bu dönemde yaşanan her şeyin, aktörlerin, grupların, siyasetlerin, ideolojilerin ve katliamların günümüz siyasetinde dahi son derece etkili olduğu düşünüldüğünde böyle ezber bozucu yaklaşımların ne kadar elzem olduğu daha da görünür hale geliyor. Mevcut tasniflerin ve etiketlerin yetersizliği, belli kalıplar içerisinde düşünmeye alıştığımız kişi ve kurumların farklı kimlikler arasındaki geçişkenliği, aktörlerin siyasi tavırlarının zaman içerisindeki şekillenişi gibi konuşmacıların ana kaygılarını teşkil eden problemler bizleri hem tarih yazıcılığı üzerine düşündürüyor, hem de Goldstone'un ortaya koyduğu gibi, günümüz siyasetine farklı gözlerle bakmaya teşvik ediyor. Şiddetin tırmandığı, sıradanlaştırıldığı hatta yüceltildiği günümüz bağlamında, hem sorunlarımızın doğduğu koşulların, hem de bu koşulların doğurduğu zihni kategorilerin kökenine inmek ve daha önemlisi akıbetimiz üzerine düşünmek için bu tür akademik faaliyetlerin yaygınlaşmasını ve akademinin sınırlarından taşıp kamusal alanda dönen tartışmaların seviyesini de yükseltmesini temenni ediyoruz.

ALP EREN TOPAL
BASEL ÜNİVERSİTESİ

HARBİYELİ BİR OSMANLI ERMENİSİ

MÜLÂZIM-I SÂNÎ SÜRMENYAN'IN SAVAŞ VE TEHCİR ANILARI

"1912 haziranında üç, temmuzunda beş Ermeni okulu bitirdik ve mülâzım-ı sânî [teğmen] rütbesiyle Osmanlı ordusunun hizmetine ilk Ermeni subaylar olarak girdik. O yılki mezunlarımız ordulara kurayla dağıtıldılar. Ben şanslıydım, 4. Ordu'yu, Erzincan'ı çektim. 1912 yazında, belime takılı kılıcım, parlayan düğmelerim ve apoletlerimle gururlu ve mutlu, memleketimde idim..."

Kalusd Sürmenyan, II. Meşrutiyet döneminde Harbiye'den mezun olup Osmanlı Ordusu'nda muvazzaf subay olarak görev yapan Ermenilerden biriydi ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar orduya hizmet etti. Savaş sırasında geri hizmete alındıktan sonra katliamların yaşandığı Sansa Vadisi'nde görev yaptı. Tehcir sırasında görevini terk edip ailesini kurtarmak için kervanların peşinden yollara düştü, Ermeni halkının yaşadığı trajediye bizzat tanıklık etti.

Sürmenyan'ın anılarını Ermeniceden çeviren ve yayına hazırlayan Yaşar Tolga Cora, anı türü eserlerin tarihî "hakikati" ortaya çıkarmasındaki zorlukları dikkate alarak, Osmanlı Ermenilerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşadığı trajedinin ayrıcalıklı bir Ermeninin hayatını dahi nasıl etkilediğini inceliyor. Bu kısa anı kitabı, geleceğine ve kariyerine dair hayalleri 1915'te kaybolan bir Harbiyeli Osmanlı Ermenisinin hikâyesini ve onun gözünden halkının yaşadıklarını okuyucuya sunuyor.

ISBN 978-975-333-324-5
Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

ATATÜRK'ÜN ZEHİRLENDİĞİ İDDİASI

BAZEN DE TARİHÇİYİ "BELGELER" YANILTIR

CEMİL KOÇAK

Yeni Şafak gazetesinin (6 Nisan 2015) bazı "belgeler" yayımlaması isabet oldu... Bu vesileyle geçmişimizi sadece bazı "eskimiş kâğıtlar"dan öğrenemeyeceğimizi öğrenmiş olduk. Tarihçiler açısından da önemli bir testti bu; umarım herkes geçebilmiştir. Şimdi de Atatürk'ün İnönü ve çevresince zehirlendiği iddiasını araştıralım...

Tarihçiler her türlü sürprize hazır olmalıdır; o ana kadar söylediklerinin ve yazdıklarının aksini gösteren belgelerle karşılaşabilirler. Zaten tarihin her defasında yeniden yazılabilmesini sağlayan şey biraz da budur; dolayısıyla tarihçi karşısına çıkan "ters" bir "şey"i elinin tersiyle itmemeli, aksine, onlarla hesaplaşmalıdır.

YENİ ŞAFAK'IN İDDİASI

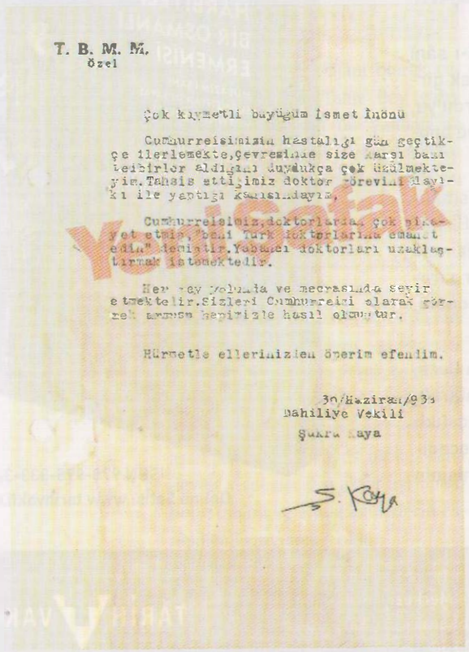
Yeni Şafak gazetesinde 6 Nisan 2015 tarihinde yayımlanan "belgeler" hayli ilginçti. Medya, ilke olarak, böylesine sansasyonel ve kamuoyunda hiç kuşkusuz büyük ilgi uyandıracak haberlerden pek de kaçınamaz: hatta zaman zaman "ayrıntılar"a takılmadan haberi hemen sunmak da isteyebilir. Aslında bakmayın böyle yazdığıma, neredeyse her zaman böyle yapar. Biraz da medya olmanın tabiatından gelir bu. Ama böylesine acelecilik ve çok kez de özensizlik kısa sürede geri tepebilir, genellikle öyle de olur.

Gazetede yayımlanan "belgeler"de iki yazışmadan söz edildiğini hatırlayabiliriz. Atatürk'ün olağan şekilde ölmeyip zehirlenerek öldürüldüğü ve bunun masonlar tarafından gerçekleştirildiği iddiası aslında hayli eski, doğrulanabilmesi gibi aksinin kanıtlanması da kolay olmayan bir iddiadır. Bütün komplo teorileri, bilindiği üzere, sonunda yanıtsız kalan ya da yanıtlanmasına imkân olmayan soruların ön plana çıkarılmasından ibarettir. Arada öyle neden-sonuç ilişkileri kurulur ki, hiç kimse peşin peşin reddedemez. Aksini kanıtlayamadığınız sürece de komplo teorisi hayatta kalır.

ATATÜRK ZEHİRLENMİŞTİR İDDİASI

Aksini kanıtlamam mümkün değil, ama yine de denemeye çalışayım: Atatürk'ün sağlığının, ölümünden uzun zaman öncesinden beri pek de yerinde olmadığını biliyoruz. Pek çok rahatsızlığı vardı. Bu bakımdan genç yaşta ölmesi tıbben imkânsız değildi. Şimdi komplo teorisinin bir inceliğine geleceğim: Teoriye ve benim anladığıma göre, zaten Atatürk'ün sağlıklıyken zehirlendiği ileri sürülmüyor, hiç de ileri sürülmedi galiba. Asıl vurucu nokta hastalandıktan sonra, tedavi görüntüsü altında aslında zehirlendiğinin iddia ediliyor olması. Bunu da elbette ancak en yakınındaki doktorlar yapabilirdi ve içlerinden bazılarının mason olduğunu biliyoruz. O halde buradan çıkan sonuç, Atatürk'ü mason doktorların zehirlediği yolundadır.

Yakın zamanda zaten öleceğinden herkesin emin olduğu ve bu bilginin sadece Türkiye'de değil önemli başkentlerde duyulduğu bir sırada Atatürk'ün neden zehirlenmeye çalışıldığını açıklamak ve anlamak kolay değildir. Eğer iddia sağlığı yerindeyken zehirlenerek öldürüldüğüne dayansaydı mantık zinciri daha iyi kurulmuş olabilirdi, çünkü zehirlenerek öldürülen pek çok insan vardır bu dünyada.

T. B. M. M.
Özel

Çok kıymetli büyüğüm İsmet İnönü

Cumhurreisimizin hastalığı gün geçtikçe ilerlemekte,çevremize size karşı bazı tecavüzler aldığını duyukça çok üzülmekteyim.Tahsis ettiğimiz doktor heyeti ile yaptığı konuşmadayız.

Cumhurreisimiz,doktorlarına çok hürmet etmiş,bazı Türk doktorlarına emanet edilmişlerdir.Yabancı doktorları uzaklaştırmak istemektedir.

Her şey yolunda ve memnuniyetle seyir etmektedir.Sizleri Cumhurreisi olarak görevi azimle hepimizle hasıl olmuştur.

Hürmetle ellerinizden öperim efendim.

30/Haziran/938
Dahiliye Vekili
Şükrü Kaya

S. Kaya

Şükrü Kaya'nın 30 Haziran 1938 tarihinde İsmet İnönü'ye yazdığı iddia edilen mektup.

Yeni Şafak, 6 Nisan 2015.

TEORİ OLMADAN "BELGE" OLMAZ

Bir kez bu komplo teorisinin açtığı yola girilirse, "kanıt" niteliğinde bazı bilgiler ve hatta "belgeler"e de ihtiyaç olacağı kuşku götürmez. Sonuçta bütün iddialar bir miktar "işe yarar" bilgiye muhtaçtır; burada ise bu türden bilgiler pek az. Ama zamanla "yeni bilgi ve belgeler" sökün edebilir. Nitekim *Yeni Şafak* gazetesinin iddiası da tam olarak bu yönde: Bu teoriyi kesin olarak kanıtlayacak "belgeler"e ulaştıkları kanısındalar. Acaba gerçekten öyle mi? Şimdi de bu "eski kâğıtlar"ı inceleyelim...

Aslında elimizde sadece iki mektup bulunmaktadır. Elbette bu türden "belgeler"in sınamasını yaparken pek çok yönteme bir arada başvurulur. Ben de hepsini elimden geldiğince kullanmaya çalışacağım: İlk mektup, dönemin içişleri bakanı Şükrü Kaya'dan, eski başbakan ve o sırada Malatya milletvekili olan İsmet İnönü'ye yazılmış. Bu bakımdan şaşırtıcı... Neden şaşırtıcı olduğunu aşağıda anlatacağım. Şu kadarını belirtmeliyim ki, tam bu sırada Kaya'nın İnönü'ye özel bir mektup yazması pek de beklenemeyecek bir hareket. Ama biz yine de bir an için durup, bunun da olabileceğini baştan kabul edelim ve araştırmamızı bu yolda sürdürelim.

GÖREMEDİKLERİMİZ

Üzerinde araştırma yapamayacağımız bir şey var ki, o da hiç kuşkusuz, gazetenin elinde bulunan fakat bizim ancak kopyasını görebildiğimiz mektubun yazıldığı kâğıttır. Bu kâğıdın dönemin kâğıt örnekleriyle karşılaştırılması uzmanlar açısından kolaydır ve hemen bir neticeye varabilmek için de en basit yöntemdir. Bazıları kullanılan daktilonun harf karakterine de dikkat çekebilir. Bu bakımdan da dönemin daktilo harfleri ile elimizde bulunan mektuptakini karşılaştırabiliriz. Ben özellikle eskitilmiş gibi görünmesinden, kâğıdın sanki karbon kâğıdıyla çoğaltılmış ikinci bir nüsha olabileceği izlenimini edindim. Kâğıdın eskiliğinin gözden geçirilmesi yararlı olacaktır.

İMZADAN BAŞLAYALIM

Öncelikle imzaya dikkat çekeceğim. Şükrü Kaya'nın pek çok imzalı yazışması bugün elimizdedir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden aldığım çok sayıda belgede bu imzayı görebiliyorum. Kaya neredeyse değişmez içişleri bakanı olduğundan, farklı yıllara ait pek çok imza örneği arşivimde bulunuyor. Fark ettim ki Kaya'nın 1920'li yıllardaki imzası ile 1930'lu yıllardaki imzası bir miktar farklı. Ben, ne olur ne olmaz diye, 1937-1938 yıllarında attığı imzaları önüme alıp, gazetede yayımlanan mektuptaki imzayla karşılaştırdım. Tabii ne el yazısı, ne de kaligrafi uzmanıyım; fakat iki imza arasında yine de şüpheli bir fark gördüğümü yazmalıyım. Bu bakımdan, gazetede yayımlanan mektubun altında yer alan imzanın taklit edilmiş olabileceğine ihtimal veriyorum.

ANTET DE SORUNLU

Mektup kâğıdındaki antet ise başlı başına bir sıkıntı kaynağı: T.B.M.M. başlığı altında, belli ki yalnızca milletvekillerine verilen özel yazışma kâğıdının antetinde yer alan "özel" kelimesi, bu tarihte böylesine resmi bir yazışma kâğıdında yer alamayacak kadar yeni bir kelime. Bence "hususî" yazmalıydı. O tarihlerde bu anlamda "özel" sözcüğüne hiç rastlamadım. Hele o dönemin resmi bir yazışma kâğıdında olması imkânsız. Bu bakımdan kuşkularım derinleşmeye başladı.

Bir başka düşündürücü unsur, gazetede yayımlanan mektup kâğıdının sol tarafında görülen delikli zımba izidir. Demek ki bu mektup bir zamanlar bir dosyada saklanmak üzere delinmişti. Özel bir mektubun da dosyaya kaldırılmış olabileceği ihtimalini tamamen dışarıda bırakmak istemem; fakat içeriği bu mektubun pek öyle sıradan bir yazışma gibi dosyalanabileceği izlenimi vermektedir. Bu konuyu da aşağıda ele alacağım.

Cumhuriyet

Elveda Büyük Atatürk

İstanbul bugün gözyaşları içinde Ebedî Atasını Ankaraya teşyi ediyor

İstanbulun kalbinde Ebedî Atatürk

Yavuz zırhlısı bu sabah aziz naaşı hamilen limanımızdan ayrılacak

Gidiyorsun!

Atatürkü Ankarada karşılarken

Gidiyor

Müessif bir hâdise

Dolmabahçe önünde bir izdiham neticesinde on bir kişi öldü

İKDAM
HALK GAZETESİ

Millet, Millî Şefimize İtimadını Yenilediği

6 ncı Millet Meclisi dün toplanarak İsmet İnönüünittifakla Reisicümhur intihap etti

Ankara bir bayram günü daha yaşadı

MECLİSTE TARİHİ BİR CELSE

İnönü Millete sadakat yeminini ederken salon alkıştan sarsıldı

Yeni kabineyi Doktor Refik Saydam kurdu

Kabineye iki vekâlet ilâve olundu

Nafıa Vekâletine General Ali Fuat Cebesoy, Ticaret Vekâletine Cemil Erçin getirildi

İstanbulun Sevinci

GENÇLİĞİN NECİP BİR TEZAHÜRÜ

Pariste asılsız haberler çıkıyor

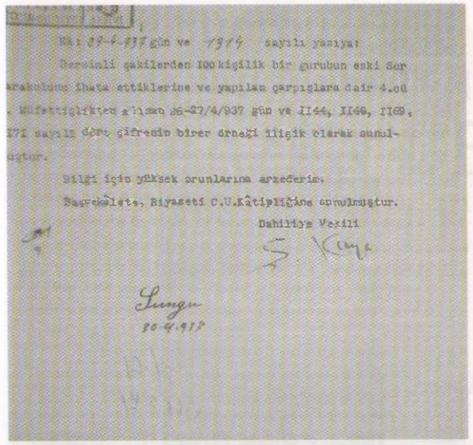
İnkılâbın Mesaisi

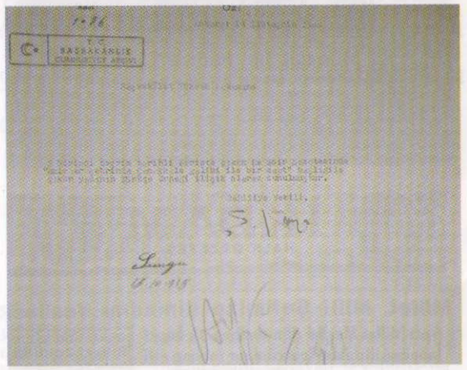
Cumhuriyet, 19 İkinciteşrin 1938.

İkdam, 4 Nisan 1939.

MEKTUBUN ÜSLUBUNA GELİNCE

Elbette mektupta geçen kelimelerin o dönemdeki kullanım sıklığına bakılmalıdır. Ben özel olarak bir kez daha kontrol ettiğimde, bazılarının ileri sürdüğünün aksine, "cumhurreisi", "doktor", "yabancı" sözcüklerinin o dönemde de kullanıldığını gördüm ve

1920'li ve 1930'lu yıllardan resmi evraklarda Dahiliye ve Hariciye Vekili olarak muhtelif Şükrü Kaya imzaları.

tırnak içinde özellikle verilmiş olması biraz fazla. Bana kalırsa bu mektup içerik bakımından fazlasıyla "mükemmel" bir belge niteliğinde; biçimsel açıdan ise hayli pürüzlü ve inandırıcılığı da düşük.

ATATÜRK'ÜN TEDAVİSİ

İşler bazen karışır; karıştırılır. Burada da böyle bir karışıklıktan söz etmemiz mümkündür. Atatürk'ün tedavisinin zamanın tıbbi bilgisine göre doğru yapılıp yapılmadığı, zamanında gereken müdahalelerin yapılıp yapılmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Elbette bu tartışma tarihçilerin boyunu aşar. Belki doktorlar ve tıp tarihçileri bir arada böylesine çetrefil bir meseleyi masaya yatırabilir.

Uygulanan tedavinin yetersiz ya da yanlış olduğu kanıtlansa bile, bu tek başına Atatürk'ün zehirlenmiş olduğu iddiasını desteklemez. Tıbbi bir hatadan söz edilebilir, o kadar. Geçmişte ve günümüzde arzu edilmeyen yanlışlıklardan kaçınmak bazen mümkün olmayabiliyor. Bu bakımdan hata ve yanlış ile suikast ve zehirlenme teorilerini birbirinden kesin olarak ayırmak gerekir.

BİR KOMPLO MEKTUBUNUN ANALİZİ

Açıkça belirteyim: 1938 Haziranının sonlarında Şükrü Kaya, İnönü'ye böyle bir mektup yazabilecek son kişiydi. Bu saptamayı mevcut tarihi bilgilerimizle rahatça yapabiliriz. Bu dönemi otuz yıldan daha uzun bir zaman önce doktora tezi olarak yazmış ve 1983 yılında da tezimi teslim etmiştim. Arzu edenler sonradan basılmış haline, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)* adlı kitabıma da bakabilir.

MEKTUBUN İÇERİĞİ

Şükrü Kaya, İnönü'yü cumhurbaşkanı seçtirmemek için Atatürk'ün yanında toplanan grubun en önemli ve sivri isimlerinden biriydi. İnönü'ye suikast teşebbüsü içinde olduğu bile söyleniyordu. Bu o kadar ciddi bir söylentiydi ki, duyulmasından hemen sonra, sonradan başbakan olacak olan Refik Saydam, İnönü'yü son kez Atatürk'ü görmesi için İstanbul'a bile yollamayacaktı. Ankara Valisi Nevzat Tandoğan ve emniyet müdürü, Pembe Köşk'ü koruma altına alacak, buna Genelkurmay Başkanlığı da dahil olacaktı.

Kaya'nın hele haziran ayı sonlarında Atatürk'ün yakında öleceğini adeta müjdelemesi ve ardından da sanki kendisini müstakbel cumhurbaşkanı olarak düşünmüyormuş gibi, İnönü'ye cumhurbaşkanlığı güvencesi vermeye çalışması, elimizdeki tarihsel tabloya tamamen ters düşmektedir.

DÖNEMİN ANLATIMI

Mektubunda Kaya, İnönü'ye öngörülmüş bir komplonun yolunda gittiğine dair adeta güvence vermektedir. İnönü'ye karşı önlem alan o değil bizzat Atatürk'tür; fakat kendisi bundan üzüntü duymaktadır. Hastalık için tahsis edilen doktor ifadesi de sorunludur; çünkü Atatürk birden fazla doktor tarafından tedavi edilmektedir. 30 Haziranda yazıldığı belli olan mektupta, Atatürk'ün yabancı doktorları çevresinden uzaklaştırdığı belirtilmektedir; oysa temmuz ayında Prof. Fissenger'ın hastayı muayene ettiğini biliyoruz. Gerek Âsım Arar'ın gerekse Ruşen Eşref Ünaydın'ın anıları ile Bilâl Şimşir'in *Atatürk'ün Hastalığı* adlı kitabında bu süreç ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

ŞÜKRÜ KAYA, İNÖNÜ'YE KARŞIYDI

İnönü'ye karşı çıkan çevrenin kilit isimlerinden biri olan Kaya, sadece içişleri bakanı sıfatıyla değil CHP genel sekreteri olarak da çok önemli bir pozisyondaydı. İnönü'ye o kadar karşıydı ki, 11 Kasım 1938 günü cumhurbaşkanlığı seçiminde mecliste oyunu bile kullanmamıştı!

Şimdi de sürecin hemen sonrasına bakalım: Kaya, cumhurbaşkanı seçilen İnönü tarafından, yeniden başbakanlığa atanan Celal Bayar'ın isteksizliğine rağmen içişleri bakanlığından ve tabii CHP genel sekreterliğinden alınacaktır. Hemen 11 Kasım'da! Sanırım bu gelişme bile bu ikili arasında bir ortaklık ve işbirliğinin var olduğu tezini kendiliğinden çürütür. Şükrü Kaya bir daha asla siyasal seçkinler arasında kendisine yer bulamayacaktır. Tasfiye olunacak ve bir daha da kendisinden bir ses duyulamayacaktır.

MEKTUBA NEDEN İNANMADIM?

Kaya'nın mektuptaki ifadesinden adeta İnönü ile işbirliği yaptıklarına ilişkin bir izlenim doğmaması mümkün değildir. Tedavi için atanan doktor müşterek bir komplonun ürünüymüş gibi algılanabilir. Hele son cümleler, okunduğunda bile gözleri yerinden fırlatacak niteliktedir. Bu ifadeler olsa olsa Kaya ile İnönü'nün aynı grup içinde bulunduğuna, Atatürk'ü zehirleme komplosunda hayli yol alındığına ve sona yaklaşıldığına dair bir mesajdan ibarettir. Üstelik Kaya son satırında İnönü'ye böyle bir ortaklığa rağmen cumhurbaşkanlığı için güvence vermeyi de her nedense ihmal etmemektedir. Bu "belge", komployu bu kadar net ve kapsamlı bir şekilde ele verirken, adeta "Bana dikkat ediniz" demektedir. Ben şimdiye kadar hiç bu kadar açık yüreklilikle yazılan ve "gizli kalması gereken" bir mektup görmemiştim.

KAYA, BUNU NEREDE YAZDI?

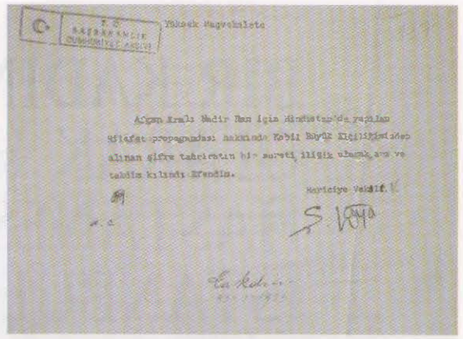
Böyle bir mektup elbette resmi yoldan yazılamaz ve iletilemezdi. Bu bakımdan Kaya'nın bu mektubu nerede ve kime yazdırmış olabileceğini de düşünmemiz gerekir. En yakın ihtimal elbette İçişleri Bakanlığı'nda yazılmış olabileceğidir; mektubun bakanlıkta çalışan, o zamanki deyimle bir "daktilo"ya yazdırılmış olabileceğini düşünebiliriz. Bu takdirde, yani mektup bakanlık daktilosunda yazılmışsa, 1920'ler sonundan itibaren ve 1930'lar boyunca Şükrü Kaya'ya ait olan onlarca yazışmada bu harf şekline sahip bir başka daktilo edilmiş metne rastlamadığımı belirtmeliyim. Bu durumda ya bakanlıkta yazılmadı ya da bakanlıkta ama şimdiye kadar benim rastlamadığım türden bir daktiloyla yazıldı. Ama böylesine önemli ve adeta ifşa edici bir mektubun bakanlıkta alelade bir daktiloya yazdırılmış olabileceğine de pek ihtimal verilemez. Böyle bir "sır" kimseye emanet edilemezdi. Bu bakımdan mektubun Kaya'nın şahsi daktilosunda yazılmış olabileceği ihtimalini de yabana atmamak gerekir.

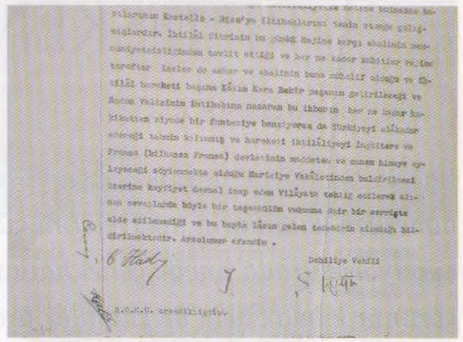
HANGİ NÜSHA?

Yine de kâğıdın sanki karbon kâğıdıyla kirlenmiş izlenimi vermesi ayrı bir sıkıntı kaynağı. Öyleyse bu metinden iki kopya var demektir. Biri İnönü'ye gittiyse birinin de Kaya'da kaldığından söz edilebilir. Acaba bu metin Kaya'nın elinde kalan mı, yoksa İnönü'nünki mi? Bunu bilmek de neredeyse imkânsız. Daha önce mektubun delikli zımbayla delindiğinden de söz etmiştim. Demek ki, böyle bir önemli mektup, okunduktan sonra imha edilmek yerine saklanabiliyordu. Bu da pek aklın alabileceği bir ihtimal değil doğrusu; çünkü mektup adeta bir komployu açığa vurmaktadır ve pek de öyle sağda solda saklanabilecek türden bir belge değildir.

"MÜKEMMEL" BELGE ÖRNEĞİ

Bu mektup, ancak elden ele geçebilecek türden olan içeriğini başka bir kanaldan iletmek varken, gelecekte onu bulacak olanlara "sürpriz" etkisi yapmak üzere hazırlandığı izlenimi yaratmaktan öteye geçememektedir. Bu, bariz olarak "mükemmel bir belge"dir ve sadece bu bakımdan bile kuşkulu hâle gelmektedir. Ben şimdiye kadar komploları bu kadar açık eden bir tarihsel mektup gördüğümü hatırlamıyorum, görebileceğimi de sanmıyorum.

1920'li ve 1930'lu yıllardan resmi evraklarda Dahiliye ve Hariciye Vekili olarak muhtelif Şükrü Kaya imzaları.

TARİHÇİLER NE İŞE YARAR?

Umarım bu türden haberlerin yayınlanmasından önce bir uzman görüşüne başvurmak standart bir işlem halini alır da, basitçe anlaşılabilecek yanlışlıklar, hatalar ve hatta özellikle yanıltılmak için hazırlanmış belgeler hiç doğmadan ölüverir! Böylece tarihçilerin de arada bir işe yarayabileceği anlaşılmış olur. Ne demişler, bir musibet bin nasihatten üstündür!

CEMİL KOÇAK
SABANCI ÜNİVERSİTESİ

İkinci mektuba gelince

Kâsım Gülek'in 1959 yılında Hıfzı Oğuz Bekata'ya yazdığı söylenen mektuba gelince; bu konuda da kuşkularım sürüyor; zira yine "mükemmel" bir belgeyle karşı karşıyayız. Mektup, ifşa edilmemesi gereken ne varsa hepsini barındırıyor. Konunun ayrıntıları, ihtar ve tehdit buna dahil... Böyle bir iletişimin mektupla kurulması, olsa olsa yüz yüze bir konuşmanın ürünü olabilecek bir konunun mektup halinde karşımızda belirmesi düşündürücü. Metinde geçen "paylaşmak", "oran", "destek", "çizgi", "örnek", "beni aşar; altından kalkamayız" gibi kelime ve cümlelerin de bu tarih için hayli yadırgatıcı olduğu kanısındayım. Bu bakımdan mektubu ikna edici bulamıyorum.
Bu kez mektubun imza kısmına hiç yer verilmemiş olması da soru işareti yaratıyor. Ayrıca nedense son kısım karartılmış, hiç okunamıyor; üstelik deşifresinde de buraya hiç yer verilmemiş. Bütün bunlardan sonra her iki mektubun da sahici olmadığı kanaati taşıdığımı belirtmek isterim.

BİR KADIN HASTANESİ OLARAK HASEKİ HASTANESİ VE 19. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA BİKES VE BİMESKEN BİR KADIN OLMAK

GÜLHAN BALSOY

Haseki Hastanesi'nin 19. yüzyıl boyunca geçirdiği dönüşümü incelemek, bikes ve bimesken kadınların hikâyelerini gün ışığına çıkarmak için benzersiz bir olanak sunuyor. Burada ancak genel hatlarıyla ele aldığım bu mesele, hem kadınları görünür kılmak hem de kadınlar arasındaki farklılık ve eşitsizlikleri tartışmak için bir vesile olacaktır. Bu da hiç kuşkusuz 19. yüzyılda daha büyük ölçüdeki toplumsal eşitsizliklere ilişkin sorular sormamızı mümkün kılacaktır.

Haseki Nisa Hastanesi bahçesinde üç baraka.

Haseki Hastanesi, 450 yılı aşkın geçmişiyle Osmanlı tarihçilerinden pek çok sağlık kurumunun görmediği bir ilgiyi görmüş ve çeşitli tarih araştırmalarına konu olmuştur. Kurulduğu mekân, hizmet verdiği binalar ve en önemlisi üstlendiği işlevler bu uzun zaman dilimi içinde kaçınılmaz biçimde değişmiş olsa da isminin aynı kalması tarihinde önemli bir süreklilik işaretidir ve gördüğü ilginin belki de en büyük nedenidir. Yapılan araştırmaların büyük bir kısmı hastanenin kurumsal tarihine odaklanmaktadır.[1] Ben bu yazıda farklı bir yol izleyeceğim ve daha çok, kurumun özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında üstlenmiş olduğu toplumsal işlevleri ele alacağım.

Haseki Darüşşifası erken dönemlerinde de bu çalışmanın yoğunlaşacağı 19. yüzyılın ikinci yarısında da darüşşifa, kadın darüşşifası, nisa hastanesi, acezehane, bimarhane, zindan, tevkifhane gibi değişik isimlerle anıldı; bu isimlerle paralel olarak darüşşifa, hastane, bimarhane, dulhane, yetimhane, tevkifhane gibi birçok işlevi çoğu zaman aynı anda üstlendi.[2] Tıbbi teşhis ve tedavinin yanı sıra kuruluşundan itibaren kimsesiz, yoksul, evsiz ve acezelere bakım ve barınma hizmeti de verdi. 1840'lar sonrasında ise sağlık ve bakım hizmetleri özellikle hasta ve aceze kadınlara yöneldi. Ben de burada, bu doğrultuda, Haseki Nisa Hastanesi'nin 19. yüzyıl İstanbul'undaki yalnız, yoksul, kimsesiz, evsiz kadınların deneyimlerini anlamak için bize sunduğu ipuçlarını değerlendireceğim.

Hastanenin idari binası ana giriş kapısı.

Haseki Darüşşifası, Kanuni Sultan Süleyman tarafından Hürrem Sultan adına o zaman Avrat Pazarı adıyla bilinen muhite inşa ettirildi. Mimari tasarımı Mimar Sinan tarafından yapılan binanın inşası 1539'da başlayıp 1550'de tamamlandı. Darüşşifa, cami, medrese, imaret ve sıbyan mektebinden oluşan bir külliyenin parçasıydı. Hem bu bütünlük içinde hem de 16. yüzyılın tıp anlayışı ve tıbbi seviyesi çerçevesinde kuruluşundan itibaren genel tedavi hizmetlerinin yanı sıra muhtaçlara bakımı da amaçlıyordu. Yatılı bakım erkek hastalara mahsus olsa da pazartesi ve perşembe günleri bir tür poliklinik hizmeti sunularak zayıf ve hasta kimselere bakılıyor, imaret binasında muhtaç, kimsesiz ve fakirlere yemek veriliyordu.[3] Haseki Hastanesi üzerine yapılan araştırmalardan en kapsamlısı olan Nimet Taşkıran'ın çalışması yapının genel kapsamlı bir hastane olduğunu özellikle vurgular. Yine de Darüşşifa, modern tıbbın gelişmesinden önce dünyanın başka yerlerindeki sağlık kuruluşları gibi, hastalıkların tanı, teşhis ve tedavisinden çok muhtaç, başka koşullarda bakılamayacak durumda olan hastaların bakımını amaçlıyordu.

Darüşşifa 18. yüzyılın sonlarına doğru artık eski önem ve işlevlerini yitirmeye ve "Haseki Zindanı" olarak anılmaya başladı. Bu dönüşümün tam olarak hangi tarihte gerçekleştiğini bilemesek de Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın 1843 tarihli yazısındaki "taife-i nisaya mahsus olan Haseki Sultan Darüşşifası" ifadesi mekânın bir süreden beri kadınlara ayrıldığına işaret etmektedir.[4] Yine aynı kaynaktan Darüşşifa'nın ağırlıklı olarak fahişelerin tevkif edildiği bir zindan olarak kullanıldığını öğreniyoruz. Osman Nuri Ergin, mahkûm ve tutuklu kadınların hapsedildiği bu zindana bir yandan da İstanbul'da bulunan dul, bikes ve bimekân kadınlar ve "serseriyâne bir surette gündüzleri sokaklarda dolaşıp geceleri yatacak yer gösterilmesi için çâr u nâçâr karakollara müracaat eden uygunsuz kadınların" gönderildiğini belirtir ve mekânın zaman içinde "hem tevkifhâne hem de ufak mikyasta bir dârülaceze" haline geldiğini not eder.[5] Yani 19. yüzyıla gelindiğinde kurumun tıbbi işlevlerinin yanında bakım işlevlerini ön plana çıkarmaya başladığını, ağırlıkla kimsesiz, aceze, tutuklu kadınların ya da fahişelerin tedavi ve bakımına yönelik bir işlev üstlendiğini söyleyebiliriz.

Darüşşifanın işlevlerinin zaman zaman değişkenlik gösterdiğinin bir işareti, 1843'te binanın hasta kadınların tedavisine tahsis edilmesi kararıdır.[6] Bu karar belli ki hayata geçirilememişti ki bundan sadece birkaç yıl sonra, 1847'de, İstanbul'da bir kadın hastanesine olan ihtiyaç nedeniyle bir iradeyle binanın mutfak ve eczane ilavesiyle genişletilerek kadınlara mahsus bir hastaneye dönüştürülmesine karar verildi.[7] Osmanlı devlet görevlileri "Dersaadet ve bilâd-ı selâsede nisvân tâifesinden pek çok gurabâ ve fukarâ" olduğunu, bu kadınların yatacak yerleri ve bakacak kimseleri olmadığını belirtiyordu.[8] Anlatıldığına göre, bu kimsesiz ve fakir kadınların bazıları sokaklarda yatıp sürünmekteydi. Aralarında hamile olanlar da bulunmakta, bazıları "virâne arasında hamlini vaz etmek", yani doğurmak zorunda kalmaktaydı. Bazı kadınlar ise bu duruma düşmekten korktukları için çeşitli ilaçlar yardımıyla çocuklarını düşürüyordu.[9] İşte çeşitli nedenlerle zaruret ve sefalete sürüklenmiş aceze, kimsesiz ve fakir kadınlar, genişletilerek kadın hastalara tahsis edilecek bu binada tedavi edilecek, hamile olanlara doğurana kadar burada bakılacaktı. Bu bakım hizmetinin bir yandan da o dönemde önü kesilmesi amaçlanan ıskat-ı cenini azaltacağı düşünülüyordu.[10]

1848'de yapılan tadilatlarla kimsesiz, evsiz, bakıma muhtaç kadınların tedavi edildiği bir hastane görünümü almış olsa da kalıcı bir doktorunun bulunmaması binanın üstlendiği işlevin muğlak kalmasına yol açtı ve 1869'da kurum yeniden Nisa Tevkifhanesi olarak adlandırıldı.[11] İşlevlerinin belirsizliğinin sürdüğünün bir başka göstergesi de adının hastane olmasına karşın daimi bir doktor istihdam edilmemesiydi. Bu belirsizliğin giderilmesinde bir dönemeç, 1871'de birtakım tadilatlar sonrası yatak sayısının seksene çıkarılması ve Doktor Kiryako Efendi'nin hastaneye daimi olarak atanması oldu.[12] Ancak, odalardan birinin aceze kadınlara ayrılması kurumun çoklu işlevlerinin sürdüğüne işaret ediyordu.

Darüşşifanın tarihindeki önemli bir dönüm noktası, binanın yetersizliği ve sağlıksız koşulları nedeniyle, Moralı Ali Şefik Bey'in "Taş Konak"

namıyla bilinen konağının satın alınıp onarılması ve 1884'te hizmete sokulması oldu. Yüz yatak kapasiteli bu yeni bina tamamen kadın hastalara tahsis edildi ve bu tarihten itibaren de Haseki Nisa Hastanesi adıyla anılmaya başladı. Konağın da zaman içinde köhneleşmesi ve yetersizleşmesiyle yan taraftaki bir başka arsa

Ameliyathanenin dışarıdan görünüşü.

da istimlak edildi ve Mimar Patrocle Campanaki'ye o yıllarda hastane mimarisinde kullanılan pavyon sisteminde bir plan hazırlattırılıp inşa ettirildi.[13] 1893'te iki yüz yatak kapasiteli bu yeni binada hasta kabulüne başlandı. Haseki bu yeni binasında ameliyathaneleri, röntgen ve elektrik tedavisi, kimya, teşrih-i marazi ve bakteriyoloji laboratuvarları, farklı uzmanlık dallarında hizmet veren doktorlarıyla modern bir hastane görünümünü aldı.[14] Kurumun uzmanlaşmasının başka göstergeleri de yaşlı ve aceze ve tedavi edilemeyecek durumda olan kadınların Darülaceze'ye, zührevi hastalığı olanların Beyoğlu Nisa Hastanesi'ne, on iki yaşından küçük kız çocuklarının Hamidiye Etfal Hastanesi'ne nakledilmesi kararıydı.[15]

1884'te hastane Taş Konak'a taşınırken eski Darüşşifa binası da 1894'te yaşanan büyük bir deprem sonrası kullanılmaz hale gelene kadar aceze, kimsesiz, yaşlı kadınların bakıldığı bir acezehane/darülaceze olarak kullanılmaya devam etti.[16] 1884'ten itibaren yaşanan gelişmeler kurumun tıp alanındaki işlevlerinin daha tanımlı hale gelmesi açısından çok önemli olsa da, acezehane ile hastane arasındaki ilişki geçirgendir. Belgelerde de acezehane, Haseki Nisa Hastanesi'ne merbut dulhane/acezehane/darülaceze ifadeleri kullanılmakta, acezehane hastanenin doğal bir uzantısı gibi görülmektedir.[17] Dolayısıyla ben de 1884 sonrası dönemden bahsederken Haseki Nisa Hastanesi ve Haseki Darüşşifası'nın birbirinden bağımsız değil, organik bir bağ içindeki iki kurum olduğunu varsayarak değerlendirmelerimi yapacağım.

Buraya kadar, Haseki Nisa Hastanesi'nin kuruluşundan itibaren üstlendiği çoklu işlevlere dikkat çekmeye çalıştım. Yukarıda da tekrar etiğim üzere Haseki Darüşşifası pek çok erken modern sağlık kurumu gibi sadece tıbbi hizmet değil bakım ve barınma sağlıyordu. Başka bir deyişle, buraya sığınanlara ilaç ve tedaviden çok --çoğu zaman yetersiz ve eksikli bir şekilde olsa da– yatak, iyi kötü bir yemek, uyku, sokakta değil bir çatının altında bir gece geçirme şansı vaat ediliyordu.[18] Bu perspektiften bakıldığında Haseki Darüşşifası'nın geçirdiği bu dönüşüm ve üstlendiği çoklu hizmetler, bikes ve bimesken kadınların deneyimleri açısından ne anlama gelmektedir? Bu kurumun incelenmesi kimsesiz, evsiz, yoksul kadınların deneyimlerinin yeniden kurgulanması için nasıl bir aracı olabilir? Bu doğrultuda daha da çeşitlendirebileceğimiz soruları tartışmak, bu sorulara cevap aramak ve kimsesiz ve evsiz kadınların sokaklardaki varlığına ilişkin yaklaşımları sorgulamak amacıyla öncelikle birkaç hikâye aktaracağım.

Sofya muhacirlerinden Zehra daha önce yakalandığı bir hastalığın tedavisi için bir müddet Haseki Nisa Hastanesi'nde tedavi görmüş, sağlığına kavuşmuştu, ancak hastaneden çıktıktan sonra gidecek yeri olmadığı için altı yaşındaki oğluyla sokakta kalmıştı. Fukara ve kimsesiz olduğu için Darülaceze'ye kabul edilmesine aracı olması dileğiyle Kulaksız Polis Karakolu'na müracaat etmiş, müracaatı üzerine Darülaceze onu bir süreliğine kabul etse de daha sonra –Zehra'nın ifadesine göre– yiyecek dahi vermeyip sonunda dışarı atmıştı. Zehra yine polise başvurup, tekrar Haseki Hastanesi'ne gönderilmeyi istemişti.[19]

Yine bir başka Zehra, kardeşiyle birlikte Haseki Nisa Hastanesi'ne bitişik acezehanede iaşe edilen yetimlerdendi. Horhor'daki nehari inas mektebinin öğrencisiydi ama hastane ile okulu arasındaki mesafenin uzaklığı ve bu mesafeyi her gün gidip gelmenin zor olması nedeniyle leyli inas mektebine kabulü istida edilmişti, ne yazık ki bu talebe olumlu yanıt gelmeyecek ve Zehra, Haseki'de kalmaya devam edecekti.[20]

Hastanede ve ona bağlı acezehanede bu örneklerde olduğu gibi imparatorluğun çok çeşitli bölgelerinden gelen kadınlar kalıyordu. Bu kadınların kimi hasta, kimi deli, kimi dul, kimi yetim, kimi aceze, kimi yaşlı, kimi fahişe, kimi tutukluydu; ancak hepsinin ortak noktası bikes ve bimesken olmaları, yani kimsesiz, yoksul ve onları koruyacak toplumsal ilişki ağlarından yoksun olmalarıydı. Evi barkı olmayan kadınların sokaklarda yaşaması toplumsal normlara uygun görülmüyordu. Arşiv belgelerinde devlet görevlilerinin bu meseleden bahsederken sık sık "gayr-i caiz" tabirini kullandığını, kadınların sokaklarda kalmasını ne uygun ne de arzu edilir bulduğunu görebiliriz.[21] Ancak belgeleri yakından incelediğimizde, kimsesiz ve evsiz kadınların sokaklardaki varlığının sadece uygunsuz değil aynı zamanda tehlikeli de görüldüğünü söyleyebiliriz. Yalnız ve evsiz kadınlar kamu düzenine yöneltilen bir tehditti; dolayısıyla bu kadınların Haseki Hastanesi'ne yerleştirilmesi salt hayırseverlik ya da iyilikseverlikle değil, daha çok sokaklarda başıboş gezmelerinin yarattığı endişe, huzursuzluk, tedirginlikle açıklanabilir. Bu bakış açısından yaklaştığımızda Haseki Hastanesi'nin tarihi aynı zamanda sokaklarda kimin özgürce dolaşacağı, kimin dolaşamayacağı, kimin görünür olacağı, kimin izole edilmesi gerektiği, kamu düzeni için kimin tehdit oluşturduğu ve ideal olan ve olmayan kadınlık halleriyle ilişkilidir. Dahası hastanenin hizmetlerini yalnızca Müslüman kadınlara sunuyor olması, kadınlar arasındaki farklılık ve eşitsizliklere dikkatimizi çeker. Benzer sınıfsal konumda olsalar ve benzer kırılganlıkları yaşasalar da bazı kadınlar koruma ve bakıma hak kazanırken bazılarının bundan mahrum bırakıldığını bize hatırlatır.

Bikes ve bimesken kadınlar hakkındaki endişe ve kontrol ihtiyacının önemli göstergelerinden biri, hastanenin etrafının yüksek duvarlarla örülü olmasıdır. Bu duvarlar kadınları korumayı değil, tam tersine onların tekrar sokaklara karışmasının önüne geçmeyi amaçlıyordu. Hastaneye yerleştirildikten sonra kadınların dış dünyayla kurduğu ilişki de büyük ölçüde kısıtlanmış oluyordu. Tam da bu nedenle arşiv belgelerinde Haseki Nisa Hastanesi'nden kaçma girişiminde bulunan kadınlara rastlarız. Bu kadınlar kimi zaman bacaklarının kırılması ya da çocuklarını düşürme tehlikesini göze alarak yüksek duvarlardan atlayarak firar etmeye çalışıyordu.[22]

Yukarıda işaret ettiğim gibi hastanede yetim kızlardan dullara, yaşlı ve aceze kadınlardan fahişelere çok çeşitli bir yelpazeden kadınlar bakım ve tedavi görüyordu. Ne var ki hastane görevlileri bu farklılıklardan memnun görünmemektedir. Hastane yönetimi "alüfteler ile sair muvakkıflar"ın sair hastanın edep ve ahlakına halel getirebileceğinden endişeleniyordu. "Edepli" hastalarla suçlu kadınları bir araya getirmemek onların önemli bir hedefiydi.[23] Dolayısıyla Haseki Nisa Hastanesi'nin bakım hizmetlerini bırakıp "modern" anlamda hastane kimliği kazanmasının tarihi bir anlamda normlara uyanlarla uymayanların birbirlerinden ayrıştırılmasının da tarihidir.

Bikes, kimsesiz olmak çoğu kadın için hastanenin idarecileri, doktorları ve diğer görevlileriyle olan ilişkilerinde de korunmasız olmak anlamına geliyordu. Kırılganlıklarının en büyük olduğu, suiistimale en açık oldukları alan hiç kuşkusuz kendilerine verilen iaşenin niteliği ve miktarına ilişkindi. Hastaların günlük iaşesi ekmek, et, pirinç, yağ, tuz, soğan, kuru ve yaş sebze meyve, patates, süt ve şekerden oluşmaktaydı, ancak bu temel ihtiyaçların tedariki bazen müdürün inisiyatifine kalıyordu. Örneğin 1893 tarihli bir arzuhalde Haseki Nisa Hastanesi'ne merbut dulhanede bulunan aceze kadınlara bir müddetten beri hak ettikleri elbiselerin yerine sadece yirmişer paralık birer yemeni ve birer çift çorap verildiği, başhekim Doktor Faik Bey'in ise bu konuda yapılan şikâyetleri dikkate almadığı iddia edilir.[24] Başhekim bu şikâyetten rahatsızlık duymuş olmalı ki cevaben bir yazı kaleme alarak, hakkındaki ihbar ve şikâyetlerin asılsız olduğunu, iaşe, ibate ve giyimleri konusunda acezelere fevkalade iyi bakıldığını ileri sürmüştür. Faik Bey aceze kadınlara verilen tayinata ilişkin bir cetvel

Hastanede ve ona bağlı acezehanede imparatorluğun çok çeşitli bölgelerinden gelen kadınlar kalıyordu. Bu kadınların kimi hasta, kimi deli, kimi dul, kimi yetim, kimi aceze, kimi yaşlı, kimi fahişe, kimi tutukluydu; ancak hepsinin ortak noktası bikes ve bimesken olmaları, yani kimsesiz, yoksul ve onları koruyacak toplumsal ilişki ağlarından yoksun olmalarıydı.

Hastanenin tüberküloz koğuşu.

de hazırlamıştır. Buna göre, aceze kadınlara bir sene zarfında takunya, kundura, patik, çorap, terlik, başörtüsü, baş yemenisi; yiyecek olarak kese yoğurdu, marul, hıyar, çilek, karpuz, çavuş üzümü, tahin helva; çocuklarına tülbent ve mermerşahi top, fes ve püskül; ramazan-ı şerifte güllaç, sütlü, baklava, revani; kurban akçesinden de baklava, portakal, elvan şekeri, simit, kiraz, marul, üzüm, revani verildiği gibi her ay libas ve tütün de verilmiştir.[25] Liste etkileyici olsa da işlerin her zaman kâğıt üzerinde olduğu gibi mükemmel gitmediği açıktır.

Altını çizmeye çalıştığım bütün bu çatışma ve çelişkilerle beraber, Haseki Nisa Hastanesi'ne sadece kimsesiz kadınların kontrol altında tutulduğu, toplumun geri kalanından izole edildiği bir mekân olarak bakmak da yanıltıcı olacaktır. Hastaneye kabul edilmenin kendisi kimi zaman bikes, bimesken ve toplumun en kırılgan üyeleri olan bu kadınlar için bir ayrıcalık anlamına gelebiliyordu. Bunun bir göstergesi hastaneye kabul edilmek üzere gönderilen arzuhaller ve bu arzuhallere kimi zaman verilen olumsuz yanıtlardır. İşlediği bir cinayet nedeniyle tutukluyken hastalanan Nikola kızı Sofi'nin örneği bize bu durumu hatırlatır; Sofi tedaviye ihtiyacı olduğu halde Hıristiyan olduğu gerekçesiyle hastaneye kabul edilmemiştir.[26]

Haseki Nisa Hastanesi'nin hizmetlerini yalnızca Müslüman kadınlara sunuyor olması, kadınlar arasındaki farklılık ve eşitsizliklere dikkatimizi çeker. Benzer sınıfsal konumda olsalar ve benzer kırılganlıkları yaşasalar da, bazı kadınlar koruma ve bakıma hak kazanırken bazılarının bundan mahrum bırakıldığını bize hatırlatır.

Bu yazıda Haseki Nisa Hastanesi'nin üstlendiği çoklu işlevleri ve bunların 19. yüzyıl İstanbul'unun bikes ve bimesken kadınlarının deneyimlerini yeniden kurgulayabilmek için bize sunduğu olanakları tartışmak istedim. Yukarıda da işaret etmeye çalıştığım gibi, bu kadınların görünür olmaları, şehir hayatındaki varlıkları, sokaklarda özgürce gezmeleri kamu düzenine yönelik bir tehdit olarak algılanıyordu. Haseki Nisa Hastanesi'nin önemli işlevlerinden biri onları sokaklardan izole etmek, tehdit oluşturdukları düzenle aralarına bir engel koymaktı. Ancak, bikes ve bimesken kadınlar kendi yaşadıkları yer ve zamanda ne kadar görünür değillerse tarih anlatıları içinde de o kadar eksiktirler. Yoksul ve kimsesiz kadınların Osmanlı tarihçiliğinde görünür olduğunu söyleyebilmek ne yazık ki mümkün değildir. Haseki Hastanesi'nin 19. yüzyıl boyunca geçirdiği dönüşümü incelemek, bu kadınların hikâyelerini gün ışığına çıkarmak için bize benzersiz bir olanak sunar. Burada ancak genel hatlarıyla ele aldığım ve yapmakta olduğum daha kapsamlı araştırmanın parçası olan bu tartışma, hem kadınları görünür kılmak hem de kadınlar arasındaki farklılık ve eşitsizlikleri tartışmak için bir vesile olacaktır. Bu da hiç kuşkusuz 19. yüzyıldaki daha büyük ölçüdeki toplumsal eşitsizliklere ilişkin sorular sormamızı mümkün kılacaktır.

GÜLHAN BALSOY
OKAN ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Haseki Hastanesi'nin tarihiyle ilgili bazı temel kaynaklar için bkz. Süheyl Ünver, *Haseki Hastanesi Tarihçesi: 400. Yıldönümü Dolayısıyla* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1939); Nimet Taşkıran, *Hasekinin Kitabı: İstanbul Haseki Külliyesi: Cami-Medrese-İmaret-Sübyan Mektebi-Dar-üş-Şifa ve Yeni Haseki Hastanesi* (İstanbul: Haseki Hastanesini Kalkındırma Derneği, 1972); Zuhal Özaydın, "Haseki Darüşşifası ve Bugünkü Durumu", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi: Bildiriler* (Ankara: 1992), s. 183-187; Nuran Yıldırım, "Haseki Darüşşifası ve Hastanesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. haz. İlhan Tekeli (vd.), c. 4 (İstanbul: Tarih Vakfı; Ankara: Kültür Bakanlığı, 1993), s. 2; Feryal Saygılıgil, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Kadınlara Mahsus Bir Hastane: Haseki", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 5 (1999): 95-112. Daha yakın dönemde yapılan iki kapsamlı çalışma için bkz. Nuran Yıldırım, "Dârüşşifalardan Modern Hastanelere", *Tarihi Sağlık Kurumlarımız Darüşşifalar*, ed. Nil Sarı, c. 2 (İstanbul, 2010), s. 92-149; Nuran Yıldırım, "Haseki Hürrem Sultan Darüşşifası", *İstanbul'un Sağlık Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi; İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, 2010), s. 155-156.
2 Yıldırım, "Haseki Darüşşifası ve Hastanesi".
3 Taşkıran, *age*.
4 Yıldırım, "Dârüşşifalardan Modern Hastanelere", s. 116.
5 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, c. 6 (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995), s. 3363.
6 Taşkıran, *age*; Ergin, *age*.
7 BOA Cevdet Sıhhiye 13/650 (1264.M.20/29.12.1847); İ.DH 598/41661 (1286.C.5/12.9.1869).
8 BOA Cevdet Sıhhiye 13/650 (1264.M.20/29.12.1847).
9 BOA Cevdet Sıhhiye 13/650 (1264.M.20/29.12.1847).
10 BOA Cevdet Sıhhiye 13/650 (1264.M.20/29.12.1847).
11 Yıldırım, "Haseki Darüşşifası ve Hastanesi" ve "Dârüşşifalardan Modern Hastanelere".
12 Taşkıran, *age*; Ergin, *age*.
13 Yıldırım, "Dârüşşifalardan Modern Hastanelere".
14 Taşkıran, *age*; Nuran Yıldırım, agm.
15 BOA Y.MTV 50/11 (1308.L.5/14.5.1891) ayrıca Ergin, *age*, s. 3469-70.
16 Yıldırım, agm, s. 120-121.
17 Örneğin BOA DH.MKT 2054/84 (1310.Ş.4/21.2.1893) "Haseki Nisa Hastanesi'ne merbut dulhâne" ifadesini, BOA MF.MKT 175/84 (4.M.1311/18.7.1893) "Haseki Nisa Hastanesi'ne merbut acezehâne" ifadesini kullanır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.
18 Erken modern hastanelerin üstlendiği çoklu işlevlerin iyi bir tartışması için bkz. Mary Lindemann. *Medicine and Society in Early Modern Europe* (Cambridge University Press, 1999).
19 BOA DH.MKT 1187/62 (1325.C.23/3.8.1907).
20 BOA MF.MKT 175/84 (4.M.1311/18.7.1893); benzer başka örnekler için BOA MKT 162/102 (1310.Ş.22/11.3.1893); BOA MF.MKT 161/5 (1310.B.27/14.2.1893); BOA MF.MKT 160/154 (1310.B.24/11.2.1893).
21 Örneğin BOA DH.MKT 1748/1 (1307.Z.18/6.7.1890); BOA DH.MKT 1740/88 (1307.Za.21/8.8.1890), BOA DH.MKT 1187/62 (1325.C.23/3.8.1907).
22 BOA DH.MKT 1748/1 (1307.Z.18/6.7.1890); BOA DH.MKT 1740/88 (1307.Za.21/8.8.1890).
23 BOA DH.MKT 1748/1 (1307.Z.18/6.7.1890); BOA DH.MKT 1740/88 (1307.Za.21/8.8.1890).
24 BOA DH.MKT 2054/84 (1310.Ş.4/21.2.1893).
25 BOA DH.MKT 2061/58 (1310.Ş.23/12.3.1893).
26 BOA DH.MKT 1748/1 (1307.Z.18/6.7.1890); BOA DH.MKT 1740/88 (1307.Za.21/8.8.1890).

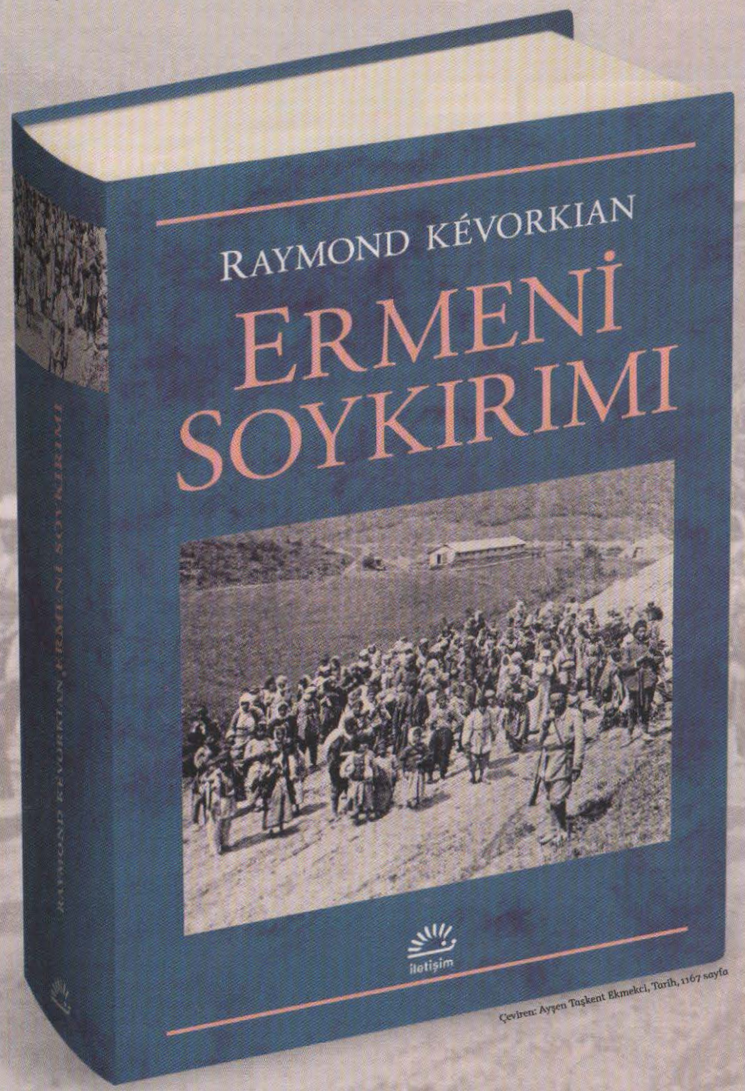
Adım Adım Anadolu®
fest TRAVEL 30.yıl
Gaziantep Şanlıurfa Kültür Gezisi
14 - 17 Mayıs 2015
Mardin: Gurme Gözüyle Kültür ve Tarih
15 - 17 Mayıs 2015
Batı Karadeniz'de İlkbahar Renkleri ve Mantarlar
16 - 17 Mayıs 2015
Troya ve Çanakkale Savaş Alanları
16 - 17 Mayıs 2015
Trilye - Cumalıkızık Fotoğraf Gezisi
16 Mayıs 2015
Kefken - Kerpe
19 Mayıs 2015
Ege'nin Saklı Hazineleri
22 - 24 Mayıs 2015
Van - Bitlis - Tatvan - Ahlat Kültür Gezisi
25 - 28 Mayıs 2015
Gerga - Alabanda - Alinda - Labranda
30 - 31 Mayıs 2015
Kaz Dağları Florası
30 - 31 Mayıs 2015
Dağlık Likya'da Kibyratis Kentlerine Keşif Gezisi
6 - 7 Haziran 2015
0212 216 10 36 / 37
www.festtravel.com

iletişim

Ermeni Soykırımı'na dair en kapsamlı inceleme...

Kévorkian, yıllar süren araştırmalara dayanan büyük eseri *Ermeni Soykırımı*'nda bu konuda yapılmış en geniş kapsamlı incelemeyi sunuyor.

Bu insanlık felaketinin nasıl yaşandığını, sorumlularını, kurbanlarının başına gelenleri, yapılan yargılamaları, Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar süren safhalarını tüm yönleriyle ele alan bir başyapıt.

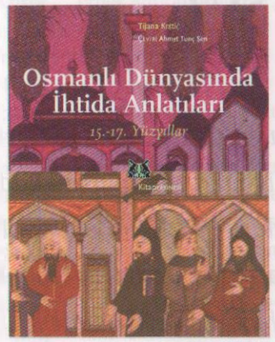
Çeviren: Ayşen Taşkent Ekmekci, Tarih, 1167 sayfa

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimbirikim twitter.com/iletisimyayin vimeo.com/iletisim instagram.com/iletisimyayin Genel Dağıtım PUNTO

En yeni kitaplar!

Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları

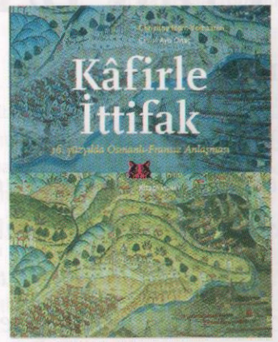
Tijana Krstić

15.–17. yüzyıllar.Osmanlı İmparatorluğu gücünün doruğunda. Sultanın topraklarında muazzam bir gayrimüslim topluluk yaşıyor, Osmanlılar da bu topluluk içinden İslamiyeti kabul edecek olanlara zengin fırsatlar sunuyor. İhtida edenlerin, yani Müslüman olanların sayısı gitgide artınca din değiştirmek cemaatler arasında tartışmalara yol açıyor. Krstić, Osmanlıların ihtida ve mühtediler karşısındaki tavırlarının geçirdiği evrimi Osmanlıların hem Habsburglar hem de Safevilerle rekabetinin çerçevesine oturtuyor.

Kâfirle İttifak
16. yüzyılda Osmanlı-Fransız Anlaşması

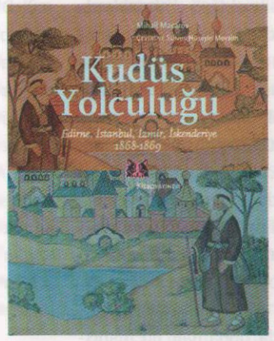
Christine Isom-Verhaaren

Fransa kralı François ile Osmanlı Padişahı Sultan Süleyman, Kutsal Roma-Germen İmparatoru V. Karl'a karşı karşı birleşmeye karar verdiler. Bir Hıristiyan kral ile Müslüman sultanın bu askeri ittifakı Haçlı seferlerinin anısının canlılığını koruduğu Avrupa'da kolay kabul edilebilecek bir şey değildi. Oysa 16. yüzyıl Avrupa'sında siyasal rekabet şiddetliydi ve siyasal ittifaklar dinsel ayrımlardan daha önemliydi.

Kudüs'e Yolculuk
1868-1869

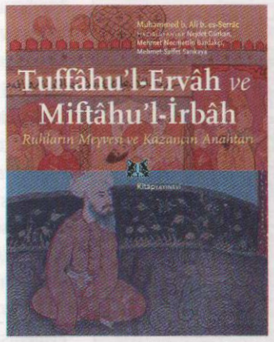
Mihail Macarov

Avratalanlı aba tüccarı İvan Macarov yanına karısını ve oğlunu alarak Kudüs'e doğru yola çıkar. Filibe, Edirne, Tekirdağ ve İstanbul yolunu izlerler. İstanbul'da Fener'e yerleşerek üç ay kalırlar. Tatavla'da bir Rum eğlencesine tanık olurlar. Nihayet esas yolculuğun günü gelir. Vapurla İzmir'e, oradan İskenderiye ve Yafa'ya giderler. Kudüs'e Osmanlı askerlerinin korumasındaki bir kervanla ulaşılacaktır.

Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-Irbâh
Ruhların Meyvesi ve Kazancın Anahtarı

Muhammed b. Ali b. es-Serrâc

1315'te yazılan bu kitap dönemin sufileri hakkında bilgiler veriyor ve bunlarla ilgili halk arasında dolaşan çeşitli anlatıları nakliyor. İbnü's-Serrâc, bizzat gördüğü Sarı Saltuk ve halifeleri Behramşah Haydarî, Barak Baba ve Baba Maristânî hakkında gözlemlerini aktarıyor. Eser, Sarı Saltuk hakkında bilgi veren en eski kaynak konumunda olmasından dolayı Türkiye Aleviliği tarihi içinde önemli bir yere sahip.

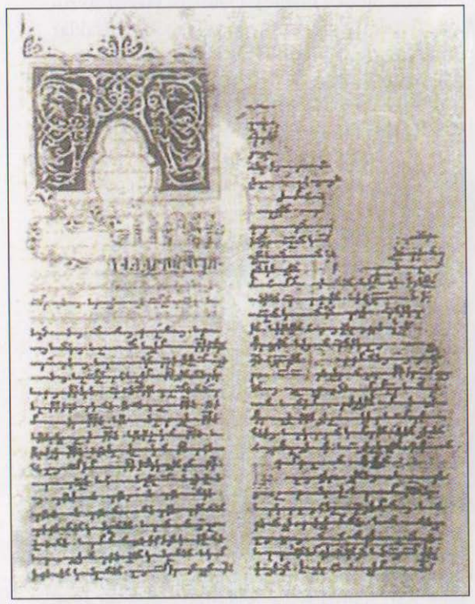
Kitapyayınevi
www.kitapyayinevi.com

ANİ, KİLİKYA, AMASYA VE SİVAS OKULLARI

ANADOLU ERMENİ TIBBINA KISA BİR BAKIŞ

ARSEN YARMAN

İnsanların yaralarını iyileştirmeye çalışmak, hastalıkların nedeni üzerine düşünmek ve ölümü engellemeye çalışmak belki tarihleyemediğimiz zamanlara kadar geriye gitmektedir. Ermeniler de diğer halklar gibi önceleri hastalıkların varlığını olağanüstü güçlere bağlamış ve buna hizmet edecek araçları tedavi için kullanmıştır. Ermeni tıbbı bu temelden hareketle hem diğer topluluklardan etkilenerek hem de kendi deneyimlerini bu birikime ekleyerek günümüze kadar gelen önemli bir gelenek oluşturmuştur.

Amirdovlat'ın Cahillere Gereksiz adlı eserinin başlık sayfası.

Matenadaran, ms. 414. Stella A. Vardanian, *Histoire de la Médicine en Arménie. De L'Antiquité a nos jours*, Union médicale Arménienne de France, Paris 1999.

Takip edeceğin bilgidir:
Okumayan, cahil hekimdir.
Okuyan için, her şeyin başı.
Okumayan için, Cahillere Gereksiz'*dir adı.*

Amirdovlat Amasiatsi
Hekim, 15. yüzyıl'

Ermeni tıbbının ilk dönemlerine değinmek, bu makalenin daha sonraki kısımlarında da bahsedeceğimiz gibi tıpla ilgili birçok geleneğin kökenlerine dair önemli bilgileri sunmak için gereklidir. Söz konusu dönemi incelemeye tıpla ilgili inanışları ele alarak başlayabiliriz. Mesela, erken dönem Ermeni tarihinde pek çok çağdaşları gibi, bir sağlık tanrısının (Haldi) bulunduğunu bilmekteyiz. Kaynaklarda sıkça söz edilen *aratez*'lere, savaş meydanlarında yaralıları iyileştirmek ve ölmüş kahramanları tekrar canlandırmak amacıyla ortaya çıkan sağlık koruyucusu ruhlar olarak inanılmaktaydı. Bunlardan başka pagan Ermenistan'da erdem, iffet ve şifa tanrıçası ve Ermenistan'ın koruyucusu olan, hamile kadın ve hastaların yardımına koşan Anahid vardı.

Ermenistan'da tıbba dair bu inanışlarla beraber doğal yöntemlerin, şifalı otlarla yapılmış ilaçların ve su tedavilerinin uygulandığını bilmekteyiz. Herodotos, Strabon, Ksenophon ve Tacitus gibi tarihçi-seyyahlar Ermenistan'ın şifalı, zengin bitki örtüsünden oldukça sık söz etmektedir. Ermeni yazar Akatankeğos (MÖ 4. yüzyıl başı) eserinde Ermenistan kökenli 60 bitki ve bunların tıpta kullanımlarıyla ilgili bir bölüm açmıştır. Romalılara karşı yapılan savaşlarda Ermeni Kralı Büyük Tigran'ın müttefiki ve zehirler konusunda ün yapmış bir hekimi olan Pontus Kralı Büyük Mithridates Eupator'un (MÖ 120-63), panzehirlerini Ermenistan'dan gelen bitkilerden elde ettiği anlatılır. İlginç bir nokta da, pagan Ermenistan'ın kutsal sayılan bitkilerinden söz eden Sermorhnek (tanelerin kutsanması), Dzaghgazard (çiçek bayramı) ve Hampartsum (bereketin artması) gibi bayramların kutlanması geleneğinin bugün devam ettiriliyor olmasıdır. Bu dönemden günümüze kadar gelen bir başka gelenek de Ermeni tıbbındaki adıyla "kimya tedavisi"dir. "Ermenistan kabı", "Ermenistan taşı", "Ermenistan boraksı", cıva, demir, çinko ve kurşundan yapılan çeşitli oluşumlar, batıda ve doğuda birçok ülkeye ihraç edilmiştir.

Akarsular açısından zengin olan Ermenistan'da, bazı su kaynakları belli hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. Pagan dönemde Ermeniler, hastalıklara iyi geldiği düşünülen bu su kaynaklarından havuzlar meydana getirmiştir. Cüzam ve deri hastalıklarının tedavisi için Arpenud, Vaspurakan'daki bir kilise ve Vayots Tsor'daki Patrik Fokas Kilisesi havuzlarına, romatizmalar ve ekleme bağlı hastalıklar için de Vaspurakan'ın doğusunda Narek ve Moks'taki manastırların havuzlarına başvurulmuştur. Bu bölgelerde bulunan Çermuk (Çermik/Diyarbakır), Hankavan (Ermenistan), Arzeni gibi yerler bugün termal tedavi merkezlerine dönüşmüştür.

Pagan dönem Ermeni toplumunun tıp birikimi, Hıristiyanlığın kabulüyle önemli bir değişim geçirmiştir. MS 301'de Hıristiyanlığın, Krikor Lusavoriç'in büyük çabasıyla, Kral Tiritad (Drtad) tarafından Ermeni devletinin resmi dini olarak kabul edilmesinin hemen ardından, pagan tapınaklar yıkılmış ve aynı yerlerde içlerinde hastanelerin de bulunduğu Hıristiyan manastırları inşa edilmiştir. Ermeni tıbbı bu hareketle beraber Avrupa'daki örneklerinde de görülebildiği gibi gelişimini manastır yaşamı içinde sürdürmeye başlamıştır. Bu anlamda ilk önemli gelişme, Katolikos Büyük Nerses'in (I. Nerses, 329-373) ilk kilise ve hastaneyi kurmasıdır. Movses Khorenatsi'nin yazdığına göre, Büyük Nerses birçok bölgede gereksinimlerini kendi sağlayan yetim yurtları açmıştır. Böylece tıbbi yardıma dayalı bir sistem oturtmaya çalışmış ve bu işin başına Khat isminde bir diyakosunu atamıştır. Bu süreç içerisinde kilise toplum sağlığı konusunda kendi kurallarını da gözeten bazı adımlar atmıştır: Kilise vaazlarında sağlık konusunda bilgiler verilmeye başlanmış, 426'da Vağarşabad Konsili henüz buluğa ermemiş çocukların evlenmesini yasaklamış, 527'de Dvin Konsili gayrimeşru ilişkide bulunanların ve çocuk düşürtenlerin cezaya tabi tutulması kararını almış, kilise aynı zamanda evlilik ve boşanma işlerini kontrol etmeye başlamıştır.

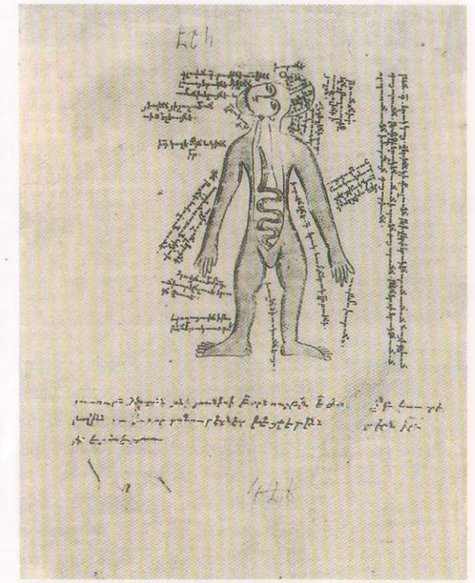
Hıristiyanlığın kabulüyle kurumsal niteliği önem kazanmaya başlayan tıp eğitimi, Ermeni harflerinin icat edilmesiyle gelişimini sürdürmüştür.[2] Bu çerçevede Mesrop Maşdotz ve Katolikos Sahak Bartev desteğindeki çeviri okulunda, Antik Yunan ve Suriye kaynakları Ermeniceye kazandırılmış, bu çeviri eserlerle beraber Ermeni tıp bilimi gelişmeye başlamıştır. Mesrop Maşdotz'un öğrencisi Yeznig Goğpatsi (5. yüzyıl) Hippokrates'in eserlerinin etkisinde kalmış ve çalışmalarıyla Ermeni tıbbının babası kabul edilmiştir. Aynı dönemde David Anhaght (5-6. yüzyıl) ve Anania Şirakatsi (7. yüzyıl) tıpla ilgili önemli eserler hazırlamıştır. Bu kurumsallaşma ve çeviri hareketleri tıp eğitimindeki gelişmeyi beslemiş, bazı okulların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Burada ilk ele alacağımız örnek Ani Tıp Okulu'dur.

ANİ TIP OKULU

Bu okul özellikle 10. ve 11. yüzyıllarda Ermeni tıbbında etkili olmuştur. 9. yüzyıl sonu ve 10. yüzyıl başlarında kademeli olarak Arap egemenliğinden kurtulan Ermenistan'da, Ani başkentli Bagratid Ermeni Krallığı, Van başkentli Vaspurakan Ermeni Krallığı gibi bağımsız devletlerle birlikte ekonomik ve politik gelişmelerin yanı sıra kültürel anlamda da büyük ilerlemeler sağlanmıştır. Ani ve Sanahin'de (Ermenistan) felsefe, retorik, dilbilgisi, astronomi ve tıp gibi birçok bilimin öğretildiği, Ermenice *hamalsaran* adı verilen ortaçağ manastır üniversiteleri kurulmuştur. Hazineden aktarılan gelirlerle inşa edilen devlet okulları dışında, büyük manastırlara bağlı okullar da açılmış ve buralarda büyük kütüphanelerin ilk örnekleri ortaya çıkmıştır. Bu kültürel merkezlerde teoloji eğitiminin yanında tarih, matematik ve tıp gibi çeşitli konularda eğitim verilmiş ve büyük bilginler yetişmiştir.

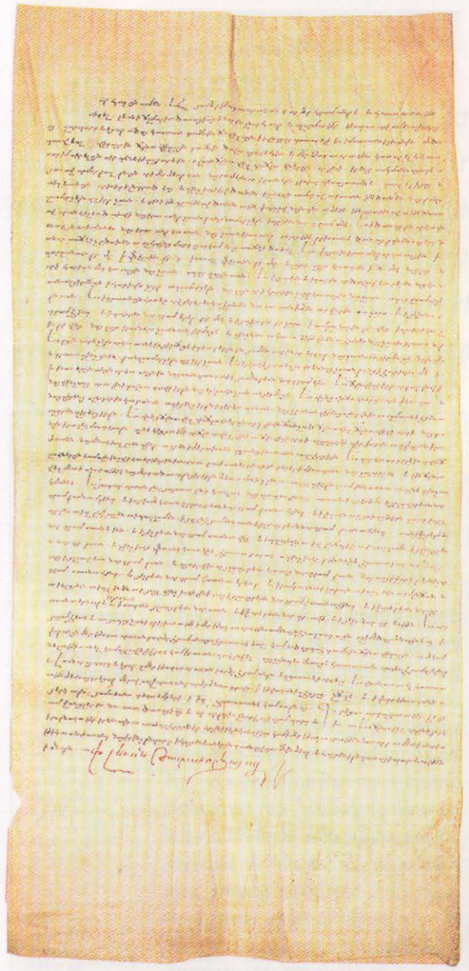
Ermeni Rönesansının en parlak kişiliklerinden biri olan Krikor Magistros (990-1059) ilk eğitimini Ani Akademisi'nde almış, oradan Bizans'a geçerek Platon, Aristoteles, Hippokrates, Galenos ve Nyssalı Gregor'un eserlerine ulaşabilmeyi başarmıştır. Ermenistan'a döndükten sonra ülkenin en önemli şehirlerinde yüksek öğrenim veren manastırlar, üniversiteler kurmuştur. Kurduğu Havuts Tar Akademisi, Sanahin'dekine oranla daha fazla ün elde etmiştir. Öğrencileri arasında Piskopos Parseh ve Yeğişe, Daron'daki (Muş) Surp Garabed Manastırı sorumlusu Sarkis, oğlu Vest Vahram gibi ünlü bilginler vardır.

Bu dönemde şehirde halka açık hamamlar, içme suyu taşıyan kanallar ve kanalizasyon sisteminin bulunuyor olması genel sağlık politikası hakkında fikir vermektedir. Krikor Magistros, Kriakos'a sindirim sistemi ve vücudun diğer sistemleriyle bağlantısı hakkında yazdığı bir mektupta Platon'un *Timaios*'una dayandırdığı bilgilerle bu konuyu açıklamıştır. Ayrıca Sevan Topluluğu (bir tür akademi) sorumlusu Sarkis Vartabed'e yazdığı ve iyi bir pratisyen olduğunu gösteren mektupta Platon'u referans alarak, II. Gagik'in cinsel yetersizliğinin fiziksel olmaktan ziyade kötü alışkanlıklar gibi psikolojik nedenlerden kaynaklandığını, yine de sorunun çözümü için cerrahi bir operasyon yapmak gerekebileceğini söylemiştir. Ermenistan'da sıkça görülen ateşli hastalıklar üzerine, aynı dertten muzdarip Sarkis isminde bir bilgine yazdığı mektupta da bazı tedavi yöntemlerinden söz etmiştir. Bu konuda, Yeznig Goğpatsi'nin de anlattığı gibi, ateş düşürücü özellikleri olan Roma marulu tohumunu önermektedir. Beyaz kabuklu marulun uyku getirici bir rahatlama sağladığını, çıbanlara uygulandığında hastanın ateşini düşürdüğünü, tohumunun safranla karıştırılıp lapa halinde hastanın alnına konması durumunda da çıbanın yakıcılığını azalttığını belirtmiştir. Daron'daki Surp Garabed Manastırı Başpapazı Sarkis Vartabed'e yolladığı yazıda,

Ermenice terminoloji ile vücudun bölümleri.

çiçek hastalığını birbirini takip eden evreler halinde tanımlamıştır. Deride lekeler, gözlerde ve başta yanma, görüş bozukluğu, bilinç kaybı şeklindeki genel ve lokal semptomları klinik süreciyle birlikte açıklamış, kriz sonrası büyük bir halsizliğin beklenmesi gerektiğini de belirtmiştir. Bu okulun gelişimi devam ederken 11. yüzyıldan sonra Ermenistan'da siyasi durum değişmeye başlamış ve buna bağlı olarak Ermeniler bir çeşit sürgün yöntemiyle Bizans'ın batı bölgelerine gönderilmiştir. Belki de bu sebeple tıp öğretimi konusunda Kilikya Tıp Okulu'nun öne çıkarak önemli isimler yetiştirdiğini düşünebiliriz.

Kral II. Levon'un Cenovalılara verdiği 23 Aralık 1288 tarihli imtiyaz.

KİLİKYA TIP OKULU

11. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Doğu Anadolu'ya geçen göçebe Selçuklu kafileleri, her biri yarı bağımsız bir bey gibi hareket eden emirler eşliğinde Ani, Kars, Van gibi önemli Ermeni merkezlerine akınlar yapmaya başlamıştır. Bu saldırılar neticesinde ortaya çıkan siyasi ortamda Bizans bu bölgelerdeki Ermenileri batıya, Sivas, Kayseri ve Kapadokya'ya göç ettirmiş, ama bir kısım Ermeni Ani, Kars ve Van'da yaşamaya devam etmiştir. Bu değişiklikler yaşanırken, zaten önemli bir ticaret merkezi olan Kilikya —Cenova, Marsilya, Amalfi, Venedik ve Sicilya gibi gelişmiş ticaret merkezleriyle ilişkisinin de etkisiyle— gelişimini sürdürmüştür.

Başkent Sis'te (Kozan/Adana), katolikosluk merkezi olan Hromgla'da (Rumkale) Tarsus Başpiskoposu Nerses Lampronatsi'nin kurduğu bir akademi faaliyetini sürdürmüştür. Hromgla ve Sis'ten başka, Trazarg (Avag, Sis/Kozan'da Kopitar/Gökdere Kalesi'ne yakın) ve özellikle yerel hekimliğin gelişiminde önemli rol oynamış olan Skevra'da kütüphaneler ve istinsahhaneler kurulmuştur. Bölgede buna benzer yüze yakın manastırın bulunduğu iddia edilmektedir.

Bu devirde Kral II. Levon, kızı Kraliçe Zabel (1215-1252) ve takipçileri çok sayıda hastane ve cüzam evi kurmuştur. Bunların en önemlisi, Kraliçe Zabel'in 1241'de Sis (Kozan) Kalesi'nin batı kapısının karşısında kurduğu hastanedir. Kraliçe Zabel'in ölümünden sonra kızı Fimi de aynı yönde çalışmalara devam etmiştir. Hastanede, Kilikya Tıp Okulu'nun ileride söz edilecek önemli hekimleri olan İstepannos ve Joslin'in adları da geçmektedir. Erkek-kadın ayrımı yapılmadığı bilinen bu hastanelerde ateşli hastalıklar ve mide rahatsızlıklarından başka göğüs problemleriyle de uğraşılmıştır. Ananun Yerents'e göre hastane 1642'de bir sarsıntı sonucu yıkılmış, yerine daha sonra mezarlık yapılmıştır. Akademilerin yanı sıra bu hastanelere bağlı okullarda da tıp eğitimi verilmiştir. Hayvan ve bitki örtüsü yönünden zengin olan bölgede eczacılık çok üstün bir evreye ulaşmıştır. Ayrıca Kilikya'da tedavi özellikleri olan çok sayıda termal su kaynağı hizmet vermiştir.

Başkomutan (*gonsdebıl/conslable*) Sımpat'ın kaleme aldığı Kilikya Krallığı kanunlarını içeren *Kanunlar* (Erm.) adlı kitap, bedensel yaralanmalara neden olanlara ceza verme, ırsi veya zihni rahatsızlıkları olan veya aile içi ve ergenleşmemiş çocuklar arası evlilikleri yasaklama gibi konularla ilgili bir çalışmadır. Buradaki hükümlerde hekimlerin teori ve pratiklerinin kontrol edildiğinden, kurallara karşı gelme ve haksız kazanç sağlama durumunda ceza kesileceğinden söz edilmektedir.

Kilikya Tıp Okulu'nun "Büyük" lakabıyla tanınan kurucusu Mekhitar Heratsi (1120, Her [Hoy, İran]-1200), eski Yunan'da Hippokrates, Roma'da Galenos ve Arap tıbbında İbn Sina'nın yaptığına benzer bir şekilde, 1184'te yazdığı ve iki yüz ateşli hastalığı içeren *Ateşlerin Tedavisi* (Erm.) adlı eserinin giriş kısmında açıkladığı gibi, önceki dönemlerdeki klasik ve popüler tıp bilgilerini incelemiş ve bunların bir sentezini gerçekleştirmiştir. Bunun yanında bir oftalmoloji (gözbilimi) çalışması olan *Gözlerin Oluşumu ve Yapısı* (Erm.) klinik hekimlikte bir rehber kitap olan *Fıtık* (Erm.), değerli taşları anlattığı *Değerli Taşlar ve Tedavi Edici Özellikleri* (Erm.), doğa bilimleri hakkındaki *Fırtınalar ve Deprem Öngörüleri* (Erm.) adlı eserleri de vardır. Ayrıca Suriyeli Abusaid adlı başka bir Kilikyalı hekim tarafından yazılan *İnsanın Yapısı* (Erm.) adlı eserde oftalmolojiyi ilgilendiren açıklamalarının bir bölümü bulunmuştur. Mekhitar Heratsi burada anatominin göz hekimliğinde çok önemli olduğunu, gözün katmanları, kasları ve içerdiği sıvılar hakkındaki tezlerini ve görmenin nasıl iki optik sinir aracılığıyla gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Heratsi'nin Ermenice tanımlamaları bu alandaki terminolojinin temellerini oluşturmuştur. Eserde karasu, trahom, şaşılık ve kornea ülserasyonu adı verilen hastalıklar da tanımlanmıştır.

Putride (çürümüş-kalıcı) ateşin hava

gibi dış etkenlere bağlı olduğunu belirten Mekhitar Heratsi'nin literatüre en önemli katkılarından biri, canlı unsurların ateşlenmeye neden olduğunu açıklamak için geliştirdiği "küflenme" teorisidir. Bu çerçevede, mikrobik hastalıkların yol açtığı ateş çeşitlerini Galenos'tan farklı olarak üçe ayırmıştır: geçici, bitkin düşüren ve küflenen. Tifüsü tanımlarken hastada yüksek ateş, sağa sola dönme durumu, fazla hareket, şiş ve üstü siyah lekeli karından söz etmiş, bu belirtiler gözlendiğinde hastanın ölümünün çok yakın olduğunu ve hastalığın bulaşıcı olmasından dolayı yakınlarının hastadan uzaklaşması gerektiğini belirtmiştir. Mekhitar Heratsi genel anlamda "hastalığı" dört evreye ayırmaktadır: ortaya çıkma, gelişme, doruk noktası semptomları ve iyileşme. Diğer önemli bir iddiası ise Arap düşüncesinin aksine, her türlü hastalıkta kan alınmasının hastalığın seyrini kötüye götüreceği yönündedir. Fizik çalışmaları, masajlar ve su terapisi (balneoterapi) gibi çeşitli tedavi yöntemlerini de kullanmış, psikoterapide ve zaman zaman ateşli hastalıklarda müzikten faydalanmıştır.

Ani ve Kilikya tıp okullarının birikimi, yazarı bilinmeyen önemli bir eserin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kakig-Hetumyan'ın Tıp Kitabı adlı eseri, tıp tarihçisi Vahram Torkomyan'ın[3] iddiasına göre daha sonraki tüm Ermeni tıp kitaplarının çıkış noktasıdır. Kitabı Ani Kralı I. Gagik'in hazırlattığı araştırmacılarca kabul gören bir iddia olmuş ve Ani yıkıldıktan sonra Kilikya'ya getirildiğinde metne bazı eklemeler yapılmıştır. Bu eserin el yazmaları Kudüs ve Venedik'te bulunmuştur ve üç bölümden oluşmaktadır: Kral Gagik dönemi ilaç yapımı kitabı olan Gagik'in İlaçlar Kitabı, Mekhitar Heratsi'nin Ateşlerin Yatıştırılması adlı kitabının özeti ve adı bilinmeyen Kilikya Okulu hekimlerinden birinin tıp kitabı.

Eserin ilk bölümünde yer alan, özellikle yağ, bitki, tohum, meyve, sebze, baharat ve parfümlerle ilgili alt bölümlerde, yazarın da açıkladığı gibi, antik tıbbın ve Yunan botanikçi-hekim Pedânios Dioskoridis'in Περὶ ὕλης ἰατρικῆς (Lat. *Materia Medica*/İlaç Bilgisi Üstüne) adlı eserinin etkileri göze çarpmaktadır. Ayrıca Arap tıbbından da haplar, çözünür toz ilaçlar, yumuşatıcı ve kaynatılan ilaçlar bölümünde çokça söz edilmiştir. Eserin devamında bir hekimin dikkat etmesi gereken hususlar sayılmış ve patoloji, klinik tedavi, farmakoloji konularına yer verilmiştir.

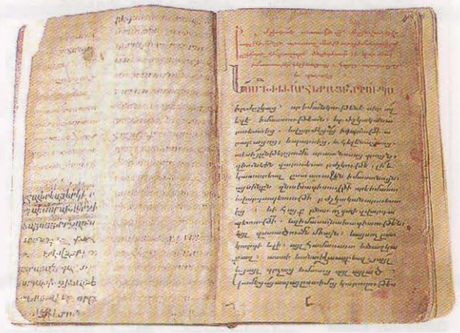
Mekhitar Heratsi ile başlayan Kilikya Tıp Okulu zaman içinde birçok önemli hekim çıkarmıştır. Bunlar arasında Mekhitar'ın çağdaşı pratisyen Aharon Edessatsi (Urfalı), 1232'de *Dzaghig* (Çiçek) başlıklı, eski hekimlerin eserlerinden alıntılar içeren, patoloji, klinik tedavi ve farmakoloji konularıyla ilgili tıp kitabını yazan oğlu Stepannos ve Joslin, Sarkis, Agop, Tegin, Simavon Davit, Vahram, Simeon, Mikayel gibi Ermeni hekimler bulunmaktadır. Bunlardan başka, Krikoris'in yazdığı 330 formül içeren İnsanın Yapısı ve Rahatsızlıklarının, Hastalığa Bağlı Ağrıların Nedenlerinin İncelenmesi (Erm.) ve yazarını bilmediğimiz *Maghrabadin* ya da *Aghrabadin* adlı eserler bulunmaktadır.

Kilikya Tıp Okulu sağlık konusunda önemli adımlar atmasına ve hekimler yetiştirmesine rağmen 1375'te Kilikya Krallığı'nın yıkılmasından itibaren önemini kaybetmeye başlamış ve yerini Amasya Tıp Okulu'na bırakmıştır; ancak, bu tıp okulunun çalışmaları daha zor şartlar altında gerçekleşmiş ve siyasi açıdan Osmanlılara bağlı olarak devam etmeye başlamıştır.

AMASYA TIP OKULU: AMİRDOVLAT AMASİATSİ (AMASYALI EMİRDEVLET- 15. YÜZYIL)

1375'te Kilikya Krallığı'nın yıkılmasının ardından bölgede gerçekleşen siyasi değişimler ve bununla beraber gelen yıkımlarla bölgenin demografisi tekrar değişmeye başlamış ve buna bağlı olarak yeni tıp merkezleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan en önemlileri, Kilikya'ya göre daha kuzeyde yer alan Tatev ve Sivas tıp okullarıdır. Buradan çıkan hekimlerden en önemlisi de Yeğya oğlu Amasyalı Amirdovlat (1420 Amasya [?], 8 Aralık 1496 Bursa) olmuştur.

Fatih'in cerrahbaşısı ve göz hekimi olan Amirdovlat, ortaçağda Ermeni tıbbının güçlü okullarının (Sivas ve Amasya) bulunduğu bölgede yetiş-

Mekhitar Heratsi tarafından yazılmış tıp kitabı.

miştir. Ancak başarısının büyük bölümü farklı coğrafyalarda bulunmuş ve buralardaki hekimlik tecrübelerini görmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Amirdovlat Ermenistan'ın pek çok bölgesini, İran ve Bağdat'ı dolaşmış ve ardından İstanbul'a yerleşmiştir. 1459 yılında yazdığı Tıp Öğretimi ve İlaç Yapımı Kitabı da onun Ani ve Kilikya Ermeni tıp okullarının bir devamcısı olduğunu göstermektedir. Tıbbın Yararları (1466-1469) adlı kitabı, ortaçağ Ermeni hekimlerinin teorik ve pratik tıp konularındaki görüşlerinin bir sentezi olarak kabul edilmektedir. Daha sonra kaleme aldığı ve 3754 adet ilaç ismini içeren *Ankidatos Anbed* (Cahillere Gereksiz) (1478-1482) adlı kitabı da geniş bir coğrafyaya yayılan tıbbi tecrübelerinin ürünüdür. 1927 yılında tarihçi Garabed Basmacıyan tarafından Viyana'da yayımlanan bu eser zamanın bütün ilaçlarının Ermenice, Arapça, Farsça, Yunanca ve Latince adlarını içeren bir sözlük niteliğindedir. Amirdovlat, çalışmalarını Galenos ve Dioskorides'in fikirleri üzerinde geliştirdiğini, İbn Sina ve İbn Razi gibi isimlerin yanı sıra pek çok Arap hekimin çalışmalarından yararlandığını açıkça belirtmekten çekinmemektedir.

Bir süre İstanbul'da bulunduktan sonra Balkanlar'a giden Amirdovlat'ın

Amirdovlat'ın ikinci İlaç Kitabı adlı eserinin başlık sayfası.

Matenadaran, ms. 414. Stella A. Vardanian, *Histoire de la Médicine en Arménie. De L'Antiquité a nos jours.* Union médicale Arménienne de France, Paris 1999.

Krikor Tatevatsi ve talebeleri.

1459-1460 yıllarında Filibe'de olduğu anlaşılmaktadır. *Okud Piyagutyan* (Tıbba Faide) adlı ilk eserini de burada 1466-1469 yılları arasında kaleme almıştır. Vebadan kırılan bu bölgedeki hizmetleriyle kazandığı ünle Fatih Sultan Mehmed'in dikkatini çekmiş ve muhtemelen 1470-1472 yılları arasında İstanbul'a davet edilmiştir. 1473 yılında Fatih'le birlikte Otlukbeli Savaşı'na katılmış ve savaşın ardından bir süre Bayburt'ta kalmıştır. Sultanın 1481 yılında ölümüne kadar sarayda hizmet veren Amirdovlat burada *Kirk Ramgagan* (Halkın Kitabı, 1484) adlı bir astroloji kitabıyla, Ramazan Usta'ya Göre Sağlık ve Ölüme Dair İşaretler adlı eseri yazmıştır. 1481 yılında İstanbul'da kaleme aldığı *Akhrabadin* (İlaç Kitabı) adlı eserde ilaçların nasıl hazırlandığını öğretmekte, kendini de "cerrahbaşı" ve "bostancıbaşı" olarak nitelemektedir. Sarayda gördüğü itibar sayesinde birçok Ermenice eserin muhafaza edilmesine katkıda bulunduğu da ileri sürülmektedir.[4]

Amirdovlat özellikle oftalmoloji dalında cerrahlık yapmış ve katarakt, trahom ya da doğuştan anormallikler konularında cerrahi operasyonlar yanında şifalı otlara bağlı ilaç uygulamaları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu bilgiler dışında döneminde bulduğu tedavi yöntemleriyle de meşhurdur. Örneğin Cahillere Gereksiz adlı eserinde "bizim padişah" diyerek söz ettiği Fatih'in damla hastalığından muzdarip olduğunu, bu sebeple Limni Adası'ndan killi toprak buldurup getirttiğini, ancak bunun tedaviye yeterli gelmediğini ve sultanın ölümünden Yahudi hekimin sorumlu tutulduğunu kaydeder. Heath W. Lowry, Limni Adası konulu çalışmasında, Amirdovlat'ın bu eserinin "tin-i mahtum"a[5] Osmanlıların duyduğu ilgiye dair en erken referans olduğunu belirtmektedir.[6]

Amirdovlat 1459'da tamamladığı Tıp Öğretimi (Erm.)[7] ve aynı yıl yazdığı *Pharmacopee Akrabadin* (İlaç Yapımı Kitabı) adlı eserlerinde Ani ve Kilikya Okulu'nun devamcısı olduğunu göstermiştir. Amirdovlat'ın İlaç Kitabı (Erm.), Kakig'in İlaçlar Kitabı'yla (Erm.) yakınlık göstermektedir. Bu eser Ermenice, Latince, Arapça, Yunanca ve Farsça olmak üzere beş dilde (bazen -Osmanlıca ve Fransızca dahil- yedi) ilaç isimleri, maddenin dış görüntüsü ve en iyi türleri, maddenin doğası (kuru, nemli, sıcak, soğuk), ilacın tavsiye edilen dozu gibi bilgilerin her ilaç için tablolar halinde, reçeteleriyle birlikte yazıldığı bir sözlük niteliğindedir. Önceki hekimlerin ilaçlar hakkındaki düşüncelerini de içermektedir. V. Torkomyan'a göre, eserde İbn Baytar'ın etkisi fazlaca görülmektedir. 350 maddeyi içeren bu ilaç sözlüğü, yazarın ikinci *Pharmacopee* (İlaç Kitabı), 1481-1482, İstanbul) ve Cahillere Gereksiz adlı eserlerine de temel oluşturmuştur.

Amirdovlat Tıp Öğretimi (Erm.) adlı kitabında ise embriyoloji, anatomi, farmakoloji, fizyoloji, patoloji, hijyen ve klinik tedavi konularında açıklamalar vermiştir. Tıbbın Yararları (Erm. 1466-1469, Filibe) adlı, halen 40 kopyası olan eserinin birinci bölümünde ortaçağ Ermeni hekimlerinin teorik ve pratik tıp konularındaki görüşlerinin sentezini yapmış, ikinci bölümde klinik tedaviyi anlatmıştır. Kitapta iç organları hastalıkları (beyin, sinir sistemi, kulak-boğaz-burun 115 bölüm halinde, kulak iltihaplanması, sağırlık, burun polipleri ve anjinleril, kalp, solunum sistemi, safra kesesi, mide, bağırsak, dalak vs.), ateşli hastalıklar, iyi ve kötü huylu tümörler, zehirlenme, kadın hastalıkları (regl bozuklukları, üreme organları ağrıları ve urları, doğum hastalıklarında rahmin yapısı ve rolü), göz (20 bölüm), deri ve ruh hastalıkları (bağımlılık, melankoli, delilik, depresyon, uykusuzluk) gibi 209 hastalığın tanımı, ilaç reçeteleri, beslenme rejimleri ve bazı cerrahi teknikler hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Ayrıca eserde yararlanılan kaynaklar da belirtilmiştir. Bu kitabın Hippokrates, Galenos, Oribasis, Zakarya, Sabit bin Kurra, Hovnan, İbn Sina, Mekhitar Heratsi, Aharon, Agop, Joslin, Minas, Stepannos, Simavon, Vahram, Krikor, Tatevatsi, Sarkis, İbn Baytar (1197-1248) ve Zeyneddin el-Ensari (1368 civarı) gibi birçok hekimin düşüncelerinden oluştuğu da belirtilmiştir. Amirdovlat bu hekimlerin kitaplarından, düşüncelerinden yararlanırken yanlışları ve doğruları-nı tek tek göstermiştir.

Amirdovlat daha sonra, onu çekemeyen kişiler yüzünden İstanbul'u terk etmek zorunda kalmış, veba hastalığından kırılan Balkanlar'a gitmiştir. Yukarıda belirtilen eserinde vebanın tanımı, tedavi biçimi ve kendi gözlemleriyle Büyük Mekhitar'ın tavsiyeleri doğrultusunda uyguladığı yöntemleri anlatmaktadır. Yukarıda değinildiği gibi Fatih'in onu İstanbul'a çağırmasında Balkanlar'da kazandığı ün ve başkentte salgın hastalıkların artmasının da etkisi vardır. Amirdovlat sultan üzerindeki etkisi sayesinde birçok Ermenice eserin kaybolmasını engellemiştir.

Amirdovlat'ın en önemli eseri olan Cahillere Gereksiz *'in birçok el yazma kopyası bugün Erivan ve Venedik'te bulunmaktadır. Kitabın isminin neden* Cahillere Gereksiz *olduğu sorusuna ünlü hekim şöyle yanıt vermektedir: "Bu kitaptan cahiller faydalanmaz. Ben bunu, öğrenciler eski büyük hekimlerden bu sanatın gizlerini öğrensin diye yazdım."*

Amirdovlat'ın yukarıda değindiklerimizin dışında Ramazan Usta'ya Göre Sağlık ve Ölüme Dair İşaretler (Erm.) adlı bir eseri daha bulunmaktadır. Ayrıca 26 sayfalık alfabe ile ilaç isimleri sözlüğü, Tüm Kötülüklerle İlgili Kelime ve Metinler (Erm.), pagan dönemi tıp uygulamaları hakkındaki Halkın Aydınlanma Kitabı (Erm.) ve *Geomancie* adlı dört eseri daha vardır. Mekhitar Heratsi gibi Amirdovlat'ın bir diğer ilgi alanı da astrolojidir.

Amirdovlat, İlaçlar Kitabı'nda, İbn Sina ve Ebû Bekir er-Râzî gibi isimlerin yanı sıra düzinelerce Arap yazarının adlarını da vermektedir. Cahillere Gereksiz adlı eseri ise 1482'si tamamlanmış olan 3754 adet ilaç ismi içerir. Eserin yaklaşık üçte ikisi pek sık rastlanmayan Arapça, Rumca, Farsça ve Türkçe kelimelerin kaydından ibarettir. Önce standart dışı kelime (ki bu Ermenice ya da diğer önemli Osmanlı dillerinden biri olabilir) listeye girilmiş ve hemen ardından benzeri Türkçe, Rumca, Arapça ya da Farsça (nadiren Ermenice) kelimeler eklenmiştir. Kelime girişlerinde uygulanan sözlük kuralları Dioskorides'in kullandığı yöntemi yakından takip eder.

Fatih'in ölümüyle Amasya'ya dönen büyük hekim burada bir okul kurmuştur. Öğretileri komşu Sivas ve Tokat'a kadar yayılmış, sonraki dönemlerde Amasyalı Kalust, Asar, Bünyad Sebastatsi, Tokatlı Arzuman ve Der Hagop (1681-İsfahan), Serkis (1700-Ani), Bogos (1711-Erzurum), Ğazar Der Krikoryan (1721-Sivas), Der Güreğ (1741-İstanbul), Yeğyazar (1741-Sivas Başpiskoposu), Şarklı Haçadur (1751-Halep) adındaki doktorları etkilemiştir. Cahillere Gereksiz'de Sivas'taki Ermeni hekimlerin bir listesi de verilmektedir: Hoca Barhudar, oğlu cerrah Asar, oğlu Bedros, Krikor, Asar Ağa, Mikaycl, Hoca Kevork ve oğlu Manuk. Amirdovlat yalnız tıp alanında değil coğrafya, kimya, dil, botanik, zooloji gibi birçok dalda yenilikler getirmiş ve Ermeni Rönesansının son temsilcilerinden biri olmuştur. En önemli eseri Cahillere Gereksiz'in birçok el yazma kopyası bugün Erivan ve Venedik'te bulunmaktadır. Kitabın isminin neden Cahillere Gereksiz olduğu sorusuna ünlü hekim şöyle yanıt vermektedir: "Bu kitaptan cahiller faydalanmaz. Ben bunu, öğrenciler eski büyük hekimlerden bu sanatın gizlerini öğrensin diye yazdım."

Amirdovlat'ın usturlabı.

Katar Emiri Koleksiyonu, Garo Kürkman Arşivi.

SİVAS TIP OKULU (17-18. YÜZYIL): ASAR SEBASTATSİ (HEKİMYAN), BÜNYAD SEBASTATSİ, HOVSEP SEBASTATSİ VE KALUST AMASİATSİ

Amirdovlat Amasiatsi'nin Amasya'da açtığı okuldan önemli bilgiler devralan alan bu okul, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda etkili olmuş ve İran savaşları nedeniyle siyasi istikrarın bozulduğu bir dönemde Hekimyan ailesinin çalışmalarıyla varlığını sürdürmeyi başarmıştır. 16. yüzyıl başlarından 17. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, Osmanlı ve Safevi devletleri arasında uzun zamana yayılan savaşlar, Ermenistan'ın entelektüel gelişimini engellemekle kalmamış, var olan eğitim ve sanat kurumlarının ortadan kalkmasına da yol açmıştır. Ancak Sivas'ta, özellikle Hekimyanlar Ermeni tıp kültürünü koruma ve ilerletme çabası içinde olmuştur. Bu çabayı gösterenlerin en önemlilerinden biri ve Hekimyan ailesinin mensubu olan Asar Sebastatsi (Sivaslı) 1614'te, içinde Amirdovlat, Hagopos ve Arakel adlı hekimlerin eserlerinden alıntılar bulunan Ermenistan'ın Bitki Örtüsü-Florası (Erm.) adlı bir kitap yazmıştır.

Sivaslı hekim bu saydıklarımızdan başka, Hastalıkların Nedenlerini Gösteren Yol (Erm.) adlı bir kitap daha kaleme almıştır.[8] Bu kitapta hava, besin ve içecek, uyku, uyanma, çalışma ve dinlenme, deşarj olma, gerginlik ya da düşme benzeri kazalar gibi iç ve dış etkenlerin, irsi etkenlerin ve küflenmenin hastalıkların ortaya çıkmasında etkili olduğundan söz etmektedir. Özellikle kalp damar hastalarının beslenme, uyku, çalışma, dinlenme ve cinsel ilişkide dengeli olmaları gerektiğini anlatmaktadır.

Yazar Sebastatsi, Hippokrates, Aristoteles, Galenos, Rufus, Kosta İbn Luka, Hovnan (Huneyn), Sabit bin Kurra, Ebû Bekir er-Râzî, Ibn Sina, Ibn Baytar gibi birçok Yunan, Suriyeli, Arap ve Iranlı hekimden yararlandığını belirtmiş, ayrıca Ermeni hekimlerin bugün kayıp olan eserlerinden alıntılar yaparak, bunların

Ölümünün 500. yılında Amirdovlat'ın anısına Ermenistan'da basılan madalya.

tekrar literatüre kazandırılmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Asar Sebastatsi ilk anatomi derlemesini yaparak, patoloji ve klinik tedavi konusunda Mekhitar Heratsi ve Amirdovlat'ın deneyimlerini günümüze taşımış ve farmakoloji dalında büyük başarı göstermiştir.

Hemen hemen aynı dönemlerde, Bünyad Sebastatsi (Sivaslı) adında bir hekim de aynı yönde çalışmalarıyla öne çıkmıştır. *Kirk Pijuşgutyan Dumari* (Tıp Kitabı) adlı eseri, muhtemelen 1640'ta Samsun'da yazmıştır. Oğlu Garabed ile bir dönem Merzifon'da (Samsun) yaşamış olduğu bilinmektedir. Bünyad ve Garabed'den söz eden Kalust Amasiatsi (Amasyalı) ve Boğos Evtogiatsi (Tokatlı) adlı hekimlere göre Bünyad, farmakolog, pratisyen ve değerli kitaplar yazarı olarak ün yapmıştır.

Asar ve Bünyad'dan başka, Amirdovlat'ın eserlerini gözden geçirmiş olan Hovsep Sebastatsi (Sivaslı) adlı bir isim daha vardır. Aslında şair, minyatür sanatçısı ve tarihçi olan Hovsep Sebastatsi, Amirdovlat'ın Tıp Öğretimi başlıklı eserinden yararlanarak Tıp Kitabı Seçilmiş Bilgileri adlı bir anatomi kitabı yazmıştır.

Son olarak Amasya, Samsun, Maraş, Antep, Van ve Istanbul dahil birçok yeri gezmiş olan Hekim Kalust Amasiatsi'nin de (1669) anatomi, fizyoloji, sağlık, basit ve karmaşık ilaç maddeleri derslerini anlatan, genel tıp bilgisi içeren, altı bölüm ve 600 sayfadan oluşan ve günümüzde hâlâ yayımlanmamış bir kitabı bulunmaktadır. Bu eser de Abusaid'in İnsanın Yapısı adlı eserinin serbest ve farklı bir yazımı olarak yorumlanmaktadır.

İncelediğimiz dönemin hekimlerinin Arapça tıp eserlerinden çokça yararlandığı görülmektedir. Arap kültürü 9. ve 10. yüzyıllardan başlayarak Avrupa dahil birçok bölgede etkisini göstermeye başlamıştır. Önce Arap biliminin yapısını oluşturan ve Yunancadan tercüme edilen eserler, sonradan, bu kez Arapçadan Latinceye çevrilerek ters yönde bir etkileşimin yolunu açmıştır. Elbette tıp alanında da bunun etkisi birçok tercüme eser aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Ermeni tıp kitaplarında Ibn Sina'nın *Kanun*'u, Biruni'nin *Saydana*'sı ve Vaspurakan Kralı Senekerim'in davetiyle Ermenistan'a gelerek burada uzun yıllar yaşamış olan filozof, matematikçi ve hekim Kosta Ibn Luka'nın *Minhac* ya da *Müşredat*'ı referans olarak kullanılan kitapların başında gelmiştir. Ayrıca Ermeni kaynaklarında, Ispanyol botanikçi ve hekim Ibn Baytar'ın ansiklopedisinin adı çokça geçmektedir. Ebû Bekir er-Râzî'nin *Hâvi*, *Câmi* ve *Havâs* adlı kitapları da İranlılardan Ermeni tıp dünyasının kullanımına aktarılmıştır.

SERAYDARYAN AİLESİ

Sivas'ın tarihi bir tıp merkezi olma özelliği daha sonraki yüzyıllarda sürmüş, 19. yüzyılda da pek çok Ermeni doktor şehirde görev almıştır. Yüzyılın ortalarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu'nun tıp eğitimini modernize etme ve Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etme kararının doğal bir sonucu da yabancı doktorların ülkeye davet edilmesi olmuştur. Paris, Berlin ve Viyana'dan birçok doktor deneyimlerini aktarmak, eğitim vermek amacıyla imparatorluk topraklarına gelmiştir. Bunlardan biri de 1835 yılında Sivas'a gelen Alman Doktor Mayer'dir. Arakel N. Badrik, Sivas'taki Ermeni doktorların yetişmesinde daha büyük rol oynayan doktorun, 1850'li yıllarda Ermeni gençleri eğitmek amacıyla şehre gelen ve aynı zamanda bir misyoner olan Dr. Henry West (1876'da Sivas'ta tifodan ölmüştür) olduğuna dikkat çekmektedir. Bu gençler onun verdiği beş yıllık eğitimden sonra diploma alabilmek için Istanbul'a ya da yurtdışına gitmektedir.[9] Görülüyor ki, Sivas'ın Ermeni tıp tarihi bakımından 17. yüzyıldan itibaren giderek artan önemi ve merkez olma özelliği 19. yüzyılın sonlarına dek sürmüştür.

Seraydaryan ailesi 19. yüzyılda Sivas'ın sağlık hizmetlerini yerine getirecek hekimler yetiştirmiş önemli ailelerden biridir. Sivas'ta bu hekimlerin çalıştığı bir Ermeni hastanesinden Arakel N. Badrik bahsetmektedir. Yazarın verdiği bilgiye göre, 1889 yılında kurulmuş olan bu hastanede yılda ortalama 450 hasta tedavi görmektedir. Hastalar genellikle hizmetlerden ücretsiz faydalanmış ve giderlerin çoğu Amerika'dan, Mısır'dan ve çevre köylerden gelen bağış ve teberru gibi yardımlarla karşılanmıştır.

Arakel N. Badrik, 19. yüzyılın ikinci yarısında tıp mesleğini ilerleterek bu mesleği diplomalı olarak yapan Sivaslı hekimleri tanıtırken, bu aileye mensup bir doktordan da bahseder: Prot Kaspar'ın oğlu Armenak Seraydaryan (1882-1915). Bu hekim 1900 yılında Sivas Protestan Okulu'nu bitirip Beyrut Amerikan Tıp Okulu'nda eğitim almış, Zile'de doktorluk yapmış ve I. Dünya Savaşı'nda Tokat'ta ölmüştür.

Arakel N. Badrik'in verdiği bu bilgiler dışında Seraydaryan ailesine mensup başka doktorlara dair de bilgiler mevcuttur. Bunlardan biri, daha önce bahsettiğimiz doktorla aynı isme sahip Armenak Seraydaryan'dır. Armenak Seraydaryan'ın 1891 yılında Tokat'ta çalışan doktorların önde gelenleri arasında olduğunu eğitimini bir Amerikan okulunda aldığını bilmekteyiz. Seraydaryan ailesine mensup Dr. Mihran, Sivas doğumludur. Amerika'da eğitim aldıktan sonra Tokat'a yerleşmiş ve 1895'te eğitim kurulunda üye olarak bulunmuştur.

Şehirdeki eczacıların başlıcaları Tokat'ta eğitim alarak mezun olan Haçik Seraydaryan (? Sivas-1915 Tokat) ve yine aynı bölgede eczacılık yapan Dikran Seraydaryan'dır. Haçik ve Dikran I. Dünya Savaşı'nda hayatlarını kaybedecektir.

KAYNAKÇA

Yarman, Arsen. *Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgıç Hastanesi Tarihi*, Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı Yayınları, Istanbul, 2001

Natanyan, L. Boğos. *Sivas 1877*, (yay. haz. Arsen Yarman), Birzamanlar Yayıncılık, 2008.

Yarman, Arsen. *Ermeni Yazılı Kültürü, Harf, Elyazması, Matbaa ve Salnameler Tarihine Kısa Bir Bakış*, Türkiye Ermenileri Patrikliği Yayınları, Istanbul, 2012.

Yarman, Arsen. *Ermeni Etıbba Cemiyeti (1912-1922): Osmanlı'da Tıptan Siyasete Bir Kurum*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Istanbul, 2014.

Lowry, Heath W. *On Beşinci Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri-Limnios (Limni) Adasında Yaşam*, çev. M. Alper Öztürk, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, Istanbul, 2013.

DİPNOTLAR

1 15. yüzyılda hekimlik yapmış Amirdovlat Amasiatsi'nin tıp hakkında kaleme aldığı Cahillere Gereksiz adlı eserinden. Arsen Yarman, *Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Tarihi*, Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı Yayınları, 2001 s. iv.

2 Ermeni kültüründe Hıristiyanlığın kabulünden sonra en önemli etki'ye sahip olan yenilik, Ermeni harflerinin Mesrop Maşdotz (362-440) tarafından icat edilmesidir. Böylece tarih, felsefe ve tıp konularındaki birçok yapıt Ermeniceye çevrilmeye başlanmış ve Ermeni edebiyatı önemli bir gelişme göstermiştir.

3 Dr. Vahram Torkomyan'ın biyografisi ve bibliyografyası için bakınız. Arsen Yarman, *Ermeni Etıbba Cemiyeti (1912-1922): Osmanlı'da Tıptan Siyasete Bir Kurum*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Istanbul 2014, s. 371-382.

4 Ermeni yazılı kültürü konusunda yayımladığım eser için çalışırken elyazmaları çoğaltan müstensihlerin yaşadığını incelediğim kaynaklarda okumuştum. Daha sonra Ermenice eserleri korumanın önemli bir gelenek olduğunun farkına vardım ve yazma bir eserin korunmasıyla ilgili bir hikâyeye de eserimde yer verdim. Yazma eserlerin çoğaltılması ve korunması ile ilgili birçok başka örnekleri de bilmekteyiz. Mesela, Venedik'teki Surp Sarkis Kilisesi'nin *scriptorium*'undaki elyazmalarının yaklaşık elli tanesinin Khaçadur ve Hovhannes adlarındaki müstensihler tarafından çoğaltıldığı bilinmektedir. Istanbul'daki 1000'den fazla elyazması Polonyalı Simeon, Tokatlı Mikayel Israyel, Bayburtlu Arakel ve bazı başka müstensihlerce 16. yüzyıldan sonra istinsah edilmiştir. Ayasofya, Topkapı Sarayı, Dolmabahçe Sarayı Müzelerinin ve Milli Kütüphane'nin kataloglarında ayrıca *Pazmaveb* gibi dergilerin bazı sayılarında bu eserlerin listeleri bulunabilir. (Arsen Yarman, *Ermeni Yazılı Kültürü, Harf, El Yazması, Matbaa ve Salnameler Tarihine Kısa Bir Bakış* [Istanbul: Türkiye Ermenileri Patrikliği, 2012] s. 112-131)

5 Limni Adası'nda bulunan ve zehirlere ya da vebaya karşı mucizevi bir iyileştirici gücü olduğuna inanılan toprak (terra sigillata). Osmanlılar bu toprağa tin-i mahtum (mühürlü çamur) derlerdi. Dioskorides bu özel toprağın keçi kanıyla karıştırılarak hazırlandığını ve tablet haline getirilerek üzerine bir keçi damgası vurulduğunu belirterek halk arasındaki "keçi mührü"adının buradan kaynaklandığını anlatır. Yarman, *Ermeni Etıbba Cemiyeti*, s. 2, dn. 1.

6 Aşe. s. 3. Aktaran Heath W. Lowry, *On Beşinci Yüzyıl Gerçekleri-Limnios Limni Adası'nda Yaşam*, s. 124.

7 Kendi yazdığı nüsha Ermenistan'ın başkentindeki Matenadaran'da bulunmaktadır.

8 Ayrıca Abusaid'in *Anatomia*'sını, bazı din konulu kitapları, astronomi ve takvimle ilgili olan *Güneş ve Ay Takvimi* ve *Frenk Paskalyası'nın Basitleştirilmiş Takvimi* adlı kitapları hazırlamıştır.

9 Yarman, (der.) *Sivas, 1877*, (Istanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2008) s. 476-477.

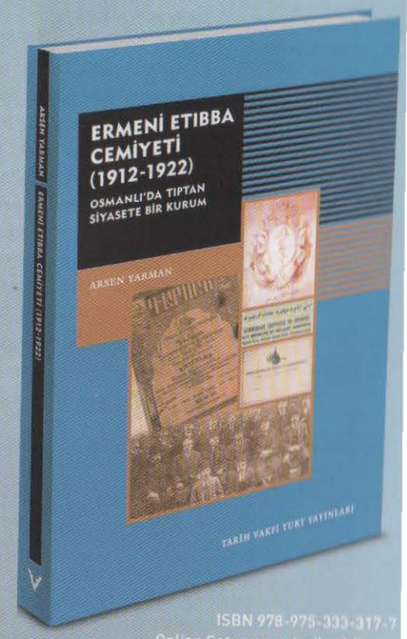
ERMENİ ETIBBA CEMİYETİ (1912-1922)

OSMANLI'DA TIPTAN SİYASETE BİR KURUM

20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentini saran büyük özgürleşme ümidi birkaç yıl içinde Balkan ve I. Dünya savaşlarıyla yerle bir olmuştu. 1908 yılında bu özgürlük ümidini sahiplenen Ermeni toplumu 1909-1915 yılları arasında esen güçlü ve yok edici fırtınayı önceden hissedebilir miydi?

1915 yılında İstanbul'da bir avuç Ermeni doktor, fırtınanın tam ortasında hem mesleklerini yapmaya hem de savaşın ve tehcirin yaralarını sarmaya çalışıyordu. Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'ye başkan ve üye olan, Mekteb-i Tıbbiye'de ders veren, Hilal-i Ahmer ve Kızılhaç cemiyetlerinde görev alan, Balkan ve I. Dünya savaşlarında Osmanlı ordusunda hizmet veren bu doktorlar en elverişsiz koşullarda bile mesleki ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmişlerdir.

1912'de kurulan ve on yıl boyunca hizmet veren Ermeni Etıbba Cemiyeti'nin 1919-1922 yılları arasında yayımlanan dergisi Tarman'ın tıp sayfaları ayrıca bu doktorların yaşadığı paradoksun izleriyle doludur. Elinizdeki kitap bu aydınların kimlik, siyaset ve ideoloji arasındaki çelişkili duygularını, pragmatik davranışlar ve düşünceler içerisinde etnik ve ulusal ideolojilerinin kimi zaman sisteme karşı çıkan, kimi zaman sistemle örtüşen hikayesini anlatıyor.

ISBN 978-975-333-317-7
Online Satış: www.tarihvakfi.com

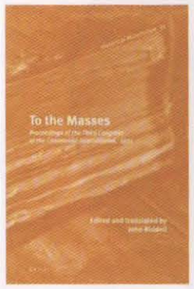
Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

KİTLELERE: KOMİNTERN'İN ÜÇÜNCÜ KONGRESİNİN TUTANAKLARI, 1921

METE TUNÇAY

To The Masses: Proceedings of the Third Congress of the Communist International, 1921
Çeviren ve yayına hazırlayan John Riddell Brill, Leiden & Boston, 2015.

Amerikalı Troçkistlerin "Lenin Zamanında Komünist Hareketin Belgeleri" başlığı altında hazırlayıp yayımladıkları İngilizce ciltlerin sonuncusu yeni çıktı. Şimdiye kadar yine John Riddell'ın editörlüğü ve çevirmenliğiyle, ilk ikisi kongrelere hazırlık niteliğinde olan altı cilt yayımlanmıştı (aşağıda).

Bu ciltler New York'taki Pathfinder Press'te basılmışken (üçüncüyü atlayıp 2011'de dördüncüsü çıkarılan) Komintern Tutanakları "Birleşik Cepheye Doğru" (1922), Leiden'deki (Hollanda) Brill tarafından yayımlandı. Şimdi basılan üçüncü kongre kitabı da yine Brill'den.

Bu 1300 sayfalık kitabın başında editörün girişi yer alıyor. Sonra kongre çağrısı, 22 Haziran-12 Temmuz 1921 arasında yapılan yirmi dört oturumun görüşmeleri ve alınan kararlar (s. 73-896), tezler ve çağrılar, daha sonra 32 tane ek, ardından kronoloji, (430 yaşamöyküsünü içeren) sözlük ve dizin birbirini takip ediyor.

John Riddell'ın girişte ustaca özetlediği gibi, 1921 yazı devrim Rusya'sı için çok sıkıntılıydı: İç savaşın yol açtığı ekonomik sıkıntılar, yeni başlatılan ve çok kişinin kapitalizme dönüş gözüyle baktığı NEP'in oturmamışlığı, düşmanca dış koşulların devamı... Ben bu kongreyi Türkiye solu açısından değerlendirmek istiyorum.

Solun Türkiye içindeki durumu şöyleydi: 1920 sonlarında TBMM'deki Yeşil Ordu teşkilatından iki siyasal parti kurulmuştu: Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve Türkiye (resmi) Komünist Fırkası. Fakat yeni yılda Çerkez Ethem ayaklanması bahane edilerek, onun adamları gıyaben, onlarla işbirliği ettikleri öne sürülen İştirakiyuncular vicahen İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı ve mahkûm edildi. 1920 Eylülünün başında Bakü'da TKP'yi kuran Mustafa Suphi, merkez komitesindeki üyelerin çoğuyla birlikte Ankara'ya gelmek üzere yola çıkmış, ama doğu cephesinde bir suikasta uğratılıp yok edilmişti. İstanbul'daki Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası çevresinden iki kişi (eğitimci Ethem Nejat ile Heidelberg'den doktoralı Arap İsmail Hakkı), 1920 yaz başında Komintern'in ikinci kongresine gönderilmiş, oraya yetişemeyince Bakü'ya gidip TKP kuruluş kongresine katılmışlardı (E. Nejat genel sekreter, İ. Hakkı da MK üyesi seçilmişti). Onlar da öldürülen 15'lerin içindeydi. Bakü'da İsmail Hakkı (Kayserili) ve Süleyman Nuri gibi birkaç kişi kalmıştı. İstanbul'daki Dr. Şefik Hüsnü çevresi (Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası) beş sayı *Kurtuluş* dergisini çıkardıktan sonra, bu organ kapatılınca *Aydınlık*'ı yayımlama hazırlığına girmişti, ama bu dergi ancak 1921 ortalarında çıkacaktı. Ankara'daki resmi TKF de geniş çapta örgütlenmeye başlamışken, 1921 başındaki solun tasfiyesi hareketi içinde o da kaynamıştı; fakat daha kapanmadan, ileri gelen bir üyesini (Dr. Tevfik Rüştü'yü [Aras]) Moskova'ya göndererek partinin Komintern'e üye olarak kabul edilmesini sağlamaya çalışmıştı. Bu talep reddedildiğinde ise zaten parti Türkiye'de yasaklanmıştı.

Üçüncü Komintern kongresinde, beklenebileceği üzere Suphiler suikastı protesto edilmişti. Süleyman Nuri'nin Doğu sorununun tartışıldığı yirmi üçüncü oturumda yaptığı konuşmanın İngilizce çevirisi bu tutanaklar kitabının 838-39. sayfalarındadır. Asıl ilginç olan şey, aynı oturumda Başkan Zinovyev'in komünist olmamakla birlikte antiemperyalist mücadelesini desteklemeye değer bulduğu için konuşmasına izin verdiği "İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı" adına "Makhul Bey"in söylevidir (s. 843-49). Herhalde Mechul'ün içindeki c harfi transkripsiyonda k'ye dönüştürülünce bu isim ortaya çıkmış. Üçüncü Komintern kongresinde sunulan tebliğin Türkçe aslı, kısa süre sonra Enver Paşa hizbinin yayımladığı *Liva el-İslam* dergisinin 15 Ağustos ve 1 Eylül 1921 tarihli sayılarında basılmıştır. (Bu bilgi de 843. sayfadaki 12 numaralı dipnotta aktarılıyor!)

Geçerken şuna da değineyim ki, Komintern'in resmi dili Almancaydı; fakat onun yanı sıra Fransızca, nadir olarak İngilizce, hayli de Rusça sunuşlar yapılıyor, böyle durumlarda öteki üç dile çeviriler hazırlanıyordu.

Lenin Zamanında Komünist Hareketin Belgeleri

1984- Lenin'in Bir Devrimci Enternasyonal Kurma Çabaları, (1907-1919)
1986- Alman Devrimi ve Sovyet İktidarı Tartışması
1987- Komünist Enternasyonal'in Kuruluşu: Birinci Kongrenin Tutanakları ve Belgeleri (Mart 1919)
1991- "Dünya İşçileri ve Ezilen Halklar, Birleşiniz": İkinci Kongrenin Tutanakları ve Belgeleri (1920), 2 cilt
1993- "Şafağı Görmek" (Bakü 1920) (Doğu Halkları 1. Kurultayı)

ZERRİN İREN BOYNUDELİK
EMİNE ÖNEL KURT

GÜNLÜK HAYAT RESİMLERİNDE YEME İÇME

ÖĞÜNLER

Günün üç vaktine ait sabah, öğle ve akşam öğünlerini konu eden resimler, toplumların yeme içme alışkanlıkları kadar günlük yaşamda kullanılan eşyaların temsil ettiği sınıfsal niteliklere, toplumsal dönüşümlerle birlikte değişen tüketim alışkanlıkları ile mekân anlayışına, farklı yaşam tarzlarına ve sosyal ve ailevi ilişkilere dair gözlem yapmaya imkân tanır.

François Boucher, *Kahvaltı*, 1739, tuval üzerine yağlıboya, 81 x 65 cm, Louvre Museum, Paris.

Erken dönem Rönesans resminden günümüze kadar, açık havada yenen yemekler; taverna, kafe, çay salonları ya da restoranlardaki yemek sahneleri; sıradan insanların sofraları ya da seçkin yemek odaları; en basit öğünlerden ziyafet veya kutlama yemeklerine değin her türden yemek yenen ortam ve bu ortamlarda da her sınıftan insan resmedilmiştir. Günün üç vaktine ait sabah, öğle ve akşam öğünlerini konu eden resimler, ait oldukları toplumun yeme içme alışkanlıkları kadar günlük yaşamlarında da kullandıkları eşyalara, yaşadıkları mekânlara ya da yaşam tarzlarına ve hatta sosyal ve ailevi ilişkilerine dair gözlem yapmaya imkân tanır.

François Boucher'nin (1703-1770) 1739 tarihli *Kahvaltı* adlı resmi 18. yüzyılın yeni günlük yaşam alışkanlıklarını sunar. Resmin geçtiği dönem XV. Louis devrinin refah içindeki Fransa'sıdır. Ticaret ve endüstri gelişmekte, varlıklı bir hayat sürdüren üst sınıf yeni alışkanlıklarını, giderek buna göre biçimlenen evlerinde sürdürmektedir. O güne kadar pek de bilinmeyen ya da düşünülmeyen mahremiyet ve kişiye özel mekânlar gündeme gelmeye başlamıştır. Yavaş yavaş çok geniş mekânlardan uzaklaşılmakta, daha küçük apartman daireleri formundaki mekânlarda yaşanmaktadır. Daha önceleri çoğunlukla birçok işlevi bir arada barındıran bir oda (mutfak, yemek odası, yatak odası) varken, artık mutfak ya da yemek odası olarak belirlenmiş ve tasarlanmış odalar mevcuttur. XV. Louis bile Versailles Sarayı'nda, büyük salonları terk ederek daha küçük dairelerde yaşamaya başlamıştır. Küçülen odalar ve alçalan tavanlarda, sıkışıklık hissini azaltmak için aynalar ve daha geniş pencere açıklıkları (cam da artık daha ucuz bir malzeme olduğu için) kullanılmıştır. Bu sayede çok daha fazla ışık alan odalarda ısınma, eskinin yüksek şömineleri yerine küçük şöminelerle sağlanmıştır. Odalardan diğer odalar ve koridorlara geçişler vardır. Salon ve yatak odasının yanı sıra *boudoir*[1] adı verilen, kadınlar için küçük özel odalar tasarlanmıştır. Bu küçük odalarda yeni bir alışkanlık da başlar: Kahvaltı. Kahvaltı fikrinin ilk kez, XV. Louis'nin sabahları ekmek ve sıcak bir içecekle güne başlamayı tercih etmesiyle gündeme geldiği söylenir; bu alışkanlık giderek yaygınlaşır ve küçük bir salonda sunulan kahvaltı adeta 18. yüzyıl üst sınıfının bir ritüeli haline gelir.

François Boucher resimleriyle 18. yüzyıl aristokratik Fransız yaşamının tercümanı olmuş, kır hayatına ilişkin pastoral sahneler, dekoratif alegoriler, cinsel içerikli resimler ve sanat alanındaki hamisi Madame de Pompadour'un (Kral XV. Louis'nin metresi) çok sayıda portresini yapmıştır. İlk sanat eğitimini ressam olan babası Nicolas Boucher'den almıştır. 1720'de resim alanında verilen Roma Büyük Ödülü'nü kazanmış ve bir süre İtalya'da eğitim alma imkânı olmuştur. İtalya dönüşünde Resim ve Heykel Akademisi'ne başvurmuş ve 1734'te akademi üyesi olmuş, kariyeri hızla ilerlemiş ve Kraliyet Goblen Atölyesi'nin yöneticiliğinin ardından 1765 yılında kralın birinci ressamlığına kadar yükselmiştir.

Sanatçı *Kahvaltı* adlı çalışmasında ailenin önemine vurgu yaparak karısını ve çocuklarını model olarak kullanmıştır. Kahvaltı, rokoko tarzda tasarlanmış bir odada, muhtemelen bir *boudoir*'da yapılmaktadır. Resimde bir erkek figürünün yanı sıra iki kadın ve iki çocuk görülür. Sağdaki kadın Boucher'nin karısı, soldaki figür de kız kardeşidir. İlk bakışta ressamın kendisi sanılabilecek içecek servis eden figür, beyaz önlüğünden de anlaşılacağı gibi bir hizmetlidir. Erkek hizmetçinin varlığı ve kullanılan gümüş mutfak eşyaları ailenin sosyal konumuna vurgu yapar.

Servis edilen içecek ilk bakışta çay ya da kahve sanılabilir; ancak aslında çikolatadır. Öncelikle, içecek, figürün arkasındaki rafta da görülen, çay için kullanılan yuvarlak gövdeli ya da kahve için kullanılan armut formlu bir demlikle değil, ince uzun formda, uzun ve düz saplı ve yoğun kıvamlı çikolatanın akmasını kolaylaştıran yayvan ağızlı gümüş bir demlikle sunulmaktadır. Ayrıca çan şeklindeki fincanlar da çikolata servis edildiğinin göstergesidir. Çikolata özellikle kadınların, çocukların ve tabii ki aristokratların içeceğidir. Fransa'ya XIII. Louis döneminde İspanya'dan ithal edilmiştir. 18. yüzyılda Avrupa'da altın çağını yaşayan çikolatayı sıcak su ya da süt içinde eriterek içmek moda olmuştur. Çikolata gibi ithal edilen bir başka malzeme de Çin porselenleridir. Gümüş sofra takımları gibi üst sınıflarda kullanımı yaygın olan bu fincanlar[2] oldukça zarif motiflere sahiptir. Kulpları yoktur ve bu sıcak içeceği elleri yanmadan yudumlamak isteyen hanımlar bu resimde de görüldüğü gibi kaşık kullanır. Resimde aynı zamanda çocuklara da çikolata içirilmektedir.

Boucher kendi yaşadığı dönemin ve içinde yer aldığı çevrenin değişen

Michel Barthélemy Ollivier, *Prens de Conti'nin Akşam Yemeği Daveti*, 1766, tuval üzerine yağlıboya, Musee Nationale du Château de Versailles et du Trianon, Versailles.

Fransız ressam Michel Barthélemy Ollivier (1712-1784), Conti Prensi Louis François'nın resmi sanatçısı olarak çalışmıştır. Prensin Paris'teki Temple'da verdiği akşam yemeği davetlerinden birini resmettiği bu çalışmada, oldukça yüksek tavanında büyük bir kristal avize asılı olan bir salonda, mum ışıkları tarafından aydınlatılmış iki masanın etrafında oturan konuklar görülür. Masalardan biri ön planda olmasına rağmen hangi masanın daha önemli konuklara ait olduğuna dair bir ayrımın ipucu görülmez. Konuklar daha çok ikili gruplar halinde baş başa sohbet eder gibidir. Masada meyvelerle dolu tabaklar, muhtemelen kristal bardaklar ve karaflar vardır. Büyük ihtimalle yemeğin sonuna gelinmiştir, çünkü masa üzerinde çatal, bıçak benzeri yemek takımları görülmez. Bir arp sanatçısı yemeğe katılanlar için konser vermektedir. Sağda bir masa üzerinde bir gitar ve nota kâğıtları durmaktadır. Yüzyıllardır olduğu gibi bu salondaki av köpekleri de soylu birine ait bir mekânda olunduğuna işaret eder. Antik dönemden bu yana akşam yemeği[3] birçok toplumda tüm ailenin bir araya geldiği en önemli öğün olmuştur. 18. yüzyıldan itibaren özellikle Fransa'da saray ve çevresinde de akşam yemeği davetleri en gözde etkinlik olarak bir moda haline gelmiştir.

Jules-Alexandre Grün, *Akşam Yemeğinin Sonu*, 1913, tuval üzerine yağlıboya, 215 x 320 cm, Musee des Beaux-Arts, Tourcoing.

Fransız ressam ve poster sanatçısı Jules-Alexandre Grün (1868-1934) tarafından resmedilen *Akşam Yemeğinin Sonu* adlı çalışma 1. Dünya Savaşı'nın hemen öncesine tarihlenir. 18. yüzyıldan itibaren soylu çevrelerin en yaygın toplanma biçimi olan seçkin akşam yemeği davetleri 19. yüzyılda da sürdürülmüş, soylu sınıfa sanayi ve finans alanında yaşanan gelişmelerle zenginleşen burjuva sınıfı da dahil olmuştur. 20. yüzyıl başında gece hayatı eğlencelerinin yoğunlaşması bu geleneğin devam etmesine vesile olmuştur. Masadaki gümüş semaver, sıcak bir içecek ve büyük olasılıkla da kahve içindir; bu da yemeğin sonuna gelindiğini gösterir. Dantel kenarlı masa örtüsü seçkin beğenileri temsil ettiği gibi beyaz renginden dolayı saflığı ve temizliği de simgeler. En soldaki kadının dizleri üzerinde duran peçete, kadının yemeğe ilişkin görgü kurallarına vâkıf biri olduğuna işaret eder. Dönemin beğeni ve modasını yansıtan şık kıyafetler içindeki kadınlara ve oldukça zarif sofra takımları ve çiçeklerle donatılmış masaya vuran ışık, adeta masaya hâkim seçkin zevki güçlendirmek için kullanılmış gibidir.

Pierre-Auguste Renoir, *Tekne Partisi Yemeği*, 1880-1881, tuval üzerine yağlıboya, 129,9 cm x 172,7 cm, The Phillips Collection, Washington DC

Öğle yemeği, antik dönemlerden itibaren esas rolü akşam yemeğine bırakacak şeklide, sade ve basit yiyeceklerin tüketildiği bir öğün olmuştur.[1] Öğle yemeklerinin konu edildiği resimler özellikle kent hayatını ve sosyal yaşamı sıklıkla ele alan izlenimci ressamlar arasında çok yaygındır. Fransız ressam Pierre-Auguste Renoir'in (1841-1919) *Tekne Partisi Yemeği* adlı resminde, gündüz saatleri olduğu anlaşılan bir zaman diliminde yemek yiyip içki içen figürler görülür. Seine Nehri üzerindeki Maison Fournaise[4] adlı bir restorana alt teknede öğle yemeği için toplanılmıştır. Arkada nehir manzarasının görüldüğü sahnede, üzerinde meyveler ve şarap şişeleriyle kadehler olan masa bir natürmort resim niteliğindedir. Dönemin sanat çevresinin günlük yaşamından izler barındıran resimde pek çok izlenimci ressam gibi Renoir da yakın çevresindeki figürleri çizmiştir.

alışkanlıklarını resmederken bir anlamda ailesinin konumunu da gözler önüne serer. Yaşadığı mekânda görülen mobilyalar, ithal objeler, duvardaki aynalar, duvar resimleri, şömine gibi detaylarda dönemin modası takip edilebilir. Sanatçı aynı zamanda dönemin değişmeye başlayan sosyal anlayışlarına da yabancı olmadığını gösterir gibidir. 18. yüzyıl Fransa'sında kadının toplumsal rolü önemlidir. Mekânın düzeni ve Boucher'in eşinin kıyafetleri, kocasına modellik yapıyor oluşu, çocuklarına yaklaşım şekli çağının öncüsü sayılabilecek tutumlardır. Söz konusu dönemde üst sınıflarda çocuklarla ilgilenmek pek yaygın bir tutum değildir. Belli ki Boucher bizzat çocuklarını ve onları besleyen annelerini resmederek ailesinin modernliğine vurgu yapmak istemiştir.

KAYNAKLAR

Bendiner, Kenneth, *Food in Painting: From the Renaissance to the Present*, Reaktion Books, Londra, 2004.

Freedman, Paul (haz.), *Yemek: Damak Tadının Tarihi*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2008.

Hagen, Rose-Marie ve Rainer Hagen, *What Great Paintings Say*, c. 2, Taschen, Köln, 2002.

Malaguzzi, Silvia, *Food and Feasting in Art*, Getty Publications, Los Angeles, 2008.

DİPNOTLAR

1 Fransızca *bouder* kelimesinden türeyen *boudoir* (İng. *pout, sulk*) küsmek ya da surat asmak anlamına gelir.

2 Çin porselenlerinin yanı sıra 18. yüzyılda Avrupa'da da üretilmeye başlanan yüksek kaliteli porselenler üst sınıf evlerinde kullanıma girer.

3 Latince kahvaltı anlamındaki *prandium*, sindirim sistemiyle ilişkili bir kelimeydi ve öğle yemeği anlamında da kullanılıyordu; aynı zamanda askerlerin savaşa gitmeden önce yediği yemeğe verilen isimdi. Savaşta ölünebileceği ihtimaline referansla bu öğün, ortaçağdaki kutsal kitap yorumlarında bir insanın şimdiki yaşamıyla, yani bu dünyayla ilişkili kabul ediliyor ve gündüz yendiği için de gün ışığının yaşamla ilişkisi arasında bir bağ kuruluyordu. Aynı nedenle, gün batımından sonra yenen akşam öğünü de ölümle ilişkilendiriliyordu.

4 1857 yılında Alphonse Fournaise, Chatou'da Seine Nehri kıyısında satın aldığı arazide bir otel, restoran ve bir tekne inşa etmiştir. Maison Fournaise, özellikle restoranda ve teknede çok sayıda resim yapan Renoir'in sayesinde ün kazanmıştır.

5 İsa'nın ölümünden önce havarileriyle yediği yemeğin anlatıldığı Son Akşam Yemeği ve İsa'nın dirilişinden sonra Emmaus Yolundaki Karşılaşma'nın daha çok birlikte yenen bir yemek olarak gösterildiği yemek hikâyeleri de göz önüne alındığında, Hıristiyanlıkta akşam yemeği ölümle de ilişkilendirilen önemli bir öğün olarak kabul edilir. Akşam yemeği sahneleri aynı zamanda ruhun beslenmesini ve tefekkürü simgelediği de düşünülmesi açısından görsel sanatlarda yer bulmuştur.

Yemek ve Kültür

ÜÇ AYLIK DERGİ // KIŞ 2015 // SAYI 39 // 17,50 TL

ÇIYA YAYINLARI

ORHAN PAMUK - SANDVİÇ // GERASIMOS MERIANOS - BİZANS KONSTANTİNOPOLİS'İNDE FIRINLAR (8-12 YY. ARASI)
MELİSHAN DEVRİM - SULTANIN SOFRASINA OTURAN İLK YABANCI KADIN // JEAN-PAUL ROUX - TÜRK GELENEĞİNDE TAVŞAN
SENA YAPAR - TAKSİM BELEDİYE GAZİNOSU MUTFAĞI // MUSA DAĞDEVİREN - TOPRAK, SU VE ÇAMURDAN YAPILAN KÖP VE HISIMLARI
PELİN ÖZER - HACI BEKİR: LOKUMUN DEDESİNDEN GERÇEK ÖLMÜŞ BİR MASAL

39. sayı bayilerde

ÇIYA YAYINLARI

www.yemekvekultur.com

Türk Kahvesinin Serüveni

Kahvenin lezzetini 472 yıl önce keşfeden Yemen Valisi Özdemir Paşa, kahve çekirdeklerini İstanbul'a getirdi.

İstanbul'da şehir hayatına kahvehaneleriyle damgasını vuran kahve, bir sokağa da adını verdi: Tahmis Sokak. *(Tahmis = Kurukahve)*

Türk Kahvesinin ünü ve lezzeti kısa sürede Avrupa'yı sardı. Önce Venedik'e, oradan Marsilya'ya ve bütün dünyaya.

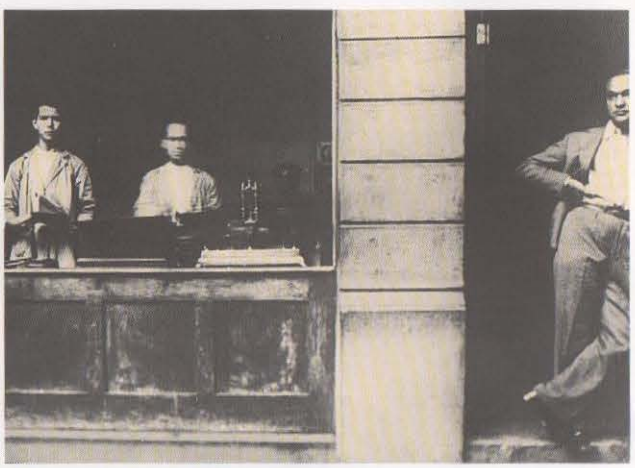

Sohbetiyle herkesi kendine bağlayan Türk Kahvesini Fransızlara Osmanlı Sefiri Hoşsohbet Nüktedan Süleyman Ağa tanıttı.

Sanatçılarla dolup taşan kahvehaneler ve kahvenin ilham verdiği sayısız eser. Kahve, gittiği her yerde kendi kültürünü yarattı ve sanatı besledi.

1871'de kurulan Kurukahveci Mehmet Efendi sayesinde Türkiye'de ve dünyada herkes aynı lezzetli ve taze kahveyi içiyor.

İçildiği anın keyfini geleceğe de taşıyan tek içecek, Türk Kahvesi. 144 yıldır bu lezzet hiç değişmedi.

KURUKAHVECİ
MEHMET EFENDİ

HASIRCILAR CADDESİ 7/1
EMİNÖNÜ 34116 İSTANBUL
TEL: (0212) 511 71 75
FAKS: (0212) 511 13 11
www.mehmetefendi.com